T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

Diyarbakır ve Çevresindeki Dini Anlayışta Mitolojik Unsurların Etkisi

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Hayreddin KIZIL

ANKARA 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

Diyarbakır ve Çevresindeki Dini Anlayışta Mitolojik Unsurların Etkisi

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Hayreddin KIZIL

Danışman
Prof.Dr. Baki ADAM

ANKARA 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

Diyarbakır ve Çevresindeki Dini Anlayışta Mitolojik Unsurların Etkisi

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı:
Prof.Dr. Baki ADAM

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı Soyadı:	İmzası:
…….	……
…….	……
…….	……
…….	……
…….	……

Tez Sınav Tarihi…….

İÇİNDEKİLER

İçindekiler……...I

Önsöz……...IV

Kısaltmalar……..... VII

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....1

B. ARAŞTIRMANIN METODU VE SINIRLILIKLARI.....1

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....4

I.BÖLÜM

DİYARBAKIR'IN SİYASİ VE DİNİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. Diyarbakır'ın Siyasi Tarihi……...7

1.1. İlk Çağdan İslam Fethine Kadar Diyarbakır……....10

1.2. Fetihten Osmanlılara Kadar Diyarbakır……...17

1.3. Osmanlılar Devrinde Diyarbakır……..…20

2. Diyarbakır'ın Dini Tarihi…….… 22

2.1. Şemsilik……..…. 25

2.2. Yahudilik…….....30

2.3. Hıristiyanlık.....34

2.3.1. Süryanilik…… 35

2.3.2. Ermeni Kilisesi……....…37

2.4. Yezidîlik……. 39

2.5. İslamiyet……48

II.BÖLÜM

MİTOS, ANLAMI, ÖZELLİKLERİ VE İŞLEVLERİ

1. Tanım……....……50

1.1. Mit/Mitos, Efsane…….....…….50

1.2. Mitoloji, Mitolojik…….....……58

2. Mitos Türleri…….....……60

3. Mitosun Kökeni……62

4. Mitosların Özellikleri……68

5. Mitosun İşlevleri.....73

6. Din-Mitoloji İlişkisi.....79

6.1. Din-Mitoloji İlişkisinde Dinin Mitoloji Üzerindeki Etkisi.....80

6.2. Din-Mitoloji İlişkisinde Mitolojinin Din Üzerindeki Etkisi.....82

III. BÖLÜM

DİYARBAKIR ÇEVRESİNDE YAYGIN MİTOLOJİK UNSURLAR

A. MİTOSLARDA DİYARBAKIR.....91

B. DİYARBAKIR'DA YAYGIN MİTOSLAR.....109

1.Mevlitler.....109

1.1. Vesiletü'n-Necat ve Mevlidi'n-Nebi.....111

1.2. Mevlitlerin Dini Yaşantıdaki Etkisi.....128

1.2.1. Mevlidin Okunması ve Uygulama Şekli.....128

1.2.2. Mevlidin Oluşturduğu Peygamber Modeli.....130

1.2.3. Mevlitlerde Oluşturulan Peygamber Modelinin Âlimleri Ve Şeyhleri Algılamadaki Etkisi.....134

2. Kaviller.....142

2.1. Sîsebân Vadisi Kavlı.....147

2.2. Hesp-i Reş -Bore Kar- (Kara Tay) Kavlı.....159

2.3. Zembilfüroş (Sepet Satıcısı).....168

C. MİTOSLARIN HALK İNANÇLARIYLA İLİŞKİSİ.....178

1.Mitolojik Halk İnançları.....178

1.1. Kırklı Kadın ve Çocuklarla İlgili İnançlar.....179

1.2. Tedavi İle İlgili İnançlar.....183

1.3. Güneş ve Ay ile ilgili inançlar.....184

1.4. Kara Çarşamba İle İlgili İnançlar.....186

1.5. Haç, Demir, Ateş ve Şeytan ile İlgili İnançlar.....187

2. Hayvanlar ve Bitkilerle İlgili Mitolojik İnançlar.....191

SONUÇ.....197

EKLER.....203

EK 1: ŞEYH HALİT EZ-ZİBARÎ'YE AİT EL YAZMASI SÎSEBÂN VADİSİ KAVLI NÜSHASININ FOTOKOPİLERİ.....203

EK 2: DİYARBAKIR'DA DİNİ YAŞANTIDA ETKİLİ OLAN BAZI YERLERİN FOTOĞRAFLARI..... 205

KAYNAKÇA.....210

ÖNSÖZ

Din, insanlık tarihiyle beraber var olmuş bir kurumdur. İnsanın bulunduğu her yerde mevcut olan din, insan tarafından üretilen mitolojiyle etkileşim içerisinde olmuştur. Mitoloji ile din arasında önemli bir fark vardır. Dinin kaynağı Allah, mitolojinin kaynağı insandır. Vahyin ürünü olan din ile farklı nedenlerin sonucu olarak ortaya çıkan beşer ürünü mitolojinin birbirlerinden etkilenmesi, bazen hangisinin din, hangisinin mitoloji olduğunun anlaşılamamasına neden olmuştur.

Dini yaşantıdaki mitolojik unsurlar, daha çok dini kaynağından okuyarak öğrenenlerde değil de gelenek yoluyla alan kimselerde görülmektedir. Halk dini ile havas dini arasındaki dini farklı anlama şekilleri bütün kültürlerde görülmektedir. Kişinin bu tür bir karmaşaya düşmemesi için her zaman sağlam kaynaklara dayanması gerekmektedir. Fakat her türlü uğraşıya rağmen mitolojiden kurtulmak çok zordur. Ortaya çıkan durum da bunu göstermektedir. Diyarbakır ve çevresiyle ilgili bu çalışmada halk arasında dinin Kur'an ve sünnetle belirlenmiş resmi çerçevesinin yanında halkın kendi ürettikleri inançlarla dini yaşadıkları gösterilmektedir.

Müslümanların 639 yılından beri yaşadığı, birçok dine ve medeniyete merkez olmuş Diyarbakır ve çevresinde etkili olan mitolojik inançlar arasında, mevlid ve onun etrafında oluşan inanç ve rivayetler, Hz. Peygamber ve sahabeler hakkındaki mitoslar ve çeşitli halk inançları bulunmaktadır.

Diyarbakır'da mevcut mitolojik inançları incelemek ve halkın dini yaşantısı üzerindeki etkileri araştırmak din-mitoloji ilişkisine yeni bakış açıları getirecektir. Mitoloji ve mitik düşünme insanlığın sadece belli bir dönemine ait değildir. Hemen her dönem mitosların üretilmesi, Diyarbakır çevresindeki dini anlayışta

peygamberler ve sahabeler hakkında üretilmiş mitoslarda da bu durumun görülmesi, mitolojinin tarihin her döneminde üretilebileceğini göstermektedir.

Mitolojinin oluşması engellenemediğine göre yapılacak şey mitolojinin bir kültür ürünü olarak kalması inanç haline gelmemesidir. Mitoloji, inanç haline geldiği zaman zararlı olmaktadır. Mitoloji, kültürel bir ürün olarak kaldığı zaman bazen faydası da olmakta, mitolojiye inanan kişide, içinde yaşadığı kültüre, topluma bir bağlılık oluşmasını sağlamakta, bir aidiyet duygusu oluşturmaktadır.

Giriş ve üç bölümden oluşan tezin birinci bölümünde Diyarbakır'ın siyasi ve dini tarihine yer verildi. Bütün dinlere yer vermek konunun uzamasına neden olacağından belli başlı dinlerin ne zaman ortaya çıktıklarına, Diyarbakır'a bu dinin ne zaman geldiğine yer verildi. Diyarbakır Salnameleri ve Seyahatnamelerden faydalanarak din müntesiplerinin farklı dönemlerdeki durumlarına değinildi ve şu an mevcut din müntesipleri varsa belirtildi.

II. Bölüm'de çalışmanın anlaşılması için gerekli olduğundan mitosun tanımı, kökeni, türleri, özellikleri ve işlevlerine değinildi. III. Bölüm'de ise Diyarbakır çevresinde yaygın olan mitolojik unsurlara yer verildi. Bu bölümde Diyarbakır çevresinde okunan mevlitlere, Hz Peygamber ve sahabeler hakkındaki mitoslar ile yörede bilinen bir mitosa yer verildi. III. bölümde mevlit ile ilgili olan bölüm başa alındı. Çünkü Diyarbakır ve çevresinde dini anlayışta en temel unsurların başında mevlit gelmektedir. Bu nedenle mitoslar mevlitten sonra kaydedildi. III. Bölümde Diyarbakır ve çevresinde etkili olan bazı halk inançları üzerinde de duruldu. Halk inançlarını eklemenin nedeni, mitoloji gibi çok karışık olan ve tek bir kökene bağlanamayacak kadar farklı türlere ayrılan halk inançlarının bazılarının kökeninde eski dini inançların ve mitolojilerin yer almasıdır.

Tezin sonuna, konuların daha iyi anlaşılabilmesi için sahabelerle ilgili bir mitosun kaydedildiği el yazması bir nüshadan bölümler ve dini yaşantıda etkili olan yerler ile ilgili fotoğraflara da yer verildi.

Çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin değerli katkıları oldu. Konuyu seçmede yardım eden, yol gösteren, her zaman destek olan ve sabır gösteren Prof Dr Baki ADAM'a teşekkür ederim. Ayrıca tezin ilk okumasını gerçekleştiren Özgür ANLI'ya değerli fikirleriyle yol gösteren Prof Dr Abdurrahman ACAR, Doç Dr. Edip ÇAĞMAR, Yrd. Doç. Dr. İbrahim BOR, Yrd. Dr. Canan SEYFELİ ve kütüphanesinden faydalanmayı sağlayarak katkılarda bulunan Doç Dr Ahmet TAŞĞIN'a teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmak bizden başarı Allah'tandır.

Hayreddin KIZIL

Ankara –2010

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser
a.y.	Aynı yer
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
Bkz.	Bakınız
Bs.	Basım, Basımevi.
Bsk.	Baskı.
By.	Baskı yeri yok
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
d.	Doğum
Der.	Derleyen
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	Hazırlayan/Hazırlayanlar
m.	Metre
Mad.	Maddesi
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Neş.	Neşriyat
Ö.	Ölüm
Sad.	Sadeleştiren/Sadeleştirenler
s/ss.	Sayfa/Sayfalar

Say.	Sayı
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Vb.	Ve benzeri
Vd.	ve diğerleri
Yay.	Yayınevi/Yayınları
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Araştırmanın konusu, "Diyarbakır Çevresindeki Dini Anlayışta Mitolojik Unsurların Etkisi"dir.

Dini anlayış, kişiden kişiye, toplumdan topluma, yöreden yöreye değişebilen bir olgudur. Dini anlayışa insanların mizacı, yaşadıkları coğrafya, savaşlar, kıtlıklar vb toplumsal olaylar etkide bulunabildiği gibi felsefi düşünceler, toplumun hafızasında kalmış silinemeyen eski bazı inançlar ve mitoslar da etki edebilir. Bu doktora tezinde de Diyarbakır çevresindeki dini anlayışa etki eden mitolojik unsurlar konu olarak alındı. Böyle bir konuyu incelemek önemlidir. Çünkü dinin hayata yansımasında yani halk dininde göze çarpan en önemli ve güçlü unsur mitoslardır. Hatta dinin resmi kaynağı ile çelişkiye düşen mitoslar bile halk arasında din olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle insanlık tarihiyle başlayan din ile insan tarafından üretilmiş mitoloji arasındaki ilişkiyi belirlemek gereklidir.

Diyarbakır Çevresindeki Dini Anlayışta Mitolojik Unsurların Etkisi'nden amacımız da mitolojik unsurların dini yaşantı üzerindeki etkisini açıklamaktır. İnsan kaynaklı insan tarafından üretilen mitos ile ilahi bir kaynaktan gelen din arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmakta; mitolojik unsurlar belli bir dine inanan kişilerin inançlarını, dini algılayış şekillerini etkilemektedir. Bu esas temel alınarak tezde Diyarbakır çevresindeki dini anlayışa etki eden mitolojik unsurlar tespit edilecek bunların halkın dini yaşantısındaki etkileri ortaya çıkarılacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN METODU VE SINIRLILIKLARI

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için "mit, mitos, mitoloji" gibi temel kavramlar üzerinde duruldu. Mitosun ne olduğu, kökeni, işlevleri hakkında

kaynaklar incelendi. Tezde daha verimli bir sonuca ulaşmak için mitosun anlamına, kökenine işlevlerine de değinildi.

Diyarbakır ve çevresi örnek olarak incelendiği için Diyarbakır'ın siyasi ve dini tarihine kısaca değinildi. Geçmiş dini inançların, mitolojilerin, günümüze nasıl ulaştıklarının daha sağlıklı bir şekilde incelenebilmesi için Diyarbakır ve çevresinde geçmişte hangi uygarlıkların kurulduğuna hangi dinlerin burada mevcut bulunduğuna değinildi. Bu inançlardan günümüzde devam edenlere işaret edildi. Yezidilik ile Diyarbakır'da görülen bazı halk inançları arasındaki benzerlikler diğer dinlere göre daha fazla olduğu için Diyarbakır'ın dini tarihi bölümünde Yezidilik inancına daha çok yer verildi.

Yörede yazılmış mevlitler tespit edildi. Hem bu mevlitler hem de başka yörelerde yazılanlar arasında Diyarbakır'da okunanları özet olarak teze eklendi. Daha sonra mevlitlerin halkın dini yaşantısı üzerindeki etkilerine değinildi.

Mevlitlerle beraber yörede halk arasında bilinen bazı mitoslar da kaydedildi. Bu mitosları bölük pörçük aktarmak yerine, teze bir bütün halinde eklemek için mitosları aktaran yazılı veya sözlü malzemelere ulaşılmaya çalışıldı. Daha sonra bu malzemeler bütününü kapsayacak şekilde özetlenerek teze eklendi. Zaten sahabelerle ilgili mitosların özet dışında kalan yerleri ya sahabelere övgüler ya savaş meydanı veya tasvirlerle doludur. Özetle beraber bu mitosların özellikleri, işlevleri, dini hayat üzerinde etkilerine de yer verildi.

Tezi hazırlayan kişi, Diyarbakır'da doğup büyüdüğü için mitos ve halk inançları konusunda sıkıntı yaşamadı. Yine de Diyarbakır ve çevresindeki mitoslar ve dini inançları daha sağlıklı bir şekilde ortaya çıkarmak için kişisel bilgiler ve tecrübelerin yanında Diyarbakır hakkında yazılmış folklor, hikâye, efsane derlemeleri incelendi. Diyarbakırlıların yazmış olduğu hatıralar ayrıca

seyahatnameler okundu. Konuya yoğunlaşmak için halkın rağbet ettiği türbelere, ziyaret yerlerine bunların yanı sıra Ergani, Eğil gibi ilçelere gidildi. Bu yerlerin fotoğrafları çekildi. Ziyaret edenlerin ilgili yer (türbe, ziyaret) hakkında görüşleri soruldu (Kimin türbesi olduğu, niçin ziyaret ettiği vb).

Halk inançları ile ilgili bölüm tezin sonuna eklendi. Çünkü halk inançlarından bazılarının mitolojik inançlarla ilişkisi vardır. Bu bağlamda Diyarbakır'da bulunan tedavi, bitkiler, hayvanlar ile güneş, ay ve yıldız ile ilgili inançlara yer verildi. Bazı halk inançlarının nasıl uygulandığı da (özellikle tedavi ile ilgili olanlar) kısaca anlatıldı.

Halk inançları ve mitoslar konusunda şahsi bilgiler olmasına rağmen konu hakkında yazılmış eserler varsa dipnotta gösterildi. Alan araştırması olmasına rağmen tezi hazırlayan kişi Diyarbakır'da doğup büyüdüğü için halk inançları ile ilgili bölümde şahıslar kaynak olarak gösterilmedi. Çünkü bu inançlar Diyarbakır'da doğup büyümüş herkesin az çok bilebileceği ve görebileceği inançlardır. Bu yönüyle bu inançlar birinci ağızdan ifade edilmiş olmaktadır.

Ek bölümüne ise Sîseban Vadisi Kavlinin kaydedildiği el yazmanın fotokopisine ait fotoğraflar eklendi. 28 sayfadan oluşan fotokopiye ait fotoğrafların tamamı hacmi artıracağı için eklenmemiş sadece ilk ve son sayfalar eklenmiştir. El yazmanın dışında Diyarbakır'da dini yaşantıyı etkileyen yerlere ait fotoğraflar da eklenmiştir.

Tez, zaman ve coğrafi olarak günümüz Diyarbakır'ı ile sınırlandırıldı. Diyarbakır'ın Elazığ, Bingöl, Muş, Batman, Mardin ve Şanlıurfa şehirlerine sınırı vardır. Osmanlılar döneminde bu şehirlerin hemen tamamı Diyarbakır eyaletine bağlı idi. Bu durum bazı mitolojik unsurların bu şehirlerde de görülmesine neden olmaktadır. Bu şehirlerin tamamını incelemek ise konunun çok fazla uzun olmasına

neden olacaktır. Bu nedenle araştırma, Diyarbakır merkezi ile sınırlı tutuldu fakat çevre il ve ilçelerde bulunan ve Diyarbakır'ı etkileyen yerler varsa zaman zaman değinildi. Bu bağlamda Diyarbakır'da rastlanan halk inançları Anadolu'nun diğer şehirleriyle de zaman zaman karşılaştırıldı.

Tez, konu olarak da sınırlandırıldı. Teze dini şahsiyetler, kabirler, ziyaret yerleri vb. etrafındaki anlatılar, olağanüstü hikâyeler eklenmedi. Konu mevlit, kaviller ve mitolojik kökenli halk inançları ve bunların dini yaşantı üzerindeki etkileri ile sınırlandırıldı.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Tez hazırlanırken yukarıda da belirtildiği gibi tezi hazırlayan kişi Diyarbakır'da doğup büyüdüğü için bazı konularda sıkıntı yaşanmadı.

Bu nedenle tezin mit, mitos, mitoloji gibi temel kavramların kaynaklarını temin etme işine öncelik verildi. Bu arada Diyarbakır hakkında hazırlanmış hatıralar, seyahatnameler de temin edilmeye çalışıldı. Diyarbakır tarihi, folkloru hakkında yazılmış kaynaklar incelendi.

Tezin en önemli konusu olan mitolojik inançların tam metinleri hakkında ise kaynak sıkıntısı yaşandı. Kavillerden değişik bölümler ve anekdotlar hakkında bilgi sahibi olmakla beraber tam metne ulaşılmaya çalışıldı. Bu bağlamda kavillerin tam metnini bulmak epey uzun sürdü. Fakat mevlitler konusunda sıkıntı yaşanmadı. Bu durum mevlitlerin halk arasındaki itibarının diğerlerinden fazla olmasının sonucudur.

Tezde, Diyarbakır'da görülen mitoslar konusunda istifade edilen temel kaynaklar şu şekilde tasnif edilebilir:

Vesiletü'n-necat, Süleyman Çelebi tarafından yazılmıştır. Bursa'da doğmuş olan Süleyman Çelebi'nin doğum tarihi hakkında net bir bilgi yoktur. Ancak

Vesiletu'n-Necat'ın yazılış tarihi ile ilgili verilen bilgilerden 752 (miladî 1351)'de doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. 1422'de vefat etmiş olan Süleyman Çelebi, Sultan Bayezid döneminde Divân-ı Hümayun imamı olarak vazife yapmış, daha sonra da Ulu Câmi'nin imamlığına getirtilmiştir. Ulu Cami'deki imamlığı esnasında Mevlid'ini kaleme almıştır. Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât isimli bu eseri o kadar kabul görmüş ve meşhur olmuştur ki Türkiye'de Mevlid dendiği zaman Vesîletü'n-Necât anlaşılır olmuştur. İncelenmiş olan mevlit, Ayşe Necla Pekolcay tarafından Süleyman Çelebi'ye ait olan yazıları karşılaştırarak hazırlanmış ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 1993 yılında Ankara'da basılmıştır. Mevlit, 768 beyitten ve 16 bölümden oluşmaktadır.

Mevlidi'n-Nebi, 1417–1495 yılları arasında yaşamış Molla Bateyî'ye ait bu mevlit Diyarbakırda en çok okunan mevlittir. Mevlidi'n-Nebi oldukça edebi ve etkileyici bir dille yazılmıştır. Mevlit okunurken anlaşılamayan yerleri çözebilmek için Zeynelabidin el-Amidi'nin *Behcetu'l-Enam Bi Şerhi Mevlidi'n-Nebi Aleyhisselatuvesselam* adlı şerhinden de istifade edildi. Diğer mevlitler Molla Bateyî'nin mevlidinden esinlenerek yazıldıkları için bu mevlitler zorlanmadan okundu. Bateyî'nin Mevlid'i birçok yayınevi tarafından basılmıştır. Üzerine şerhler ve ihtisarlar yapılmış ve hâlâ da yapılmaktadır. İncelenmiş olan baskı Ayfa Basın Yayın, tarafından İstanbul'da basılmıştır. Baskı tarihi belirtilmemiştir. Bateyî'nin Mevlidi, 564 beyitten oluşmuştur.

Siseban Vadisi Kavlı, Sahabelerin Sîsebân Vadisi adlı bir yerde yaptıkları söylenen bir savaşı anlatır. Kürtçe yazılmış ve divanlarda okunmuş bu kavlın, kime ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Kavlı içeren Şeyh Halit ez-Zibari'ye ait olan bir nüsha 436 beyitten oluşmaktadır. Abdullah M. Varlı ise Şeyh Ahmed-i Hani'ye ait şiir, kaside vb eserleri derlemiş olduğu kitabında, Şeyh Ahmed-i Hani'ye

ait olduğunu söylediği Siseban Vadisi Kavl'ını eklemiştir. Bu versiyon 1635 beyitten oluşmaktadır. Bu iki şair dışında kavlın Feki-yi Teyran'a ait olduğu da söylenmektedir.

Bore Kar Kavlı, Peygamber sevgisi hakkında bir olayı anlatan bu kavlın da Sîsebân Vadisi Kavlı gibi kime ait olduğu net olarak bilinmemektedir. "*Manzumetan"* adlı derlemede, Ali Hariri'ye ait olduğu belirtilmektedir. Ali Hariri'ye ait olduğu belirtilen bu versiyonda, kavl 93 beyittir. Kavlın başka bir versiyonunu Ahmed-i Hani hakkındaki çalışmasına ekleyen Abdullah M. Varlı, 1171 beyitten oluşan elindeki versiyonun Ahmed-i Hani'ye ait olduğunu söylemektedir.

Her iki kavlın ilk olarak kim tarafından yazıldığı tezin konusu için önemli değildir. Bu iki kavlın da buraya alınmasının nedeni bu kavillerin peygamber ve sahabe algısına iyi bir örnek oluşturmalarıdır. Bunlara benzer başka kavil ve mitoslara da rastlamak mümkündür. Zeynelabidin el-Amidi tarafından derlenmiş ve Diyarbakır'da basılmış olan *Manzumetan* adlı derlemede başka mitoslara da rastlamak mümkündür. Kitapta halk arasında anlatılan bazı mitoslar kaydedilmiştir.

Zembilfüroş, bu mitos Silvan Beyi'nin hanımının bir sepet satıcısına olan karşılıksız aşkını anlatmaktadır. Buraya alınan mitos Muhsine Helimoğlu Yavuz'a ait *Diyarbakır Efsaneleri* ve *Manzumetan* adlı iki kitaptan derlenmiştir. Mitosun kime ait olduğu diğer kaviller gibi tam olarak kesin değildir. *Manzumetan* adlı derlemede yazar olarak Feki-yi Teyran, gösterilmektedir.

Tezin halk inançları ile ilgili bölümü için kaynaklar verilmedi. Yukarıda da ifade edildiği gibi tezi hazırlayan kişi Diyarbakır'da doğup büyüdüğü için inançlar birinci ağızdan verilmiştir. Diyarbakır'da doğup büyüyen herhangi bir vatandaş bu inançlardan haberdardır.

I.BÖLÜM

DİYARBAKIR'IN SİYASİ VE DİNİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. Diyarbakır'ın Siyasi Tarihi

Mezopotamya'nın en eski şehirlerinden biri olan Diyarbakır, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Güneydoğu Toros Dağları'nın güneyinde, Yukarı Dicle Havzasında, Dicle Nehri'nin sağ kıyısında denizden 650 m yükseklikte bulunan Diyarbakır, batısındaki sönmüş volkanik Karacadağ'dan akan lavların oluşturduğu kalın bir tabaka üzerine kurulmuştur.

Şehrin kurulduğu bölge, kuzeyindeki dağlık yaylalarla güneydeki step düzlükler arasında yerleşmeye elverişli bir geçiş alanında bulunmaktadır. Diyarbakır, bir yandan Akdeniz ve Basra Körfezi'ne, bir yandan Harput-Sivas-Samsun yoluyla Karadeniz'e, bir yandan da Bitlis ve Van Gölü havzası üzerinden Azerbaycan ve İran'a uzanan ana yolların kavşak noktasında bulunmanın avantajlarını tarih boyunca taşımıştır. Bu durum şehrin çeşitli dönemlerde savunma, ticaret yollarını denetleme, gümrük kapısı, bir uç savunma üssü, hububat stoklama ve dağıtma merkezi ile kervanlar için barınak işlevlerini üstlenmesini sağlamıştır. Özellikle ekonomik ve ticari faaliyetler kentin gelişmesinde ve kültürel değişiminde önemli rol oynamıştır. Askerî üs işlevine sahip olması ise kentin zaman zaman tahrip edilmesine, şu an bazı yerlerin yıkılmasıyla beraber şehrin etrafını saran ve bir kalkan balığına benzetilen surların sık sık onarılmasına ve yeni işlev alanlarının açılmasına neden olmuştur.[1]

[1] Rıfkı Arslan, "Diyarbakır Kentinin Tarihi Ve Bugünkü Konumu", *Müze Şehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 1999, s.82. İçkale ve Dış Kale olmak üzere ikiye ayrılan Diyarbakır surları, şehrin coğrafi konumu nedeniyle tarihin her döneminde önemini korumuştur. Diyarbakır'ın ilk yerleşim yeri olan ve doğu yönündeki doğal uçurumuyla çok uygun bir savunma ortamına sahip olan İç Kale, Romalılar tarafından Dış Kale yapıldıktan sonra da önemini korumaya devam etmiş, her dönem şehrin yönetim merkezi olmuştur. Tarihin çeşitli dönemlerinde yıkılmış, onarılmış ve genişletilmiş olan bu surların uzunluğu yaklaşık 5 km kadar olup eni doğudan batıya 1400 m, güneyden kuzeye 1040 m civarındadır. Bkz. http://kygm.kulturturizm.gov.tr/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFFFB2CB2AD591CE261D9DD78D03148A6E (Tarih:06/10/2010; Saat: 08:59)

Diyarbakır'ın ilk adı, Asur Kralı Niran'a ait (M.Ö. 1310–1281) bir kılıç kabzasında "Amidi" veya "Amedi" olarak geçer. Aynı ad, M.Ö. 800, 726, 705 yıllarından kalma Asur valilerinin isimlerini bildiren belgelerde de vardır. Bu adın, bölgenin ve şehrin ilk hâkimleri olan Hurrilerden (Subaru) kaldığı kabul edilmektedir.[2]

IV. asra ait Yunan ve Latin kaynaklarında "Amid", "Amida", Süryanice belgelerde "O'mid (beşik), Emit, Amide" şeklinde geçmekte[3] olan bu isim Diyarbakır'ın M.S 639 yılında Hz. Ömer döneminde fethedilmesinden sonra Arapça kaynaklarda "Amid" şeklinde kullanılmıştır.[4] Hz. Osman döneminde, Müslüman coğrafyacılar tarafından el-Cezire olarak adlandırılan Yukarı Mezopotamya,[5] buralara yerleşen Arap kabilelerinin isimlerine göre "Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rabia, Diyar-ı Bekr" olmak üzere üç komutanlık haline getirilmiştir.[6] "Diyarbekir" ismi de Rebia Araplarının iki büyük kabilesinden biri olup Dicle kenarlarında yaşayan Bekir b. Vail kabilesinin yayıldığı topraklara verilen Diyâr Bekr veya Diyâr-ı Bekr adına dayanır. Bu bölge için ne zamandan beri kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte VIII. yüzyıldan itibaren kaynaklarda geçtiği tespit edilen "Diyar-ı Bekr" Osmanlı hâkimiyeti döneminde "Diyarbekir" şeklini alarak "Amid" şehri sancağı,

[2] "Diyarbakır", *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bs, Ankara 1966, c.XIII, s.378.
[3] Gabriel Akyüz, *Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesi'nin Tarihçesi M.S. 3. Yüzyıl*, 1.Bs, İstanbul 2000, ss.41–42.
[4] *Türk Ansiklopedisi*, c.XIII, s.378. Yakut el-Hamevi, Amid isminin Rumca (Yunanca) olduğunu söylemekte fakat Arapça anlamları üzerinde de durmaktadır. Bkz. Yakut el-Hamevi, *Mucemu'l-Buldan*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1.Bsk, Beyrut 1990, c.I, s.76.
[5] Bkz. Ramazan Şeşen, "Cezire", *DİA*, İstanbul 1993, c.VII, s.509.
[6] Diyarbekir'e bağlı yerler için bkz. Ahmet Demir, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi (Doğu ve Güneydoğu İlleri)*, Kent Yay, 1. Bsk, İstanbul, Nisan 2004, ss.99–100; Abdurrahman Acar, *Amid (Diyarbakır) Şehri'nin Fethi, (Vakidi'ye Göre)*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır 1999, c.I, ss.195–196; Adnan Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2002, ss.-63–70.

merkez olmak üzere teşkil edilen beylerbeyliğin adı olmuş, XVII. yüzyıldan sonra ise şehir merkezi için kullanılmıştır.[7]

Şehir, etrafını saran surlarda kullanılan bazalt taşlarının siyah olmasından dolayı "Kara Âmid" veya Arapça "el-Amid el-Sevda" olarak da anılmıştır.[8] VIII. yüzyıldan sonra bazı belgelerde "Kara Amid, Kara Hamid", Dede Korkut'ta "Hamid", Divan-ı Lugati't-Türk'te, "Hamir (Emir)" olarak, Timur'un başarılarını öven Zafername'de ise, "Karacakale veya Karakale" olarak geçer.[9]

XVI. yy sonuna kadar bütün eserlerde ve kitaplarda yalnızca Âmid şeklinde görülen şehrin adı, Osmanlılar döneminde, XVII. yüzyıldan itibaren, merkezi bulunduğu eyaletin adına, yani Diyarbekir'e dönüşmesine rağmen bu dönemde bazen "Âmid" bazen de "Diyarbekir" olarak kayıtlara geçmiştir.[10] XX. yy başlarından itibaren "Diyarbekir" ismi şehre de verilerek Amid ismi terk edilmişse de tam olarak unutulmamıştır.[11] 15 Kasım 1937 tarihinde Diyarbakır'a gelen Mustafa Kemal Atatürk'ün "Diyarbakır" ismini kullanması üzerine ertesi gün şehrin

[7] Nejat Göyünç, "Diyarbakır", *DİA*, İstanbul 1994, c.IX, ss.464–465. "Amid", bu dönemde Diyar-ı Bekr'in merkezi olmuştur. Ayrıca konu hakkında bkz Mükrimin Halil Yınanç, "Diyarbakır", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963, c.III, s.606. Diyar-ı Bekir, Diyar-ı Mudar ile Diyar-ı Rebia ve buralardaki yerleşim yerleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Çevik, ss.44–170 ve "Diyarbakır", *Türk Ansiklopedisi,* c.XIII, ss.385–388.

[8] *Diyarbakır Salnameleri*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999, c.V, s.195.

[9] Orhan Cezmi Tuncer*, Diyarbakır Kiliseleri*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yay, Ankara 2002, s.9; *Türk Ansiklopedisi*, c. XIII, s.378.

[10] Yınanç, c.III, s.625. Osmanlı arşivlerindeki belgelerde günümüz Diyarbakır'ından bahsederken; "Nefsi Amid'de…" diye başlanıldığı görülür. Bkz. M. Şefik Korkusuz, *Eski Diyarbekir'de Gündelik Hayat*, Kent Yay, 1.Bsk, İstanbul 2007, s.9. Diyarbakır Salnameleri'nde ise Diyarbakır Merkezden bahsedilirken "Nefs-i Diyarbekir" tabiri kullanılır. 1877 tarihinde yapılan nüfus sayımından bahseden bölümde Diyarbakır Merkez için "Nefs-i Diyarbekir" tabiri kullanılmıştır. Bkz. *Diyarbakır Salnameleri*, c.III, s.81.

[11] *Diyarbakır Salnameleri*, c.V, s.195; Türk Ansiklopedisi, c.XIII, s.378; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yay, Ankara 2003, c.I, ss.4–5; Yınanç, c.III, s.606; Nejat Göyünç, "Diyarbakır", *DİA*, İstanbul 1994, c.IX, ss.464–465; Arslan, s.81.

adı Diyarbakır'a çevrilmiş, daha sonra 10 Aralık 1937 gün ve 7789 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile bu ad resmileşmiştir.[12]

1.1. İlk Çağdan İslam Fethine Kadar Diyarbakır

Diyarbakır'ın ne zaman kurulduğu, kentin ilk sahiplerinin kimler olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber şehrin doğusunu sınırlandıran ve Dicle Nehri'nin yatağından yüz metre kadar yükseklikte bulunan Fiskayası isimli sarp kayalığın İçkale kesiminde, bakımsızlıktan ötürü "Viran Tepe" adı verilen yerin ilk yerleşme yeri olduğu sanılmaktadır.[13]

Sümer ve Akad uygarlıklarından kalma belgelerden, M.Ö. 3500 yıllarında Dicle-Fırat nehirleri arasında kalan bölgeye Subartu, buralara yerleşmiş kabilelere de Subaru denildiği, anlaşılmaktadır. Diyarbakır'a yerleşen ilk medeni halkın da Subarular'dan sayılan Hurriler olduğu kabul edilmektedir.[14] Hurriler'in Diyarbakır kent merkezine egemen olmaları hakkındaki bilgilere, Hurri-Hitit ilişkilerini anlatan belgelerde rastlanmaktadır. Hurrilerin, Ari ırktan bir kavim oldukları ve doğudan muhtemelen İran yaylasından gelip yerleştikleri tahmin edilmektedir.[15]

Uzun müddet Hurri adı altında yaşayan boylar M.Ö. II. binin ortalarında Hurri ve Mitanni adı altında iki konfederasyona ayrıldılar. İlk zamanlarda Hurri Krallığı daha büyük ve kuvvetli iken sonraları Mitanni Krallığı yavaş yavaş Hurri Krallığı aleyhine genişledi ve M.Ö. XVI. yy sonlarında Hurri Krallığını ortadan

---

[12] A. Bilal Altunboğa, *Diyarbakır Folklorundan Kesitler*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay, İstanbul 1999, s.14.
[13] Beysanoğlu, c.I, s.2; Tuncer, s.7; Arslan, s.81; Yınanç, c.III, s.602.
[14] "Hurriler", *Türk Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Bs, Ankara 1971, c.XIX, s.388; T. Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Tarihi*, Hayat Yay, İstanbul 1963, c.I, s.27; Ayşe Demirtaş, *İslam Fethine Kadar Diyarbakır*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2007, ss.35–36.
[15] Öztuna, c.I, s.27.

kaldırarak Hurrilere ait toprakları ele geçirdi. Böylece Diyarbakır bölgesinin kuzeybatı, batı ve güneybatı bölümü de Mitanni ülkesinin sınırları içinde kaldı.[16]

Hurrilerin, Anadolu kültürü üzerindeki etkileri, Hitit dini ve mitolojisinde görülmektedir. Anadolu'da Kizzuwatta'nın (Adana ve civarı) zaptı Hurri Tanrıları'nın kitle halinde Hitit Panteonu'na girmesine yol açmış, Hitit tabletlerinde Hurrilerin törenleri dile getirilmiştir.[17]

Hurriler döneminde Mitraizm inancının da olduğu, bu dönemden kalan belgelerden anlaşılmaktadır. Anadolu'da Mitra ile ilgili yazılı belgeler ilk kez Boğazköy'de Hurri-Mitanniler'in Hititler ile yapmış olduğu anlaşmada karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Hurri-Mitanni kültürünün etkisinde kalan bölgelere Hititler egemen olunca, Hurri-Mitanni tanrıları Hitit belgelerinde daha çok görülmeye başlamıştır. M.Ö. XV. yüzyıla tarihlenmiş bir Hitit yazıtında geçen *Miidraashsriill* adlı tanrının Mitanniler'in baş tanrısı Mithra/Mitra olduğu belirtilmiştir.[18]

Hurri ve Mitannilerden sonra Asurlular M.Ö.1260-M.Ö.653 tarihleri arasında farklı dönemlerde Diyarbakır'a hâkim oldular. Asurluların zayıf düştükleri dönemlerde Diyarbakır, doğu ve güneydoğu bölgelerinde kurulan Kummuh, Nirbi ve Kirhi gibi yerel prenslikler tarafından yönetilmesine rağmen Asurlular güçlendiklerinde bu yerlerin yönetimini tekrar ele geçirmişlerdir. Asurluların zayıf düştükleri ilk dönem M.Ö.1190–1116 yılları arasına tekabül eder. M.Ö. 1116 yılında

---

[16] Beysanoğlu, c.I, ss.56–57; Demirtaş, s.36.

[17] Kürşat Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu*, İnsan Yay, 2.Bsk, İstanbul, Eylül 1996. Kürşat Demirci, bu çalışmada, Hurrilerin Anadolu inançlarındaki etkilerine örnekler veriyor bkz. ss.65–76. Hurriler'e ait Kumarbi Theogonia'sı, Antik Yunan Theogonia'sından daha eskidir. Kumarbi Theogonia'sı için bkz. İsmet Zeki Eyuboğlu, *Anadolu İnançları -Anadolu Mitologisi- İnanç Söylence Bağlantısı*, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987, ss. 414–415.

[18] Erkan İznik, "Anadolu'daki Gizemli Işık: Mithra", *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara 2004, s.636; Mithra, yüce varlık –Asura Varuna- ile yakından ilintili, antik bir Ari tanrısıydı. Varuna her şeyi kucaklayan gökleri temsil ederdi. Mitra, göksel ışıktı, güneş değildi, güneş onun maddi aracıydı. Bu inançta, Mitra'ya her şeyin babası Varuna ile birlikte yakarılırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Irach J.I Taraporewala, *Zerdüşt Dini- Zerdüşt'ün Gathaları- Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, Çev: Nice Damar, Avesta Basın Yayın, 1.Bsk, İstanbul, 2002, s.186 vd.

Asurluların başına geçen I. Tiglatpileser, Asurlularla bağı olan ülkeleri yeniden istila etmiş aynı yıl bütün Diyarbakır bölgesi Asurluların eline geçmiştir. I. Tiglatpileser bu zaferlerini anlatan steli Diyarbakır'ın Lice ilçesinde bulunan Bırkleyn mağaralarından birine yaptırmıştır.[19]

M.Ö. 900–825 yılları arasında Asurluların tekrar gerilemeye başlamasından sonra bir Arami kabilesinden gelen ve Diyarbakır'ı merkez yaparak kurulan ilk devlet, Bit-Zamanî krallığı kurulmuştur. Diyarbakır, bu dönemde krallığın merkezi olarak seçilmesinden dolayı çok gelişmiş, bayındır, zengin bir belde durumuna gelmiş,[20] Hurriler'den kalma sur yeniden onarılmış, kent büyüyüp zenginleşmiştir.[21] M.Ö. 825'te Asur hükümdarı III. Salmanassar'ın bu krallığa son vermesinden sonra Üçüncü Asur egemenliği başlamış ve M.Ö.775 yılına kadar, yani Diyarbakır ve çevresinin Urartular tarafından ele geçirilmesine kadar devam etmiştir.[22]

Van Gölü ve çevresinde M.Ö. 859–612 yılları arasında bir krallık kuran Urartuların,[23] Diyarbakır'daki egemenliği M.Ö.775–736 yılları arasındadır. M.Ö. 775 yıllarında yapılan savaşlar sırasında Diyarbakır, Urartu kralı I.Argistis tarafından Asurluların elinden alınmıştır. Üçüncü kez Diyarbakır'da egemenliklerine son verilmesine rağmen Asurlular, M.Ö. 736 yılında Diyarbakır'ı tekrar ele geçirmişler ve M.Ö. 653 yılına kadar buraya hâkim olmuşlardır.[24]

Asurlular'ın dini çok tanrılı bir dindi. Başlangıçta yüzlerce tanrıları vardı. Sonraları bu tanrılar hâkim şehrin koruyucu ilâhları olarak kabul edildiler. En büyük tanrılarının ismi "Aşur" idi. Tanrı Aşur, Asurluların yaratılış mitolojisinin

[19] Beysanoğlu, c.I, ss.62.
[20] Beysanoğlu, c.I, ss.62–63.
[21] Arslan, s.82.
[22] Beysanoğlu, c.I, s.64.
[23] Öztuna, c.I, s.30.
[24] Beysanoğlu, c.I, s.68.

anlatımında bahar ve ekinoksta[25] başlayan yeni yıl bayramının başkahramanıydı. İnanışlarına göre Asur hükümdarlarının mutluluğunu sağlayan, ülkelerinin genişlemesini temin eden, bütün isteklerini yerine getiren bu ilahtı. Asur'dan sonra Şamaş ve Adad gelirdi.[26]

Urartular'ın dini ise Hurri ve Hititler ile benzerlik göstermektedir. Khaldi, taptıkları üç büyük tanrının başta geleniydi. Urartular, milli ilahları olan bu tanrıya nispetle Khaldi adıyla da anılmışlardır. İkinci büyük tanrıları fırtına tanrısı "Teseba" (Hurrilerde Teşub) idi. Üçüncü büyük tanrıları olan Güneş ilahının adı "Ardini" olup Hititlerin Arina ve Asurluların savaş tanrıları ile bir sayılırdı. Bunlardan ilk ikisi erkek, üçüncüsü "Ardini" dişi sayılmakta idi. Urartular, ön planda gelen bu üç tanrıdan başka tanrılara da inanıyorlardı.[27]

Asurlulardan sonra İskitler,[28] M.Ö. 653–625 yılları arasında Diyarbakır ve çevresinde 28 yıl egemenliklerini sürdürmüşler ve Medler tarafından yıkılmışlardır. M.Ö. 625–550 yıllarında hüküm süren Med İmparatorluğu, Persler tarafından yıkılmıştır.

M.Ö. 550 yılında Pers Kralı II. Kuraş, Med İmparatoru Keyaksar'ın ölümünden sonra başa geçen Astiyag'ın zayıf biri olmasından faydalanarak Med İmparatorluğunu yıktı ve toprakları üzerinde büyük bir imparatorluk kurdu. Bu tarihten itibaren Diyarbakır ve çevresi de Pers idaresine girmiş oldu.[29] Pers imparatorluğu, İskender tarafından yıkılmadan önce bütün Anadolu'ya hâkim oldu.

---

[25] Gece ve gündüzün birbirine eşit olduğu günler.

[26] Geniş bilgi için bkz. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, ss.23–25. Adı geçen tanrıların isimlerine Diyarbakır ve çevresinde tespit edilen Asurlulara ait kitabelerde de rastlanmaktadır. Bkz. Beysanoğlu, c.I, ss. 75–76.

[27] Beysanoğlu, c.I, ss.70–71.

[28] İskitlere, Asur kaynaklarında "Aşkuzai", "Asguzai," veya "İşkuza"; Tevrat'ta "Aşkenaz" Yunanlılarca "Scythe", İranlılarca "Saka", Hindistan'da "Sakya" deniliyor. "Saka" isminin kendilerinden gelmiş olması muhtemeldir. Çünkü halen Kuzey Sibirya'da yaşamakta olan Yakut Türkleri de kendilerine Yakut değil, Saka demektedirler. Beysanoğlu, c.I, s.81.

[29] Beysanoğlu, c.I, ss.84–85.

Boğazlara kadar ilerlemiş olan bu imparatorluğu, İskenderun yakınlarındaki İssos yaylasında M.Ö. 330 yılında Pers kralı III. Darius'la yaptığı bir savaşta yenen İskender, imparatorluğun bütün topraklarına sahip oldu.[30]

Med ve Perslerin Anadolu'ya hâkim olduğu dönemlerde Zerdüşt Dini[31], Diyarbakır ve çevresine gelmiştir. Zerdüşt[32], tektanrılı bir inanç telkin ettiği için onu bir peygamber olarak kabul edenler bulunduğu gibi, ona bir hâkim veya şaman olarak bakanlar da vardır.[33] İlk dönemlerde evrensel boyutta yayılma temayülü göstermiş olan Zerdüştilik, ortaya çıktığı yer olan İran sınırları dışında Anadolu ve Avrupa'ya kadar yayılmıştır.[34]

M.Ö. 330 yılında III. Darius'u yenerek Pers İmparatorluğunun bütün topraklarına sahip olan İskender, 33 yaşında iken ölmüştür. İskender'in hâkimiyeti M.Ö.331'den M.Ö.323 yılında ölümüne kadar sekiz yıl sürmüştür. İskender'den sonra kurduğu imparatorluk dağılmış, Tuna boylarından İndus nehrine, Aral

---

[30] Öztuna, c.I s.46.

[31] Zerdüştiliğe, Zoraastrianizm veya bu dindeki tanrı için kullanılan Ahura-Mazda ismine istinaden, "Mazdaizm" veya ülkeye atfen "Parsizm" de denilir. İbadetlerinde kullandıkları ateş yakma âdetinden dolayı, "Ateşperest" olarak da isimlendirilmişlerdir. Zerdüşt dini, Sasaniler döneminde yönetici sınıfla da yakından irtibatlı olan rahip sınıfı Mecî'den (Mecûş) hareketle İslâm kaynaklarında Mecusîlik olarak adlandırılmıştır. Eski Farsçadaki biçiminden Arapçaya geçen "Mecûsî" kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de, "Mecûsîler" anlamına gelen "Mecûs" şeklinde geçmektedir Hacc, 22/17. Bkz. Şinasi Gündüz, "Mecusilik", *DİA*, Ankara 2003, c.XXVIII, s.280.

[32] Zerdüşt'ün kişiliği, ancak 1700'lerden sonra ilmi araştırmalara konu olabilmiştir. Fransız müsteşriklerinden Anquetil Duperron, 1755 senesinde Hindistan'daki Gucurat yarımadasına giderek orada Kadim İranilerin dini inançlarını taşıyan "Gabr"larla görüşmüş ve Pehlevi lisanını öğrendikten sonra Zerdüşt dinini incelemiş, 1763 tarihinde Fransa'ya dönerken beraberinde Pehlevi lisanı üzere yazılmış altı kitap götürmüştür. M. Şemseddin, "Kadim İran'da Din", *Dinleri Tarihleriyle Okumak*, Çev: Fuat Aydın, Ensar Neş, İstanbul 2007, s.176. Zerdüşt'ün doğumu hakkında birçok tarih verilmektedir. Bu tarihler M.Ö. 1000 yılları ile M.Ö. VII. yüzyılları arasındadır. Bkz. Taraporewala, s.27.

[33] Taraporewala, bu adı taşıyan farklı kişilerin bulunduğunu ve bilinen Zerdüşt'ün bu adı taşıyanların sonuncusu olduğunu söyleyen rivayetlerin olduğunu belirtmektedir. Taraporewala'ya göre "Zerdüşt Peygamber'in kişisel adı Spitama'ydı. 'Zerdüşt', onun mesajını ilettikten sonra aldığı ünvanıdır. Zarathustra, "Zaratha" "altın" ve ışıldamak anlamındaki "uş" kökünden gelen "Uştra"dan (ışık) türemiştir. Taraporewala'ya göre, Spitama Peygamber'in bu sıfatı, dünyanın en büyük ışık getiricilerinden birine verilmiş bir isimdir ve "Altın Işığın Adamı" anlamına gelir. Bkz. Taraporewala, ss.27–28

[34] Gündüz, c.XXVIII, s.280; Kapadokya'da tespit edilen ve Medler döneminden kaldığı söylenen bir ateş sunağı için bkz. Şevket Dönmez, "Kapadokya'da Ateş Kültü", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Türksev Yay, Ankara 2004, ss.473–487.

Gölü'nden Afrika'nın büyük sahrasına kadar uzanan imparatorluk, beş kısma ayrılmıştır. Bu dönemde Selevkos adlı komutana İran ve Mezopotamya (Diyarbakır bölgesi dâhil) ile Doğu illerinin (Güney Batı Asya ve Hindistan) idaresi verildi. Selevkoslar, M.Ö. 323–140 yılları arasında Diyarbakır'a egemen oldular.[35]

M.Ö.140 yılında Diyarbakır ve çevresini ele geçiren Partlar, M.Ö.85 yıllarına kadar buralara hâkim oldu. M.Ö. I. yy başlarında Ermenistan Kralı II. Tigran (M.Ö. 95–55), Yukarı Mezopotamya ve Suriye'ye doğru yayıldı ve egemenliğini bugünkü Lübnan'ın güneyine dek genişletti. Büyük Tigran, M.Ö. 85 yıllarında Diyarbakır'ı da ele geçirdi. Ancak Doğu Akdeniz'de güçler dengesinin bozulmasından rahatsız olan Roma İmparatorluğu'nun müdahalesi üzerine, Tigran M.Ö.69 yılında Roma kuvvetlerine yenildi ve ele geçirdiği toprakları terk etti. Bu savaş sonucunda Diyarbakır, Roma İmparatorluğu'nun idaresine geçti.[36]

M.Ö. 69 yılından M.S. 395 yılına kadar Diyarbakır'da egemenlik kuran Romalılar, çeşitli tarihlerde şehirde garnizonlar oluşturdular. IV. yy ortalarından itibaren Diyarbakır, Roma Mezopotamyası'nın baş şehri haline getirildi. Bu dönemde Romalılar ile Sasaniler, ardından Bizanslılar ile Sasaniler arasındaki savaşlara tanık olan şehir bu devletler arasında sık sık el değiştirdi.

Romalılar ile Sasaniler arasındaki savaşlardan birine tanık olan Antakyalı Tarihçi Ammianus Marcellinus, M.S. 359'da, Diyarbakır, Sasani Hükümdarı II. Şapur tarafından kuşatıldığı sırada şehirdeydi. 73 günlük kuşatmada yaşananları, "Rerum Gestarum Libri" adlı kitabında kaydeden Marcellinus'a göre şehrin o dönemdeki nüfusu 20000 kadardı. Marcellinus, kitabında kentin surlar yapılmadan

[35] Beysanoğlu, c.I, ss.88–92. İskender'in ölümünden sonra imparatorluk içerisinde anlaşmazlıklar ve iç kargaşalıklar devam edince Selevkos bütün ülkeleri hâkimiyeti altına aldı. M.Ö. 280 yılında o da hançerlenerek öldürülünce imparatorluk tekrar parçalandı. Fakat Diyarbakır çevresindeki hâkimiyetleri uzun yıllar devam etmiştir.
[36] Beysanoğlu, c.I, ss.96–97.

önce küçük bir kale olduğunu yazar. Bu kale, Romalılar Dönemi'nde M.S. 349 yılında genişletilmiştir. Şehrin adı bu dönemde "Augusta" olarak değiştirilmişse de bir süre sonra bu isim unutulmuştur.[37]

Sasani İmparatoru II. Şapur, bu kuşatmada (M.S. 359) Diyarbakır'ı ele geçirmesine rağmen dört yıl sonra yani M.S. 363 yılında şehir tekrar Romalıların eline geçti ve aynı yıl iki imparatorluk arasında bir barış antlaşması yapıldı. Barış antlaşmasına göre Sasanilere kalan yerlerde bulunan Hıristiyanlar, Diyarbakır'a göç edecekti. Antlaşma sonucunda, Sasanilerin eline geçen Nisibis'in (Nusaybin) Hıristiyan halkı da, Diyarbakır'a göç etti. Nusaybin'den gelenler bugünkü Dağ Kapısı ile Mardin Kapısı çizgisinin batısına yerleştirildiler. M.S. 367–375 yılları arasında I. Valentinian ve saltanat ortağı kardeşi Valenti döneminde Nusaybin'den göç eden halkı da içine alacak şekilde şimdiki Dağ Kapı-Urfa Kapı-Mardin kapı arasındaki surlar yapıldı. Şehrin ortasında kalan ve kenti ikiye bölen Dağ Kapısı ile Mardin Kapısı arasındaki eski batı surları ise yıktırıldı.[38]

Roma İmparatoru I. Teodosyus 395 yılında ölünce, imparatorluk Batı ve Doğu Roma olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Diyarbakır, 395–639 yılları arasında Doğu Roma'nın hâkimiyetinde kalmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun Bizans'a dönüşmesi, Ak Hunların bölgeye saldırması, Sasanilerle Bizans'ın uzun yıllar süren savaşları[39]; Diyarbakır'ın sık sık el değiştirmesine neden olmuştur.[40]

---

[37] Beysanoğlu, c.I, s.110. Albert Gabriel'e göre, Romalılar Döneminde Constantinus tarafından inşa edilen sur, şimdiki surun yalnız Doğu Bölümünü oluşturan, başka bir deyişle Mardin Kapısı'ndan Yeni Kapı'ya ve buradan Dağ Kapısı'na kadar uzanan, kısımdır. Constantinus, coğrafi konumunu ve stratejik önemini göz önüne alarak şehrin etrafını sağlam surlar ve kulelerle çevreleyip genişletti. Bkz. Yınanç, c.III, s.603.

[38] Arslan, s.83.

[39] Süryani Mar Yeşua, kitabında M.S. 494–507 yılları arasında yaşanan olayları, Bizans ve Sasaniler arasında yaşanan savaşları, Amid'in bu iki imparatorluk arasında el değiştirmesini anlatıyor. Bkz. Mar Yeşua, *Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı*, Çev: Mualla Yılmaz, Sad. Candan Turhan, Yeryüzü Yay, Basım yeri ve tarihi yok.

[40] Arslan, s.85.

İslamiyet'in ortaya çıkışından sonra ise Müslümanlarla Bizans İmparatorluğu arasındaki savaşlara sahne olan Diyarbakır, II. Halife Hz. Ömer döneminde (M.S. 634–644), 639 yılında, içinde sahabelerin de bulunduğu bir orduyla beş aylık bir kuşatmadan sonra fethedildi.[41]

1.2. Fetihten Osmanlılara Kadar Diyarbakır

Fethedilişinden itibaren günümüze kadar hep Müslüman devletlerin idaresinde kalan Diyarbakır, Iyaz b. Ganm[42] komutasındaki İslam ordusu tarafından fethedilmiştir. Fetihten sonra bir süre şehirde kalan Iyaz b. Ganm, daha sonra Hz Sa'sa'yı Diyarbakır'a yönetici olarak tayin etmiş, beraberinde 500 kişiden oluşan atlı birlik de bırakarak seferlerine devam etmiştir.[43]

Diyarbakır, Dört Halife döneminden sonra Emevilerin (661–750) idaresine geçti. Emevi Halifesi Abdülmelik zamanında Haricilerden bir grup el-Cezire'ye gelerek, kendi akide ve inançlarını bu bölge Müslümanlarının çoğunluğunu teşkil eden Bekr ile yeni Müslüman olan Tağlib kabileleri arasında yaymağa başladı.[44] Abbasiler devrinde, belli bir güç kazanmış olan Hariciler isyan edince bölge karıştı fakat Halife el-Mütevekkil döneminde Haricilerin isyanı bastırıldı.[45]

---

[41] Muhammed b. Ömer Vakıdî, *Tarihu Futuhi'l-Cezire ve'l-Habur ve Diyar-ı Bekr, ve'l-Irak*, Thk: Abdulaziz Feyyad Harfuş, Dımaşk 1996/1417, ss.182–184; Belazuri, Amid'in, er-Ruha (Urfa) antlaşmasına göre savaşsız olarak fethedildiğini söylemektedir. Bkz. Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud el-Belazuri, *Fütuhu'l- Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Bsk, Ankara 2002, s.252. Belazuri, bu kitabında er-Ruha antlaşmasının maddelerini vermiştir. Bkz. ss.248–249.

[42] Iyaz b. Ganm, Hudeybiye Antlaşmasından önce Müslüman olmuş bir sahabedir. Bedir, Uhud, Hendek başta olmak üzere Hz Peygamber'in bütün gazvelerine katılmıştır. Hz. Ebu Bekir tarafından kumandan olarak Irak'a gönderilmiştir. Bizans topraklarına geçiş yolunu ilk defa onun açtığı kabul edilir. Hz. Ömer tarafından Humus ve el-Cezire valiliğine getirilerek bölgenin fethiyle görevlendirilmiştir. Hicri 17–20 (638–641) yılları arasında gerçekleştirdiği seferlerle el-Cezire bölgesinin hemen hemen tamamını İslam topraklarına katmıştır. Hicri 20 yılında (m 641) Humus'ta vefat etmiştir. Bkz. Asri Çubukçu, "İyaz b. Ganm", *DİA*, İstanbul 2001, c.XXIII, s.498–499.

[43] Said Paşa *Vilayetin Tarihçesi,* Diyarbakır Salnameleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1999, c.III, s.382; Ahmet Demir, s.118.

[44] Yınanç, c.III, s.606.

[45] Yınanç, c.III, s.607.

Şehir, 869–899 yılları arasında, Diyarbakır ile Musul arasında yaşayan Şeybanî kabilesinden olan Şeyhoğullarının yönetimine geçti.[46] Bu dönemde bütün Diyarbekir bölgesi, gerek el-Cezire emirlerinin birbirleri ile ve gerekse Hariciler ile yaptıkları savaşlara ve çatışmalara sahne oldu.[47] Şeyhoğullarından sonra 899–930 yılları arasında şehir tekrar Abbasiler'in yönetimine geçti. Abbasilerden sonra 930–980 yılları arasında Hamdaniler şehre hâkim oldu. Bizanslılar, bu dönemde birçok defa (936, 942, 950, 966 ve 973 yıllarında) Diyarbakır'ı kuşattılarsa da alamadılar.[48]

Hamdanilerden sonra Büveyhoğulları (980–984) ve ardından Mervaniler (984–1085) Diyarbakır'a hâkim oldu. Hamdaniler ve Mervaniler döneminde Diyarbakır devletin merkezi yapıldı. Mervanîler döneminde özellikle ilim ve edebiyat alanında gelişen şehir, İslam kentleri arasında önemli bir merkez niteliğini kazandı. Kentte o dönemde zengin bir kitaplıktan söz edilmektedir.[49] Mervaniler devrinde 1046 yılında şehri gezen ve şehir hakkında önemli bilgiler veren Nasır-ı Hüsrev, o dönemde Diyarbakır surlarının iç ve dış surlar olmak üzere iki sıra olduğunu kaydetmektedir.[50]

Diyarbakır, Mervanilerden sonra sırasıyla, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun (1085–1093), Suriye Selçuklularının (1093–1097) ve İnaloğullarının (1097–1142) yönetimine geçti. İnaloğulları döneminde, Hz. Süleyman Camii'si yapılmıştır.[51]

---

[46] Ali Emirî Efendi, *Osmanlı Doğu Vilayetleri -Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyyesi-*, Hazırlayanlar ve Sadeleştirenler: Abdülkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu, Babıali Kültür Yay, 1.Bsk, İstanbul 2008, s.73.

[47] Yınanç, c.III, s.607.

[48] *Türk Ansiklopedisi*, c.XIII, s.384.

[49] Arslan, s.86.

[50] Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, Çev. Abdülvehap Terzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, ss.12–13. Ayrıca Bkz. M.Şefik Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, Kent Yay, 1.Bs, İstanbul 2003, s.11; Bu iki sur arasında içi su dolu bir çukur bulunurdu. Bu çukura "Ölüm Çukuru" ismi verilirdi. İlk küçük suru aşan bu çukurun içine düşerdi. Burada da ya boğulmakta veya gizlenecek yer olmadığından yüksek surdan atılan ok veya mızraklarla öldürülmekteydi. Bkz. Korkusuz, *Eski Diyarbekir'de Gündelik Hayat*, s.11.

[51] Diyarbakır'ın sahabeler tarafından fethedildiği sırada şehit düşen bazı sahabelerin, İç Kale'de defnedildikleri yerde Diyarbakır'ın ilk camisinin yapıldığı kaydedilir. Bkz. Ali Melek- Abdullah Demir, *Dini Değerleri İle Diyarbakır*, Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları, Ankara 2009, s.177. Hz

İnaloğulları'ndan sonra Nisanoğulları (1142–1183 yılları arası) Diyarbakır'a hâkim oldu. 1183 yılında Selahattin Eyyûbi, Nisanoğulları'ndan Diyarbakır'ı aldı ve Hasankeyf Artuklularına verdi. Diyarbakır'da bu dönemde 1040000 cild kitap ihtiva eden bir kütüphane olduğu, Selahattin Eyyûbi'nin bu kitapları Kadı el-Fadıl'a verdiği, onun da bunlardan 70 deve yükü kadarını seçip Kahire'ye kendi kütüphanesine götürdüğü nakledilir.[52]

Artuklular Dönemi'nde "Bediüzzaman İsmail İbn Rezzaz Ebu'l-İzz el-Cezeri" isimli bilim adamı, Dünya'nın ilk robotu sayılabilecek makineler yapmıştır. Ebu'l-İzz'in bu makineleri nasıl yaptığını anlatmak için yazdığı "Kitab Fi Ma'rifet el-Hiyel el-Hendesiyye" (Hünerlik Ürünü Mekanik Aletler Hakkında Bilgi) adlı kitabı günümüze ulaşmıştır.[53]

Şehir, 1232 yılında tekrar Eyyûbilerin yönetimine geçti. 1 Ekim 1232 tarihinde, Diyarbakır'ı alan Eyyûbilerden el-Melik el-Kamil, şehrin dış surlarını yıktırarak, surların bugünkü şeklini almasını sağlamıştır.[54]

Moğollar, 1259 yılında şehri Eyyûbiler'den almış böylece Diyarbakır'da Moğol hâkimiyeti başlamıştır. Moğolların istilası sırasında kent yağmaya ve yıkıma maruz kalmıştır. Şehir daha sonraları Hulagu (d.1217-ö.1265) tarafından, Moğolların hâkimiyetine girmiş olan Anadolu Selçuklularına verilmiştir.[55]

Moğollar, 1303'te Diyarbakır'ı Anadolu Selçuklularının elinden alıp kendi himayelerini kabul eden Mardin Artuklularına verdi. Uzun bir süre toparlanamayan ve istikrarsız bir hayat süren Diyarbakır, 1318 yılında çekirge istilası ve kuraklık,

---

Süleyman cami, sahabelerin önemli bir kısmının defnedildiği meşhedi de barındırmaktadır. Bkz. Beysanoğlu, c.I, s.157; Hz Süleyman Cami, 1631–1633 tarihleri arasında Murtaza Paşa tarafından meşhedle beraber esaslı bir şekilde onarılmıştır. Bkz. Beysanoğlu, c.I, s.270.

[52] Ali Emiri Efendi, s. 77; Beysanoğlu, c.I, s.299.

[53] Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Bilim İslam Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları*, İnsan Yayınları, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2006, ss.145–147; Abdullah Uzun, *Cizreli Ebu'l-İzz ve Otomatik Makinaları*, Esra Yayınları, İstanbul 1997, ss.27–44.

[54] Beysanoğlu, c.I, s.141 ve 353; Yınanç, c.III, s.616.

[55] *Türk Ansiklopedisi*, c.XIII, s.384.

ardından da veba salgınına maruz kaldı. Kent nüfusu önemli kayıplar verdi.[56] Mükrimin Halil Yınanç'a göre, XII. yüzyılda birçok İslam âlimi, XIII. yüzyılda İslam dünyasının büyük âlim ve mütefekkirlerinden Seyfüddin el-Amidî ve daha başkalarını yetiştiren Amid şehrinin, XIV. yüzyılda zikre değer bir kimse yetiştirmemiş olması, uğramış olduğu felaketlerin neticesidir. Bu felaketler, birçok insanın ölümüne veya başka yerlere göç etmesine neden olmuş ve şehrin maddi-manevi kıymetini hiçe indirmiştir.[57]

1394 yılında Amid şehri, bu sefer Timur tarafından alındı ve yine yağma edildi. Şehir, 1401'de Karayülük Osman Bey'e verildi.[58] Böylece şehirde Akkoyunlu hâkimiyeti başladı. Diyarbakır, Akkoyunlular zamanında bilim, kültür ve sanat alanında gelişmeler kaydetmiş, geçen asırların kötü izlerini silmeye başlamıştır. Uzun Hasan (1453–1478) ve oğullarından Sultan Yakub (1478–1490) zamanında bilim ve sanat adamları korunmuş, bilim, kültür ve sanatın gelişmesine önem verilmiştir.[59] Yüzyıldan fazla süren Akkoyunlu hâkimiyetinden sonra Şah İsmail 1507 yılında Diyarbakır'ı ele geçirdi. Sekiz yıllık Safevi egemenliğinden sonra Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlılar, şehre hâkim oldu. [60]

1.3. Osmanlılar Devrinde Diyarbakır

Akkoyunlular döneminde başlayan ilerleme Osmanlılar döneminde de devam etmiş hatta daha ileriye gitmiştir. Diyarbakır, Osmanlılar yönetiminde uzun bir sükûnet dönemi yaşamıştır. Dört asırdan fazla süren Osmanlı hâkimiyeti zamanında,

---

[56] Arslan, s.87.
[57] Yınanç, c.III, s.619; Ali Emiri Efendi de Moğolların hüküm sürdüğü 1258–1335 yılları arası için benzer şeyler söylemekte Silvanlı tarihçi Şemseddin Zehebi'ye dayanarak o dönemi anlatmaktadır. Bkz. Ali Emiri, ss.79–80.
[58] Göyünç, c.IX, s.466.
[59] Beysanoğlu, c.II, s.494.
[60] Diyarbakır'ın Osmanlıların eline geçiş süreci ve Safevilerle yapılan savaş için bkz. Ali Emiri, ss.82–95.

şehrin istila ve harplerden masun kalması, kaybettiği umran ve irfanı yeniden kazanmasına neden olmuştur.

Diyarbakır (Amid), bu dönemde en büyük ve önemli eyaletlerden birinin (Diyarbekir) merkezi ve İran'a sefer eden orduların hareket üssü olmuştur. Osmanlılar tarafından önem verilen ve imar edilen şehir, kültür bakımından da önemli bir merkez ve Doğu Anadolu'nun büyük bir ilim beldesi haline gelmiştir. Şehir bu dönemde kütüphaneler, medreseler ve tekkelerin yanı sıra, müzik ve edebiyat alanında da zengin bir birikime sahip olmuştur. Divan edebiyatının önemli kadın şairleri arasında sayılan Sırrî Hanım, Şair Lebib, Said Paşa ve çocukları Süleyman Nazif ve Faik Ali Beyler, Millet Kütüphanesi'nin kurucusu Ali Emiri Efendi gibi önemli kişiler bu dönemde yetişmiştir.[61] Osmanlı şehirleri arasında nüfusuna oranla en fazla şair yetiştiren şehirlerden biri olan Diyarbakır'da 1890–1894 yılları arasında valilik yapmış olan Giritli Sırrı Paşa[62] şunları söyler:

"Diyarbekirlilerden müctemi' bir cemaatte gözlerimi bağlayıp otursam ve elimi atsam, tuttuğum muhakkak ya şair, ya münşi'dir."[63]

[61] Yınanç, c.III, ss.623–624. Akkoyunlular ve Osmanlılar döneminde yaşayan şairler için bkz. Güneş Ekmekçi, *XVI. Yüzyıl Diyarbakır Şairleri*, Diyarbakır Valiliği Hizmet Vakfı Başkanlığı, İstanbul 2009.

[62] Giritli Sırrı Paşa'nın yazmış olduğu kendi eserleri de vardır. Hakkında bilgi edinmek için bkz. Abdulgani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, Haz. Eyyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşğın, Medrese Yay, İstanbul 2007, ss.182–183.

[63] Korkusuz, *Eski Diyarbekirde Gündelik Hayat*, s.103. *Münşi*, Üslubu güzel olan, nesir, düz yazı yazan demektir; Diyarbakır ve şairler hakkında benzer sözleri İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, Diyarbakırlı bir şairin hayatını anlatırken söyler: "Herhangi bir namaz vakti, Ulu Cami'nin önüne gelip iki kolunuzu açın. Kucaklayabileceğiniz kadar kalabalığı kuşatın. Gözlerinizi kapayıp içlerinden birini çekip çıkarın. Bu tuttuğunuz adam ya şairdir ya da müş'ir." Bkz. Şeyhmus Diken, *Diyarbekir Diyarım Yitirmişem Yanarım*, İletişim Yay, 2.Bsk, İstanbul 2004, s.201. *Müş'ir*, haber veren, yazı ile bildiren, şiire yeni başlayan demektir. *Münşi* ve *Müş'ir* sözcükleri için bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 13.Bsk, Ankara 1996, *Münşi* s.731 *Müş'ir* s.755.

2. Diyarbakır'ın Dini Tarihi

Diyarbakır ve çevresi tarih boyunca Ortadoğu ve Mezopotamya'da ortaya çıkan birçok inancı içinde barındırmıştır. Yirmiden fazla medeniyete ev sahipliği yapmış olan kent, tabiatıyla bu medeniyetlerin mensup olduğu dinleri ve mabedlerini de içinde barındırmıştır. Konu hakkında yazılan kitaplarda, farklı dönemlerde Diyarbakır'ı ziyaret eden gezginlerin seyahatnamelerinde ve Osmanlı Döneminden günümüze kalan salnamelerde din müntesiplerinin sayısı, oturdukları mahalleler ve sahip oldukları mabedler hakkında birçok bilgi verilmiştir.[64]

Bu kaynaklardan, İslamiyet'ten önce Diyarbakır ve çevresinde en yaygın dinin Hıristiyanlık olduğu anlaşılmaktadır. Hıristiyanlıkla beraber merkezde ve bazı ilçelerde Yahudiler de mevcuttu. Şemsilerin de bir dönem şehir merkezinde olduğu bilinmektedir. İslamiyet'ten sonra ortaya çıkan Yezidîlik inancı da şehirde görülmüştür.

Bunlardan Yahudilik, Cumhuriyet'ten sonra da varlığını sürdürmüştür. Fakat 1948'de İsrail devletinin kurulması üzerine şehirde yaşayan Yahudiler, İsrail'e göç etmişlerdir. Yahudiler ve Şemsiler şu an şehirde bulunmamaktadır. Polonyalı Simeon'un verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla XVII. yüzyılın başlarından beri Şemsilik inancı, Diyarbakır'da görülmemektedir.[65] Şemsîler'e ait olduğu bilinen bir tapınağın kalıntıları Mardin Kapı civarında Şemsîler yamacının başlangıcında son dönemlere kadar kalmış fakat yolun genişletilmesi nedeniyle günümüzde bu

[64] *Diyarbakır Salnameleri 1286–1323 (1869–1905) I-V*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790–1840)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Türk Tarih Kurumu Yay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, Kitapta Mahalleler için bkz. ss.46–50, Mabedler için bkz. ss.80–81, Nüfus için bkz. ss.99–121; Ali Emirî, ss.55–58; Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, ss. 48, 56–60, 161.

[65] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608–1609*, Hazırlayan: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1964, s.100–101; Ayrıca bkz. Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, s.16.

tapınaktan bir eser kalmamıştır. Şu an tapınağın bulunduğu bölgede bir mahalle kurulmuş ve Şemsiler Mahallesi adını almıştır.

Yezidîlik ve Hıristiyanlığa mensup kişilerin sayısı azalmakla beraber, bu iki inanç günümüzde de şehirde varlığını sürdürmektedir.

Diyarbakır'da yaşamış Hıristiyanlar geçmişte kendi içlerinde, Gregoryenler (Ermeniler), Yakubiler (Süryani Kadim), Ortodokslar (Rumlar), Melkitler (Melikiler), Ortodoks Süryanîler, Asurîler (Nesturî) ve Keldaniler şeklinde mezheplere ayrılmışken günümüzde bu mezheplerin birçoğuna Diyarbakır'da rastlanmamaktadır. Diyarbakır'ın ilçe ve köylerinde Hıristiyan kalmamış, kent merkezinde ise sayıları çok az kalan Süryaniler, Ermeniler, Keldaniler ve 1994 yılından itibaren toplanmaya başlayan, daha sonraları Meryem Ana Kilisesi karşısında kendilerine ait Diyarbakır İncil Kilisesi adlı bir kilise inşa eden Protestanlar mevcuttur.[66]

1816'da Diyarbakır'a gelen Buckingham'ın yazdıklarından, Hıristiyan nüfus arasında, Ermenilerin ilk sırada yer aldığı anlaşılmaktadır. Ermenilerin yarısının da (500 aile) Katolikliği kabul ettiğini belirten Buckingham, Süryanilerin 400 aile kadar olduğunu, Yahudilerin, Bağdat, Halep ve İstanbul'a göç ettiklerini ve onlardan ancak birkaç düzine ev kaldığını, az sayıda da Rum'un bulunduğunu belirtir. Buckingham, şehirde yirmi beş cami, iki Ermeni kilisesi, içerisinde iki İtalyan rahibin oturduğu bir Katolik kilisesi, birer Süryanî ve Rum kilisesiyle bir küçük sinagogun mevcut olduğundan bahseder.[67]

O dönemde şehri oluşturan dini gruplar, bazen ayrı mahallelerde, bazen de karışık olarak bir arada ikamet etmişlerdir. Sur içinde bulunan mahalleler; 65'i

[66] Mehmet Hadi Tezokur, "Diyarbakır'da Ayakta Duran Üç Kilise", *Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır*, Ankara 2010, ss.191–192.
[67] Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, s.97; Göyünç, c.IX, s.466.

Müslüman, 13'ü gayrimüslim ve 42'si karışık olmak üzere 120 taneydi. Müslüman mahallelerin dışındaki mahallelerde oturanların, Hıristiyan (Ortodoks, Katolik, Protestan, Süryani, Nasturi ve Keldani) ve Musevi oldukları belirtilmektedir. 1785–1850 tarihleri arasında, Diyarbakır merkezde, Müslümanlarla Müslüman olmayanların bir arada yaşadıkları 42 adet mahallede, dini grupların kesin sınırlarla birbirinden ayrılmadıkları görülmektedir. Genellikle mahallenin bir bölümünde Müslümanlar, diğer bölümünde ise başka dini gruplar ikamet etmiştir.[68]

1870 tarihli ilk resmî sayıma göre; Diyarbakır şehir merkezinde yerli kütüğe kayıtlı nüfus 21372 kişi olup; bunun 9814'ü İslam, 11508'i gayr-i müslimdir.[69] 1877 tarihli salnamede ise, şehir merkezi nüfusu 6793'ü gayr-i müslim, 5258'i Müslüman olmak üzere 12051 olarak veriliyor.[70] 1894 yılına ait nüfus verilerinde ise Diyarbakır ve merkez köyleri dâhil, nüfus 66117 olarak görülmektedir. Bunun 45038'i Müslüman, 21079'u gayr-i müslimlerdir.[71]

Ali Emiri de 1912 yılında yapılmış nüfus sayımına göre Diyarbakır vilayetinin genelinde tespit edilen rakamları vermektedir. Bu sayıma göre Müslümanlar, nüfusun %80'ini, gayri Müslimler ise nüfusun %20'sini oluşturmaktadır. Bu yüzde yirmilik oran Hıristiyan, Yahudi, Yezidî gibi unsurların tamamının toplamıdır. Ali Emiri, aynı yerde köylerin dinlere göre dağılımını da vermektedir. Buna göre 3350 köyün 296'sında Gayri Müslim ve Müslümanlar bir

[68] Mehmet Şimşek, *Süryaniler Ve Diyarbakır*, Chiviyazıları Yay, 1.Bs İstanbul 2003, s.133; Ayrıca bkz. Yılmazçelik, ss. 46–48.
[69] *Diyarbakır Salnameleri*, c.I, s.135. Salnamelerde nüfus kayıtları din mensuplarına göre ayrıntılı olarak verilmiştir. Konunun uzamaması için burada Müslim ve gayr-i Müslim olmak üzere iki grup olarak verilmiştir.
[70] *Diyarbakır Salnameleri*, c.III, s.81.
[71] *Diyarbakır Salnameleri*, c.IV, s.166.

arada yaşamaktayken 183'ünde sadece gayri Müslimler yaşamakta, geriye kalan köylerde ise Müslümanlar yaşamaktadır.[72]

2.1. Şemsilik

Diyarbakır'da geçmişte mevcut olan inançlar arasında Şemsilik inancının da olduğu daha önce belirtildi. Fakat Şemsilerle ilgili yapılan çalışmaların azlığı ve bu inancın günümüzde kalmamış olmasından dolayı Şemsilik ile ilgili doyurucu bilgilere rastlanmaz. Aksine yazılan eserlerde birbirinden çok farklı bilgiler vardır. XVII. yüzyılın başlarında Diyarbakır'a gelen Polonyalı Simeon seyahatnamesinde, Şemsiler hakkında şu bilgileri vermektedir:

> "Mardin Kapısı'nın dışında gördüğümüz bir putperestlik tapınağının Şemsilerin ibadetgâhı olduğunu anladık. Şemsiler evvelce her cumartesi günü orada toplanarak akşama kadar yer içer, karanlık basınca ışıklar yakarak bir müddet dua ederler, sonra da ışığı söndürerek putperestlik devirlerinde olduğu gibi hayvani bir surette birbirine sarılıp baba kızı, kardeş hemşiresi, anneler de çocukları ile cinsi münasebette bulunurlardı. Erzurum Çingeneler diyarı olduğu gibi, burası da Şemsilerin merkezidir. Bu işlerden haberdar olan bir beylerbeyi, onları yanına çağırarak kendi ibadetgâhlarına devamı menetmiş, bilâhare de bunların namazları olmadığını, Ermeni, Yahudi ve Rum mezheplerinden hiç birine merbut olmadıklarını ve yalnız Ermenice konuştuklarını anlayınca, tekrar yanına çağırarak hangi mezhepten olduklarını sormuş. Onlar Ermeni olduklarını söyleyince, beylerbeyi: "Öyle ise ya Ermeni kilisesine veya camiye devam edin, aksi takdirde hepinizi kılıçtan geçiririm" diye tehditte bulunmuştur. Şemsiler yalvararak ve rüşvet vererek Ermeni Kilisesi'ne gideceklerine dair söz verdikten sonra salıverilmişler; fakat emre itaat etmeyenin malları müsadere, kellesi de uçurulacağına dair şiddetli emir çıkarılmıştır. Böylelikle Şemsilerin tapınağı boş kalmış, kendileri de İran'a, Süryani memleketine, Tokat'a, Merzifon'a ve daha başka yerlere dağılmışlardır. Burada kalanlar ise, korkularından, kendileri namına kiliseye gitmek üzere

[72] Ali Emiri, ss.56–57.

Ermenilere ücret vermeğe, bazıları da gayr-ı ihtiyari cumartesi günleri nöbetle bizzat kiliseye gitmeğe başlamışlar."[73]

Polonyalı Simeon'un seyahatnamesini yayına hazırlayan Hrand D. Andreasyan, dipnotta Şemsiler hakkında şu bilgileri vermiştir:

"XV. asır Ermeni müelliflerinden Mezoflu Toma, Timur ve haleflerine âid eserinde, Timur'un, Şemsi denilen tarikatçılarla meskûn Şol, Şımaraklı, Safari ve Maraşi adlı Mardin köylerini yerle bir ettiğini, fakat "bu putperest tarikatların, bilahare, şeytani bir surette Mardin'de ve Amid'de tekrar çoğaldıklarını" yazar. Ermeni müelliflerinin Arevortik (güneş-oğulları) tabiriyle zikrettikleri bu tarikat, V. asırdan beri Ermeniler arasında görünen Arlikvan, Borborit, Tondraklı vs. adlarla bilinen tarikatların bir nevi devamıdır. Eski İran menşeli olup zahiren Hıristiyanlığa bağlı bulunan bu tarikatlara karşı V. asırdan beri şiddetli mücadele yapılmasına rağmen, VIII, XI, XII. asırlarda muhtelif adlar altında ve nihayet XIV. asırda "Arevortik" ismiyle tekrar ortaya çıkmıştır, Patrik M. Ormanyan'a nazaran, zamanımızdaki Yezidî tarikatının Arevortiklerin bir devamı olduğu zannedilmektedir."[74]

İtalyan misyoner Guiseppe Campanile'nin, Mardin'de yaşayan Şemsiler hakkındaki görüşleri ise şöyledir[75]:

"Bu tarikat (Şemsilik), Mardin'de bulunmakla birlikte buraya nasıl geldiği bilinmemektedir. Bazıları, bir kaç ailenin Hindistan'dan geldiğini, göç etmiş olduğunu söylerler. Başka bir iddiaya göre de Şemsilerin, Mardin'e bağlı çevre köylerde dağınık yaşadıkları iddia edilmektedir. Kesin olarak bilinen Sultan Mustafa devrinden beri Mardin'de yaşadıklarıdır. Sultan Mustafa, kendi imparatorluğu sınırlarında yaşayan

[73] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, ss.100–101.
[74] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, ss.100–101.
[75] Konu Diyarbakır ile sınırlı olmasına rağmen Şemsilik ile ilgili bir fikir sahibi olabilmek için Diyarbakır'ın yanı sıra geçmişte Mardin'de de yaşayan Şemsiler hakkında buraları gezen gezginlerin verdikleri bilgilerden faydalanıldı.

Hıristiyanların, Yahudilerin ya İslam'ı kabul etmelerini ya da ülkeyi terk etmelerini emretmiştir. Ancak Şeyhülislamlar ve müftüler buna karşı çıkmıştır. Hz. Muhammed döneminde bile Yahudilere, Hıristiyanlara bu tarz bir şey uygulanmadığını, eğer ki böyle ülkeyi terk etmesi gerekenler varsa bunların bu tarz büyük ve kitaplı dinler değil, küçük boyutlu kitapsız dinlerin mensupları olmalarını gerektiklerini savunmuşlardır. Şemsiler ise Yezidîler, Dürzîler ve Nusayriler gibi dağlık bölgelere çekilmemişler ve Osmanlı topraklarını da terk etmemişlerdir. *Şemsiler* ya da *şems* sözcüğü, "*şemsi*" kelimesinden, anlam olarak da "*güneş*" kelimesinden gelmektedir. Şemsiler, güneşe taparlar. Güneş doğarken önünde 3 kez eğilirler. Evlerinin kapıları doğuya bakar, bundan başka öküze ve ineğe saygı duyarlar. Çocukları, Yakubi papazları tarafından vaftiz edilir ve batıl gelenekleri yüzünden günah çıkarmaya mecbur edilirler. Yine Şemsi düğünlerine bir Yakubi papazı katılır, evlenenleri kutsar. Bilinen tek şey, herhangi bir dini kitaplarının bulunmamasıdır. Ona karşılık türküler, şarkılar söylemeyi çok severler. Günahlarının saçlarında toplandığına inanırlar o yüzden birisi ölüme yaklaştığı zaman, saçlarını, sakallarını, kıllarını koparırlar. Aslında ölümü böylelikle barbarca hızlandırırlar. Ölecek kişinin boğazından biraz likör dökmekle ölüme daha çabuk ulaşacağına inanırlar. Ayrıca ölünün cennete girebilmesi için gerekli miktarda parayı ödemesi için de avuçlarına bir miktar altın koyarlar. Ondan sonra ölü, Yakubi papazı tarafından gömülür fakat ölü, sarılıp tabuta konulana kadar Yakubi papazını yaklaştırmazlar. Bu tarikatın üye sayısı çok azdır. 50 civarında aile oldukları düşünülmektedir. Hepsi Mardin çevresinde çok fakir bir durumda yaşamaktadırlar. Şemsi kadınlarını diğer kadınlardan ayıran özellik beyaz bir aba giymeleridir. Onlar hakkında daha fazla bilgi bulmak çok zordur. Putperestlikle suçlanmaktan korktukları için ortaya çıkmazlar."[76]

Niebuhr ise, Mardin'deki Şemsilerin birçoğunun Hıristiyanlığa geçtiğini, geri kalanlarının da Yezidî ve Alevilerle karışmış olduğunu belirtmektedir. Niebuhr, Şemsîler'in, mahalli paganizmin son bakiyelerini oluşturduğunu söyler. XVIII.

[76] Guiseppe Campanile'den naklen , http://www.aleviweb.com/forum/showthread.php?t=1964 (Tarih: 06/10/2010; Saat: 09:07)

yüzyılın ortalarına doğru kendilerini Ya'kubî Hıristiyan olarak göstermiş olsalar da, bu bağlılıklarının zahiri olduğunu kaydeder.[77]

Şemsilerle ilgili bir iddia da onların Harraniler olduklarıdır. Bu iddiaya göre "Şemsî" ve "Harranî" kavramları aynı inancı ifade etmektedir. Şemsiler genel anlamda Mezopotamya bölgesinde yaşayan toplulukların Güneş (Şems, Şemes) ve diğer gezegenlere olan inançlarını belirten bir isimdir. Özelde ise, Harran ve civarında yaşayan topluluğun dini inançları için kullanılmaktadır. Şemsî ya da Şemsîler, kelimenin taşıdığı anlama nispetle güneşe tapanlar anlamına gelmektedir.[78] Gabriel Akyüz, yerleşim yerine nispetle Harranîler adını alan bu inanç sahiplerinin, Harran'da yaşayan ve XII. yüzyıla kadar varlıklarını sürdüren, Hıristiyanlığı kabul etmemiş ve putperest kalmış Süryaniler olduklarını söylemektedir.[79]

Bunun yanında Harrânilerle Sabiiler'in de birbirleriyle karıştırıldığı görülmektedir. Bunun nedeni önceki kaynaklarda "Putperestler", "Keldâniler", "Nıbtiler" veya basitçe "Harranîler" olarak adlandırılan bu inanç sahiplerinin, sonraki dönemlerde çeşitli nedenlerle -muhtemelen zımmî statüsünü kazanmak için- Sâbiî ismini adapte etmelerinde yatmaktadır.[80]

---

[77] Celal Çayır, M. Cengiz Yıldız, İsmail Gönenç, "Kaybolmaya Yüz Tutan Bir Anadolu Dini Topluluğu: Şemsiler / Harrânîler", *Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar-Dini Topluluklar*, Haz. İbrahim Özcoşar, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay, İstanbul 2007, s.166.

[78] Çayır-Yıldız-Gönenç, s.163.

[79] Gabriel Akyüz, "Hıristiyanlık Tarihinde Süryanilerin İnancı ve Özellikleri Tarihte Süryaniler", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Türksev Yay, Ankara 2004, ss.79–80. Harran şehrinde, M.S XIII. yüzyıldaki Moğol saldırısında, şehrin son Pagan tapınağının yerle bir edilişine ve şehrin diğer halkıyla birlikte son pagan sakinlerinin Mardin ve civarına sürülmesine kadar, ay tanrısı Sin liderliğindeki yıldız ve gezegen kültüne dayalı paganist dini yapısı devam ettirilmiştir. Bkz. Şinasi Gündüz, "Atargatis Kült Merkezi Edessa (Urfa)", *Uluslar arası Türk Dünyası İnaç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Türksev Yay, Ankara 2004, s.611.

[80] Halife Me'mun'un da M.S. 830 yılında Diyarbakır bölgesinde, kendilerinin Sabiiler olduklarını söyleyen bir grup insanla karşılaştığını anlatan rivayette geçen Sabiiler de Şemsiler/Harraniler olmalıdır. Bkz. Fatih Kesler, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar "Kur'an-ı Kerim'de Ehli Kitap"*, TDV Yay, 3.Bsk, Ankara 2001, s.60. Muhammed Esed de, meal-tefsirinde konu hakkında benzer ifadeler kullanmakta, Sabiiler ve Harranîlerin birbirleriyle karıştırılmaması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir I-III*, Türkçeye Çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay, 5. Bs, 1999, c.I, s.19. Ayrıca Harrani-Sabii karşılaştırması hakkında

Sonuç olarak Şemsilerden bahseden kaynaklar birbirinden farklı şeyler söylemektedir. Kimileri bunların Harranî, kimi Ermeni, kimi Süryani, kimi de eski İran inançlarının devamı olduklarını ileri sürmektedir.[81]

Polonyalı Simeon'un, seyahatnamesinde verdiği bilgilere göre Şemsiler, Diyarbakır'ı terk etmişlerdir. Şemsilerin daha sonraki dönemlerde Diyarbakır'da yaşadıklarına dair ne nüfus sayımlarında ne de salnamelerde bir bilgiye rastlanmaktadır. Simeon'un da belirtmiş olduğu gibi Şemsilere ait boş bir tapınak Mardin Kapısı çıkışında bulunmaktaydı. Şemsilere ait bu tapınağın kalıntıları, 1950'lerden sonra Diyarbakır-Mardin yolunun genişletilmesi sırasında ortadan kaldırılmıştır.[82] Bu tapınak, Diyarbakır surlarının Mardin Kapısı bölümünün çıkışından başlayıp solda Dicle nehri kıyısına kadar devam eden Hevsel Bahçeleri'nin tam karşısında yolun sağında, Mardin Kapısı Mezarlığının doğuya bakan yamaçlarına, "Şemsîler Tepesi", "Şemsîler Kayalığı", "Şemsiler" denilen yere ismini vermiştir. Günümüzde o bölgede Mardin Kapı Mezarlığı, Gazi Köşkü ile Hevsel Bahçeleri arasında kurulmuş olan mahalleye Şemsiler Mahallesi denilmektedir.

Şemsiler'den etkilenme sonucu olup olmadığı bilinmemekle beraber Diyarbakır ve çevresinde ay ve güneş ile ilgili inançlar bulunmaktadır. Güneşin tedavi edici etkisi olduğuna inanılmakta, ay'ın da hastalıklara neden olabileceği söylenmektedir. Aslında Ay ve Güneş ile ilgili inançlara Anadolu'nun birçok

---

ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, "Sabiilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yayınları, 1.Baskı, Ankara 2007, ss. 476–478.

[81] Bkz. Ahmet Taşğın, "Şemsiler", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sembozyumu*, Yayınlayanlar: Diyarbakır Valiliği ve Türk Külütürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2008, c.III, ss.753–762.

[82] Şeyhmus Diken, *Sırrını Surlarına Fısıldayan Şehir: Diyarbakır*, İletişim Yay, 5.Bsk, İstanbul 2004, s.58.

yerinde rastlanmaktadır. Bu inançlar Şemsilik gibi ay ve güneşi öne çıkaran dinlerden etkilenme sonucu günümüze kadar gelmiştir.[83]

2.2. Yahudilik

Musevilik olarak da adlandırılan Yahudilik, İsrailoğulları tarihi içerisinde ortaya çıkmış bir dindir. Yahudilik, Hz. Musa tarafından temsil edilen tevhidi düşünceyle Filistin-Ürdün'ün yerel dini geleneklerinin karıştırılması ve sık sık yaşanan yabancı istilalar ve sürgün olayları nedeniyle çeşitli yabancı inanç sistemlerinden etkilenme sonucunda ortaya çıkmıştır. Günümüz Yahudiliğinin sistematize edilişinde en önemli dönem, M.Ö. VI. yüzyıldaki Kudüs'ün Babillilerce yakılıp yıkılmasını izleyen sürgün sonrası dönemdir.[84]

Babil ve daha sonraları gerçekleşen Roma sürgünlerinde Dünya'nın farklı yerlerine dağılmış olan Yahudilerin, Anadolu'daki tarihleri çok eskilere dayanır. Tarihçiler, bugünkü Türkiye Yahudilerinin de kökenini oluşturan Anadolu'daki ilk Yahudi varlığını M.Ö. III–IV. yüzyıllara kadar götürür. Büyük İskender'in Filistin'i ele geçirmesi (M.Ö. 322) ve generalleri tarafından Ön Asya ve Anadolu'da çeşitli devletlerin kurulmasıyla birlikte Yahudilerin Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleştirildikleri belirtilmektedir.[85]

Diyarbakır'daki Yahudi varlığı da yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Rıfat N. Bali'ye göre Güneydoğu Anadolu'da yaşamış olan Yahudilerin ataları, Hazreti Süleyman'ın ölümünden sonra güneyde Yehuda ve kuzeyde İsrael olarak ikiye bölünmüş olan krallıklardan İsrael krallığına ait Samiriye şehrinden tehcir edilmiş

---

[83] İsmet Zeki Eyuboğlu, ay ile ilgili inançların çoğunun eski Anadolu dinlerinden kaldığını bazılarının Asya'dan Türkler tarafından, Şaman dininden etkilenerek getirildiğini ifade eder. Bkz İsmet Zeki Eyuboğlu, Anadolu Mitologisi, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987, s.63; Güneş ile ilgili olarak bkz aynı eser, s.71.

[84] Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay, I.Bs Ankara, Ekim 1998, ss.390–391.

[85] Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Mistisizmi Sabetaycılık ve Anadolu Yahudileri", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ss.266–267.

olan Yahudilerdir. Bunlara, Babil döneminde Kral Nabukadnazar'ın kuzeydeki Yehuda krallığını ele geçirip burada yaşayan Yahudileri tehcir etmesi üzerine göç eden Yahudiler de eklenmiştir. Bu iki grup önce Asur diyarına, daha sonra da Güneydoğu Anadolu'ya yerleşen ilk Yahudiler oldular. Bu bölgede yaşamış olan Yahudilerin Aramîce konuşmaları ve konuşmuş oldukları Aramîcenin Talmud'u derlemiş olanların kullanmış oldukları Aramîce ile aşağı yukarı aynı olması bu yerleşimcilerin Samiriye'den kovulanların soyundan geldiklerinin bir kanıtı olarak öne sürülmektedir.[86] Yörede yaşamış olan Yahudilerin menşei hakkındaki bu inancın, bölge Yahudilerinin sözlü geleneklerinde de yer ettiği belirtilmektedir. Bölgedeki Yahudiler arasındaki yaygın olan sözlü geleneğe göre, bu Yahudiler, Asur kralları tarafından Israel ve Yahuda krallıklarından sürgün edilmiş olan Yahudilerin çocuklarıdır. Asur ülkesinden sürgün edildikleri günden beri Diyarbakır'da bir Yahudi cemaati mevcut olmuştur.[87] Diyarbakırlı Yahudiler, Diyarbakır'ın Tevrat'ta bahsi geçen Kalne[88] şehri olduğuna inanırlardı.[89]

Diyarbakır Yahudilerinin Türkiye'de bulunan diğer Yahudi cemaatleri kadar bilinmemiş olmasının nedeni buralara ulaşmanın zorlukları ve bu cemaatlerin Batı Anadolu, Trakya ve büyük liman şehirlerinde mevcut olan cemaatler kadar önemli nüfusa sahip olmamaları ve kayda değer önemde ticari ve kültürel faaliyetleri bulunmamasıdır. Diyarbakır'ı ziyaret eden gezginler, seyahatnamelerinde Yahudiler hakkında bilgi vermişlerdir. 1844 yılında Diyarbakır'a gelen seyyah Efraim Neumark ve 1848 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden seyyah Benyamin Haşeni şehrin

[86] Bali, s.367. Yahudiler arasındaki yaygın sözlü geleneğe göre bu Yahudiler; Hazreti İşaya'nın "Aşur diyarında helak olmak üzere olanlar. İşaya, 27/13", şeklinde atıfta bulunduğu ve "Hoşeanın dokuzuncu yılında Aşur kıralı Samiriyeyi aldı ve İsrail'i Aşura sürdü ve onları Halahta, ve Gozan ırmağı olan Haborda, ve Medlerin şehirlerinde oturttu. II. Krallar, 17/6" şeklinde ifade edilen, Asur kralları tarafından Israel ve Yahuda krallıklarından tehcir edilmiş olan Yahudilerin çocuklarıdır. Bkz. Bali, s.368.
[87] Bali, ss.367–368.
[88] Tekvin, 10/10.
[89] Bali, s.370.

ayrı bir kesiminde kendi aralarında yaşayan 250 Yahudi aile hakkında bilgi vermektedirler. Rifat N. Bali, Benyamin Haşeni'den şunları nakletmektedir:

> "Çoğu dinimizi biliyor. Kutsal kitaplarımız ve peygamberlerimiz kalplerinde yer edinmiştir. Sinagogda mevcut olan küçük bir oda daima kapalı tutulmaktadır. Bu oda, Yahudiler ve diğer dinlere mensup kişiler için kutsaldır. İnançlarına göre Hazreti İlyas bu odada peygamberliğini ilân etmiştir. Duvarla çevrili bu odada Aramîce bir Tevrat yazması mevcuttur. Tevrat yılda bir kez Yom Kipur gecesi yerinden alınıp bir masa üzerine konulur ve gün boyunca masanın üstünde kalır. Tanrı sözünden korkan herkes eğilip bu yazmayı öper. Bu yazmanın kâhin yazıcı Ezra tarafından yazıldığına inanılmaktadır."[90]

Aynı yıllarda Diyarbakır'ı ziyaret eden seyyah J. J. Benjamin haham olduğundan bu Tevrat yazmasını inceleyebilmiştir. Yazma, Hazreti İlyas'ın peygamberliğini ilân ettiği yer olduğuna inanılan bir odada saklı tutuluyordu. Benjamin, yazmanın çok güzel olduğunu, Asurî karakterlerle, çok kalın parşömen kâğıt üzerine kötü bir yazıyla yazıldığını, bazı bölümlerin okunaksız, bazılarının ise eksik ve tahrif edilmiş olduğunu belirtir. J. J. Benjamin, Diyarbakır Yahudilerinin, kendisine bu yazmanın kâhin yazıcı Ezra tarafından yazıldığını ve Mardin Yahudilerine ait olduğunu söylediklerini kaydetmiştir.[91]

Gezginlerden kalan seyahatnamelerde, Diyarbakır hakkında yazılmış eski hatıralarda Yahudilerle ilgili bilgilere rastlamak mümkün olmasına rağmen şehirde şu an Yahudi yaşamamaktadır. Diyarbakır Yahudilerinin sayılarının azalmaya başlaması XX. yüzyılın başlarına rastlar. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Musul ve Bağdat kaybedildikten sonra Diyarbakır'ın bu şehirlerle olan ticarî münasebetlerinin azalması Yahudi göçlerinin başlamasına neden oldu. Filistin'e ilk

[90] Bali, s 368.
[91] Bali, s.368.

göç edenler 1916 yılında Urfa ve Siverek Yahudileriyle birlikte giden Çermik Yahudileri oldu. Urfa, Siverek ve Çermik Yahudileri 1916 yılında Kudüs'te kendi adlarına kayıtlı bir sinagog kurdular. Şeyh Sait isyanı sırasında da Diyarbakır Yahudilerinin birçoğu Bağdat, Musul ve diğer şehirlere göç etti. Geri kalan Diyarbakır Yahudileri ise 1948 yılında İsrail devletinin kurulması üzerine İsrail'e göç etti.[92]

Asırlarca, Diyarbakır ve çevresinde Yahudiler yaşamış olmasına rağmen Müslümanlar arasında Yahudilerden dini inanç yönünden etkilenme görülmemiştir. Yalnızca halk arasında Yahudilerle ilgili bazı inançların olduğu tespit edilmiştir. Bu inançlardan biri Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürmüş fakat bugün tamamıyla terk edilmiştir. Bu inanca göre, yağmur yağmadığı zamanlarda yağmur yağmasını sağlamak için şehirdeki Yahudi Mezarlığı'na gidilerek mezarlardan biri açılır ve cesedin kafası alınıp Ongözlü köprü üzerinden Dicle nehrine atılırdı. Diyarbakır halkı uzun bir süre kuraklık olduğu zamanlarda yağmur yağmasını sağlamak için ölmüş bir Yahudi'nin başını nehre atmak gerektiğine inanmıştı. Sonra bu gelenek değişti, fakat yeni gelenekte yine Yahudiler vardı. Yeni inanca göre bir Yahudi'nin başına haberi olmadan bir kova su dökülmeliydi. Yahudi biri görüldüğünde arkasından yaklaşılır ve bir kova su, başından aşağıya dökülürdü.[93] Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinde de Yahudilerle ilgili benzer bir inanç mevcuttu. Burada yağmur duasına

[92] Bali, s.379-381.

[93] Nimet Kardaş, "Diyarbakır Halk Kültüründe Bazı Gelenek ve İnanmalar", *Müze Şehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 1999, s.457; Bali, s.374. Her iki gelenek hakkında "Diyarbakır Yahudileri" adlı yazıda şunlar söylenmektedir: "Sinagogun bitişiğinde bulunan avluda, en ilkel sıhhî kurallar hiçe sayılarak, ölmüş olan kişilerin cenazeleri, yaşayanlar ile neredeyse temas halinde duruyorlardı, ancak bunun bir haklı nedeni vardı. Kuraklık olduğu zaman yağmur yağdırmak için Yahudi cesetlerinin kelleleri kesilip Dicle nehrine atıldığından, Diyarbakır Yahudileri ölülerini bu akıbete uğramaktan kurtarmak için cenazeleri birbirinin üzerine koyarak sinagogun yanında bulunan avluda saklıyorlardı. Yağmur yağdırmak için yaygın olan bir başka kaba âdet de bir dama çıkıp bir Yahudi cenazesini gözlemek ve mezara götürülmekte olan bir Yahudinin tabutu görüldüğünde de tabutun üstüne tükürmekti." Bali, s.378.

çıkıldığı zaman bir Yahudi beraber götürülürdü. Çünkü Allah'ın, Yahudi'nin ağız kokusunu hissetmemek için, yağmur yağdırdığına inanılırdı.[94]

2.3. Hıristiyanlık

İlk asırda ortaya çıkan ve Dünya'nın farklı yerlerine yayılmaya başlayan Hıristiyanlık, Osrhoene (Urfa) Kralı V. Abgar zamanında, Şanlıurfa ve çevresine yayılmış ve resmi din olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde Hz. İsa'nın 70 şakirdinden birisi olduğu söylenen Adday'ın öncülüğünde, Hıristiyanlık Diyarbakır'a kadar gelmiştir.[95] Adday'ın ölümünden sonra şakirdi Aggay vasıtasıyla Harput, Eğil, Lice, Silvan taraflarına ve Mardin yakınlarına kadar yayılmış, Mardin civarlarında bir kilise inşa edilmiştir. İlk asrın sonlarında, Adday'ın öğrencileri Mezopotamya'yı dolaşarak Hıristiyanlığın yayılmasına çalışmışlardır. Bu çalışmaların sonucunda Hıristiyanlık, ilk asırdan başlayarak Mezopotamya'nın geneline yayılmaya başlamış, birçok kilise ve manastır inşa edilmiştir.[96]

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Urfa ve çevresindeki Hıristiyanlar, diğer Hıristiyanlara göre daha rahat yaşamaktaydılar. Çünkü M.Ö. 131-M.S. 256 yılları arasında hüküm sürmüş olan Urfa Kraliyeti, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde bağımsız olarak varlığını devam ettiriyordu. Ancak M.S. 249 yılında Romalılar bu

---

[94] Zeynelabidin Eski, *Viranşehir'deki Kocakarı Uydurmaları*, Viranşehir 2006, s.263. Yağmur yağdırma için Diyarbakır'da yapılanlara benzer uygulamalar Anadolu'da başka yerlerde de yapılmıştır. Osmaniye'deki uygulamada herhangi bir kelle alınıp, üzeri yazdırılarak hocaya okutulur. Sonra bir ip takılarak "Sabın Çayı"na ıslatılır başka bir uygulamada da bir at başı yazılarak, akarsuyun içine atılır. Sivas'ta ölmüş bir kâfirin kafası suya atılır. Bkz. Esma Şimşek, "Anadolu'da Yağmus Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun: "Çömçeli Gelin", *Milli Folklor*, 2003, yıl 15, say 60, s.79. Aynı yerde Anadolu'da mevcut başka usuller de derlenmiş. Yağmur yağdırma için Orta Asya'da "yada taşı" denilen bir taşın da kullanıldığı bilinmektedir. *Yad, yada* veya başka isimlerle anılan bu taşın gerektiğinde yağmur, kar yağdırmak ve rüzgâr estirmek için kullanıldığına dair rivayetler mecuttur. Bu taş hakkında ortaçağ İslam kaynakları da dahil olmak üzere bir çok eski metinde çok sayıda efsane ya da mitolojik iz taşıyan hikayeler anlatılır. *Yada taşı* için bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, 1.Basım, İstanbul 2002, ss.44- 49; Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998, ss.76-78.

[95] Aziz Günel, *Türk Süryanileri Tarihi*, Diyarbakır 1970, ss.31–32.

[96] Günel, ss.31–32, 104–106, 422; Gabriel Akyüz, *Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesi'nin Tarihçesi M.S. 3. Yüzyıl*, 1.Bs, İstanbul 2000, ss.41–42.

kraliyeti topraklarına katınca o döneme kadar rahat bir yaşam süren bölgedeki Hıristiyanlar, M.S. 313 Milano Fermanı'na kadar diğer Hıristiyanlar gibi baskı ve işkencelere maruz kaldılar.[97]

Hıristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan Diyarbakır ve çevresinde hemen hemen bütün Hıristiyan mezheplerinin müntesipleri yaşamıştır. Ancak Süryani ve Ermeni Hıristiyanlar, tarih ve nüfus bakımından diğer Hıristiyanlardan daha çok bulunmuştur.

2.3.1. Süryanilik

Aramî kökenli ilk Hıristiyan topluluk olan Süryaniler, M.S. 38'de Hz. İsa'nın ilk havarilerinden Aziz Petrus ve Thomas'ın telkinlerinden etkilenerek bu dini benimsediler.

"Hıristiyanlığı havari Petrus, arkadaşı Thomas, onun kardeşi Adday ve onların şakirtleri Aggay ve Mara'dan öğrenen Süryaniler, Hıristiyan olduktan sonra Ârâmî adını kendileri için kullanmayıp bunu putperest kalanlara bıraktılar ve bir mezhebi ifade etmek üzere Süryani adını benimsediler. Süryaniler, kendilerini ilk Hıristiyan ve en eski "Ortodoks" bir cemaat olarak nitelendirir ve ibadetlerini Süryanice olarak yaparlar."[98]

Süryani Kilisesi, Hıristiyanlıkta asırlarca devam eden kristolojik tartışmalar sonucu ortaya çıkan ayrılıklara bağlı olarak, kuruluşundan itibaren farklı kiliselere ayrılmıştır. Kilise, kurulduğu ilk dönemde coğrafi konum itibariyle Doğu ve Batı Kilisesi olarak iki kola ayrılmış ancak çeşitli dönemlerde ortaya çıkan tartışmalar nedeniyle farklı mezheplere bölünmeye devam etmiştir. Süryani Kadim, Nesturiler, Keldaniler, Rum Ortodoks Melkitler veya Süryani Melkitler (Suriye ile Lübnan'daki

[97] Akyüz, ss.42–43. M.S. 313 yılında yayınlanan Milano Fermanı'na kadar her türlü işkenceye maruz kalan ve dinlerini gizlice yaşayan Hıristiyanlar, bu dönemden itibaren ezilme ve zulümden kurtuldular. Bkz. Arslan, s.83.
[98] Tümer-Küçük, s.303.

Rum Ortodokslar), Rum Katolik Melkitler, Maroniler, Süryani Katolikler ve Süryani Protestanlar[99] gibi pek çok kola ayrılan Süryaniler arasında, Süryani Kadim Kilisesi en kalabalık mezhebi oluşturmaktadır. Türkiye'de yaşayan Süryanilerin büyük çoğunluğu da bu mezhebe mensuptur. "Süryanilik" dendiğinde de bu grup anlaşılır. Türkiye'de ayrıca sayıca daha az olan Süryani Katolik ve Süryani Protestan cemaatleri de vardır.

Süryani Kadim Kilisesi, İznik (325), İstanbul (381) ve Efes (431) Konsillerini ve bu konsillerde alınan kararları kabul ederler. Monofizit olmakla beraber bazı konularda Ermenilerden ayrılırlar.

"Ermeniler, Halikarnaslı Yulian'ın etkisiyle Aftartodoketizm'i yani, İsa'nın insanî vücudunun diğer insanlarla aynı olmasına rağmen, ebedi ve çürümez olduğu görüşünü kabul ederken, Süryaniler, Severius'un temsil ettiği Ptartohtrizm'i, yani İsa'daki insanî tabiatın varlığının geçici ve fani olduğunu savunan görüşü kabul etmişlerdir. 726 yıllarından sonra Ermenilerle Süryaniler arasında bir yakınlaşma oldu ise de, ibadetle ilgili meselelerde de ayrılıkların ortaya çıkması, birleşmelerini engellemiştir."[100]

Hıristiyanlığı tarihte ilk olarak Urfa Kralı V. Abgar döneminde kabul eden Süryaniler için bir zamanlar önemli merkezlerden olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Diyarbakır'da şu an çok az bir Süryani grubu yaşamaktadır. Diyarbakır'da sadece

[99] Süryanilerdeki bölünmeler için bkz. Aziz Suryal Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi, Mezopotamya'da İlk Doğu ve Batı Süryani Kiliseleri Tarihi, Yakubi, Nasturi, Maruni*, Çev. Belirtilmemiş, Bet-Prasa Nsibin, 1995; Mehmet Çelik, *Antakya Süryani Kilisesi (Kuruluş Dönemi)*, c.I, İstanbul 1987; http://sor.cua.edu/Intro/index.html (Tarih: 06/10/2010- Saat: 09:13); Gabriel Akyüz, "Hıristiyanlık Tarihinde Süryanilerin İnancı ve Özellikleri Tarihte Süryaniler", *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Türksev Yay, Ankara 2004, ss.75-85 ; Şevket Beysanoğlu, "Süryaniler", *Müze Şehir Diyarbakır, ss.361-365.*

[100] Sarıkçıoğlu, ss.378–379; Tümer-Küçük, ss.305–306.

20, bütün bölgede ise 2010 civarında Süryani'nin yaşadığı belirtilmektedir.[101] Diyarbakır'da ayinler sıra ile Mor Petyun ve Meryem Ana Kiliselerinde yapılmaktadır.

Süryani kaynaklarında Omid veya Amid olarak geçen[102] Diyarbakır, Süryani tarihinde önemli şehirlerden biridir. Bir dönem Patriklik merkezinin olması, Süryani yazarların yazmış olduğu kitaplarda kaydedilen bazı rivayetlerde Diyarbakır isminin kökeni olarak gösterilen Meryem Ana Kilisesi'nin bulunması,[103] bu şehrin Süryaniler nezdindeki değerini arttıran unsurlardan biridir.

Süryani tarihinde etkin olmuş birçok bilim ve sanat adamı Diyarbakır'da yetişmiştir.[104] Meryem Ana Kilisesi, aynı zamanda Süryanîlerin önemli merkezlerinden biridir.[105] I. İznik Konsili'ne (325) katılan Diyarbakır metropoliti Mor Şem'un'dan, son metropolit Abdülnur Efendi'ye (ö.1933) kadar metropolitlik merkezi olarak kullanılan[106] Meryem Ana Kilisesi aynı zamanda Süryani meşhur dinbilimcilerin, şairlerin, azizlerin, elçilerin ve bazı patriklerin mezarını barındırmaktadır.[107]

2.3.2. Ermeni Kilisesi

M.Ö. I. yüzyıl başında Suriye'de Selevkoslar Krallığının çöküşü üzerine Ermenistan Kralı II. Tigran (M.Ö. 95–55), Yukarı Mezopotamya ve Suriye'ye doğru yayılma siyaseti izleyerek egemenliğini bugünkü Lübnan'ın güneyine dek

---

[101] M.Hadi Tezokur, "19.Yüzyıl Diyarbakır'ında Süryaniler", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır-II. Uluslar arası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sembozyumu*, Yayınlayanlar: Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2008, c.III, s.659.
[102] Akyüz, *Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesi'nin Tarihçesi*, s.8.
[103] Günel, s.422.
[104] Akyüz, *Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesi'nin Tarihçesi*, ss.20–22; Günel, ss.153–182, 207–214.
[105] Meryem Ana Kilisesi dışında Diyarbakır ve çevresinde geçmişte inşa edilmiş başka manastırlar da vardı. Bkz. Günel, ss.228–241.
[106] http://www.deyrulzafaran.org/turkce/manastir/haberdetay.asp?id=105&kategori=TANITIM (Tarih: 06/10/2010-Saat: 09:28)
[107] Akyüz, *Diyarbakır'dakiMeryem Ana Kilisesi'nin Tarihçesi*, s.72–78.

genişletmiştir. Ancak Roma İmparatorluğunun müdahalesi üzerine II. Tigran, Roma kuvvetlerine yenilmiş ve ele geçirdiği toprakları terk etmiştir.

"367 yılında da Pers'lerin istilasıyla Ermeni Krallığı yıkılmış ve halkının çoğu İran ve Mezopotamya'ya sürülmüştür."[108]

Hıristiyanlıktan önce Mecusilik dininin aralarında yaygın olduğu Ermeniler, Süryanilerle aynı dönemde Hıristiyanlığı kabul etmiştir.

"Ermeni Kilisesi rivayetlerine göre henüz ilk devirlerde Adday (Thaddeus) ve Bartholomeus'un misyon çalışmalarıyla, Hıristiyanlık, Ermenistan'ın çeşitli bölgelerine girmiştir. Ermeniler, toplu olarak Hıristiyanlığı ilk kabul edenlerden olduklarını ve "Apostolik" (havarilere ait) bir özellik taşıdıklarını ileri sürerler."[109]

Ermenilerde de, Süryanilerde olduğu gibi farklı mezhepler mevcuttur. Gregoryen Ermeniler dışında Katolik ve Protestan Ermeniler de vardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde impratorluğun farklı yerlerinde yaşayan Gregoryen Ermeniler arasında yapılan misyonerlik faaliyetleri etkili olmuş, aynı durum Diyarbakır'da da görülmüştür. Diyarbakır'da yapılan misyonerlik faaliyetleri sonucu XIX. yüzyıldan itibaren bölgede yaşayan Ermeniler arasında Protestanlık mezhebi ortaya çıkmıştır. Misyonerler, faaliyetlerinde, Ermeniler arasında Süryanilere oranla daha çok başarılı olmuşlardır. Misyonerlerin, Diyarbakır'da kurduğu okullarda okuyan Ermeniler diğer din mensuplarına göre gelişmiş, yüzyıl içerisinde yaşam standartları yükselmiştir. Pratik ve temel bilgilerin öğretildiği okullardan, değişik alanlardaki lise ve yüksek okullardan zanaat erbabı, Ermeni aydınları, öğretmenleri,

[108] Sarıkçıoğlu, s.381.
[109] Küçük-Tümer, s.307; Sarıkçıoğlu, s.380. Tarihi belgeler, Ermenistan'daki ilk Hıristiyan cemaatin kuruluşunu III. yüzyıl olarak gösterir. M.S. 230 ve 301 yıllarında takibata uğradıkları haberleri vardır. Bkz. Sarıkçıoğlu, s.380.

girişimcileri mezun olmuş bu çalışmalar şehirde bir Protestan cemaati oluşmasına da neden olmuştur.[110]

Günümüzde Diyarbakır'da sadece iki Ermeni kalmıştır.[111] Bugün Diyarbakır'da Ermeni, Süryani, Keldani tüm Hıristiyan'ların ortak ibadet yeri Meryem Ana Süryani Kilisesidir.

Başta Süryaniler ve Ermeniler olmak üzere Hıristiyanlar ve Müslümanlar asırlarca Diyarbakır ve çevresinde bir arada yaşamışlardır. Bunun sonucu olarak nişan, düğün, evlilik, taziye (yas için yapılan hazırlıklar, ölünün arkasından yemek dağıtılması) ile ilgili geleneklerde bu topluluklar arasında benzerlikler olduğu görülür.[112] Fakat Diyarbakır'daki dini yaşantıya, Hıristiyanların etkilerinin çok olmadığı sadece haç ile ilgili inançlarda, yatır ve mezarlarda mum yakılması gibi uygulamalarda etkili oldukları tespit edilmiştir.

2.4. Yezidîlik

Yezidîlik, kurucusu kabul edilen Adiyy b. Müsafir ile başlatılan senkretik bir akımdır. Ansiklopedilerde, lugatlarda, tarih ve tabakat kitaplarında eş-Şeyh Adiy b. Müsafir b. İsmail b. Musa b. Mervan el-Hakkarî'nin, Adaviyye tarikatının kurucusu, salih bir zat, ehl-i sünnetten, meşahir-i meşayihten olduğu ve birçok eser telif ettiği belirtilmektedir. Suriye'de Baalbek civarında Baytfar'da doğmuş, H. 555 veya 557 (1160 veya 1162)'de Musul'un doğusundaki Laleş'te ölmüş ve oraya gömülmüştür. İlim tahsilinden sonra tasavvuf eğitimi almıştır. Hocaları ve arkadaşları arasında Abdülkadir Geylanî gibi tanınmış birçok kişi vardır. Kaynaklara göre tasavvufi

[110] Danacıoğlu, ss.165–174.

[111] http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=766322&title=yorum-bejan-matur-diyarbakirin-son-ermenisi&haberSayfa=0 (Tarih: 03/10/2010- Saat: 16:40)

[112] Mehmet Şimşek, Süryanilerin Paskalya Bayramı'nda hazırladıkları; dışı İsa'nın kanını içi bedenini temsil eden yumurtaları dağıtmalarından Müslümanların da etkilendiğini söylemektedir. Müslümanlar da bahar aylarında çocukların ilgisini çekmek için kuru soğan kabuklarıyla haşlanarak elde edilen kırmızı renkli yumurtaları satışa sunarlardı. Bkz. Şimşek, s.236.

eğitimini tamamladıktan sonra irşad için Hakkâri taraflarına gitmiş, etrafına kendisine inanan birçok mürid toplanmış fakat müridlerinin ona olan hüsnü zanlarında aşırıya gitmelerinden dolayı aralarında haddi aşanlar ve şirke düşenler olmuştur.[113]

Yezidîlerin, "Şeyh Adiy" yerine "Şeyh Hadi" veya "Şehadi" tabirlerini kullandıkları Şeyh Adiy b. Müsafir'in kim olduğu konusunda bir ihtilaf bulunmazken "Yezidî" isminin menşei ve anlamı hakkında farklı iddialar bulunmaktadır. Bu ismin, Yezid b. Muaviye, Yezid b. Selma veya Yezid b. Unaysa ile irtibatının olduğu; Mecusilerin bir mezhebi olan Dasiniyyin mezhebinin İran'daki merkezleri olan Yezd şehri ile ilişkisinin olduğu, "Yezd ve Yezdan" adlı ilahtan türemiş olduğu gibi görüşler ortaya atılmıştır. [114] Bunun yanında Yezidî sözcüğünü Yezidîlerin Ezîdî, Izidi, İzdi şeklinde kullanmalarına dayanarak Farsçadaki Ized (melek, Tanrı), Âvesta dilinde Yazata (saygıya, tapınmaya lâyık olmak), Pehlevî dilinde Yazdan, modern Farsçada Yazdan (Tanrı), Avesta'da Yazatanam, Pehlevicede "Yaztan, Yazdan, İzed"den geldiği de ileri sürülmektedir.[115]

Yezidîliğin kökenine gelince Eski Cizre Müftüsü Mahmut Bilge ve Azad Said, Yezidîlerin kökenini Mecusiliğe dayandırmaktadırlar.[116] Azad Said, Yezidîlerin inançlarının bu şekilde değişmesinde tasavvufun büyük bir etkisi

---

[113] İbn İmad, *Şezeratu'z-Zeheb Fi Ahbari Men Zeheb*, Thk: Abdulkadir el-Arnut ve Mahmud el-Arnut, Daru İbni Kesir, 1.Tab', Beyrut, 1991, c.VI, ss.300–301; Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, Thk: Şuayb el-Arnut ve Muhammed el-Iraksûsî, Müessesetu'r-Risale, 11.Bsk, 1996, c.XX, ss.342–344; İbni Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Daru'l-Marife, 2.Bsk, Beyrut, 1997, c.XI-XII, s.707; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c.XI, s.289; İbni Hallikan, *Vefayatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Daru Sadr, Beyrut 1978, c.III, s.254–255; Theodor Menzel, "Adi b. Musafir", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.I, ss.137–138; Şemsettin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, c.IV, s. 3134.

[114] Azad Said Temo, *el-Yezidîyye Min Hilali Nususiha'l-Mukaddese*, el-Mektebetu'l-İslami, 1.Tab, Beyrut 2001, ss.25–38; Matran Süleyman Rasaiğ, *Tarihi Musul*, yayınevi, yayın yeri ve tarihi yok, s.295; Ahmet Teymur, *el-Yezidîyye ve Menşeu Nihletihim*, el-Matbaatu's-Selefiyye ve Mektebetuha, Kahire 1347, ss.10–11; Theodor Menzel-İhsan Süreyya Sırma, "Yezidîler", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, c.XIII, s. 415.

[115] Menzel- Sırma, c.XIII, s.415.

[116] Mahmut Bilge, *Yezidîler Tarih-İbadet-Örf ve Adetler*, Haz: Ahmet Taşğın, Kalan Yay, 1.Bs, Ankara 2002, ss.20–21; Temo, s.38.

olduğunu söylemektedir.[117] Şinasi Gündüz de, köken konusunda öne sürülen görüşler arasında diğerlerinden daha tutarlı olan görüşün, "bu akımın Vahdet-i Vücudçu İslam tasavvuf ekolleriyle yakından ilişkili olan, İslam'ın heretik bir uzantısı/yorumu" görüşü olduğunu belirtmektedir.[118]

Yezidîlik inancı incelendiğinde, birbirinden farklı dinlerle ortak noktalarının olduğu görülmektedir. Yezidîlikte, vaftiz, evlenmelerde Hıristiyan kiliselerini ziyaret, şarap içme müsaadesi, sünnet, oruç, kurban, hac, mezarlar üzerinde İslâmî kitabeler, reenkarnasyon gibi farklı dinlerle benzeşen yönler bulunmaktadır.

Yezidîliğin, vahiy olarak kabul edilen Kitabu'l-Cilve ile yaratılışın, emir ve yasakların anlatıldığı Mushaf-ı Reş olmak üzere iki tane kutsal kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplarda verilen bilgilere göre Yezidilikte zaman ve mekân ile sınırlı olmayan, bütün her şeyi yaratan tek Tanrı inancı vardır. Bu Tanrı, yarattığı her şeyi idaresi altında tutar ve yönetir. Tanrının varlığı ve birliği inancı yanında, Tanrının kendi izniyle dünyanın ve insanların işlerini kendilerine teslim ettiği en üstte Melek Tavus olmak üzere Melek Tavus ve Melekler dizisi vardır.[119]

Melek Tavus inancı nedeniyle, "Şeytana Tapanlar" olarak bilinmelerine rağmen Yezidi inancında Şeytan kelimesi ve "Şeytan'ı çağrıştıran "ş" ve "t" harflerinin yan yana kullanılmaları yasaktır.[120] Mushaf-ı Reş'te, şeytan'ın adını veya onu anımsatan "keytan, şer, şat" ve benzeri kelimeler gibi aynı şekilde mel'un, la'net ve na'le gibi sözcükleri ağza almanın yasak olduğu belirtilir.[121] Ayrıca, saratan

---

[117] Temo, s.38.
[118] Şinasi Gündüz, "Şeyh Adi ve Yezidîlikte Gnostik Unsurlar", *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, Türksev Yay, Ankara 2002, s.380.
[119] Ahmet Taşğın, "Yezidîler, Becirmaniler, Karaçiler", *Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar-Dini Topluluklar*, Haz: İbrahim Özcoşar, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay, İstanbul 2007, s.179.
[120] John S. Guest, *Yezidîlerin Tarihi*, Çev: İbrahim Bingöl, Avesta Yay, 2. Bsk, İstanbul 2007, s.66.
[121] Mehmet Sait Çakar, "Mushaf-ı Reş (Arapça Musul Nüshası)", *Yezidîlik Tarih ve Metinler Kürtçe ve Arapça Nüshalar*, Vadi Yay, Ankara, Eylül 2007, s.317.

(yengeç), hitan (avlu), bustan (sebze bahçesi), bati (ördek), natt (sıçramak) gibi sözcükleri kullanmak da yasaktır.[122]

MEB İslam Ansiklopedisi'nde "Yezidîler" maddesini hazırlayan Theodor Menzel ve maddeyi geniş bir şekilde tadil ve ikmal eden[123] İhsan Süreyya Sırma'ya göre daha çok "meleklere tapanlar" olarak adlandırılmaları gerektiği halde, kötülemek için haksız olarak Yezidilere verilen lakap, Şaytan-parast veya abada-i İblis'tir.[124]

Ahmet Taşğın, Yezidîlikte, Melek Tavus'a karşı bir saygı, bir ihtiram olduğunu ama bunun sebebinin, onun kötülüğünden emin olmak için değil bizatihi Melek Tavus'un her zaman her yerde Yezidîlere ve bütün insanlara yardım ediyor oluşunun asıl sebep olduğunu ifade eder.[125] Hatta ilk insan Âdem'in yaratılışında, Cennetteki durumunda ve dünyaya gelişinde de kendisine Melek Tavus yardımcı olmuştur.[126] Yezidîler, bu şekilde isimlendirilmelerine karşı olmalarına rağmen ne bu durum değişmiş ne de Yezidîliğin, Şeytana Tapanlar olarak isimlendirilmesinin nedeni tam olarak ortaya konabilmiştir.[127]

---

[122] Bilge, ss.57–58; Beysanoğlu, "Yezidîlik ve Yezidîler", *Müze Şehir Diyarbakır*, ss.398–399; Roger Lescot, *Yezidîler Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidîleri*, Çev: Ayşe Meral, Avesta Yay, 1. Bsk, İstanbul 2001, ss.68–69.

[123] Menzel- Sırma, c.XIII, s.423.

[124] Menzel- Sırma, c.XIII, s.415. Kamusu'l-A'lam müellifi de "Yezidîlerin kudrette ve hilkat-i alemde Cenab-ı Hakk'a haşa şeytanı teşrik ettiklerini" belirtir. Bkz. Şemsettin Sami, *Kamusu A'lam*, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, c.VI, s.4799.

[125] Ahmet Taşğın, "Yezidîler, Becirmaniler, Karaçiler", s.179.

[126] "Ve Rabbi'l-Azim dedi ki: Ey melekler ben Adem ve Havva'yı yaratıp onları insan yapacağım ve Adem'in sırrından da Şehr b. Cebr yaratacağım ve ondan yeryüzünde Millet-i Azazil yani Melek Tavus'un milleti diye adlandırılacak Yezidi milleti türeyecek." Âdem yaratılır ve cennete yerleştirilir kendisine buğday ağacından başka her meyveden yemesi emredilir. "Melek Tavus, 100 sene bekledikten Allah'a, Âdem'in nesli nerede buğdaydan yemeyecek olursa mürüvveti nasıl olacak? Allah, ona: "Emir ve tedbiri senin eline verdim" dedi. Ardından Melek Tavus, Âdem'e geldi ve ona sordu: "Bu meyveden yedin mi?" diye sorar. Âdem, cevap verir: "Hayır, Allah, bana yasakladı" Bunun üzerine Melek Tavus, şöyle dedi: Sana yarayıncaya kadar ye". Bkz. "Mushaf-ı Reş (Arapça Musul Nüshası)", s.315. Şinasi Gündüz Mushaf-ı Reş'te geçen "Şehr b. Cebr'in soyu" gibi ifadelere dayanarak Yezidîlerin kutsal bir köken öngördüklerini ifade etmektedir. Bkz. Şinasi Gündüz, "Şeyh Adi ve Yezidîlikte Gnostik Unsurlar", s.389.

[127] Taşğın, "Yezidîler, Becirmaniler, Karaçiler", s.179.

Yezidîlikte peygamber inancı olmakla beraber Kitabu'l-Cilve'de Tanrı'nın, insanlara elçi göndermeksizin doğrudan bilgi verebileceği ve isterse onları doğru yola iletebileceği belirtilir.[128] Bunun yanında Mushaf-ı Reş'te Âdem, Yunus gibi peygamberlerin yanısıra Hasiye gibi kadın peygamber isimleri de geçmektedir.[129]

Yezidîlerin "Kavl" adını verdikleri ve günlük olarak yaptıkları duaları vardır. Günlük ibadet, Güneş doğarken ve batarken olmak üzere günde iki kez yapılır.[130] Yezidîler, ibadetlerinin başka bir dine mensup kimseler tarafından görülmesini istemezler. Şayet yanlarında başka dine mensup biri varsa, o zaman, avucunun içini güneş ışığına tutarak elini gizlice ağzına götürür, yani öper böylece ibadetini yapmış olur. Yezidîlerin, Şemsiler gibi güneşe hatta aya taptıkları iddiası yanlıştır. Bu yanlış düşünce Melek Tavus'un ay ve karanlığın, güneş ve aydınlığın efendisi olarak gösterilmesinden kaynaklanır.[131]

Yezidilikte, Aralık ayının ilk Salı, Çarşamba ve Perşembe günlerinde oruç tutulur. Oruç, sabahtan akşama kadar hiçbir şey yememek, içmemek ve cinsel ilişkide bulunmamaktan ibarettir. Din adamları ise yazın ve kışın olmak üzere seksen gün oruç tutarlar. Hac için Ekim ayının ilk haftasında Adiy b. Müsafir'in kabrinin bulunduğu Laleş'e gidilir. Din adamı sınıfı dünya ile meşgul olmaz. Bu sınıfın geçimini Müritler, zekât ve sadakalarıyla karşılar.[132]

Yezidîlikte, Hinduizm'deki kast sistemini andıran dini ve toplumsal tabakalar vardır: Mir, Baba, Şeyh, Fakir, Kavval, Peşimam, Baba Gevan, Baba Çavuş, Pir, Koçek gibi dini sınıflar yanında en alt tabakayı oluşturan Müridler sınıfı vardır. Her sınıfın görev alanı ve sınırları belirlenmiştir. Ayrıca din adamları sınıfı ile müritler

[128] Çakar, "Kitabu'l-Cilve (Arapça Sincar Nüshası)", s.306.
[129] Çakar, "Mushaf-ı Reş (Arapça Musul Nüshası)", s.317.
[130] Ahmet Taşğın, *Yezidîler*, Aziz Andaç Yay, Ankara 2005, s.21; Bilge, ss.48–51; Lescot, s.63.
[131] Beysanoğlu, "Yezidîlik ve Yezidîler", s.394; Menzel-Sırma, c.XIII, s.419.
[132] Taşğın, *Yezidîler*, ss.22–23.

arasında evlenme yasağı olduğu gibi din adamları sınıfı içerisinde farklı sorumluluk ve tabakada bulunanlar arasında da evlenme yasağı vardır. Bazı tabakalardaki din adamları, görevleri icabı hiç evlenemezler. Din adamlarının kendilerine has kıyafetleri vardır.[133]

Yezidîlerde doğum sonrasında yapılması gerekenler arasında önemli bir yer tutan uygulamalardan birisi Mor Kırın adı verilen vaftizdir. Yezidîlikte Mor Kırın mutlaka yerine getirilmelidir. Yezidîlerin Mor Kırın'dan sonra en çok önem verdiği uygulamalardan bir tanesi de sünnettir. Sünnet, İbrahim peygamberin bir uygulaması olarak kabul edilmekte ve uygulanmaktadır. Çocuk vaftiz edildikten bir hafta sonra vaftizi yapan Şeyh veya Pir tarafından sünnet edilir. Yezidîlerde sünnet olmayan bir Yezidînin kestiği hiçbir kurban helal kabul edilmemektedir. Çocuk ölü bile doğsa sünnet ederler. Yezidî çocuğu, komşu veya dost bir Müslüman kirvenin dizine yatırılarak sünnet işlemi gerçekleştirilir. Kirveliğin Yezidîlerde çok önemli bir yeri vardır. Kirvelik geleneğinde kirve kızı alınamadığı için, kendi sınıfları dışında bir kirve seçerler. Bu bakımdan da ya din adamlarından ya da Müslümanlardan kirve seçerler.[134] Müslümanlar kirve olabilirken, sünnet olmadıkları için Hıristiyanlar kirve olamamaktadır.

Yezidîlerde yerine getirilmesi gereken temel kurallardan bir tanesi de Ahiret Kardeşliği'dir. Yezidî biri ölürse, ahiret kardeşinin huzurunda Yezidî şeyhi tarafından yıkanır. Ahiret Kardeşi olanlar, birbirlerinin her türlü halinden sorumlu olmaktadırlar. Ahiret Kardeşleri kendi aralarında evlenemezler, birbirlerinin cenazelerinin başında bulunmak zorundadırlar. Birbirleriyle evlenememelerinden dolayı da Ahiret Kardeşliği birbiriyle evlenme yasağı bulunan sınıflar arasında

[133] Bu sosyal tabakalar ve görevleri için bkz. Taşğın, "Yezidîler, Becirmaniler, Karaçiler", ss.181–184; Beysanoğlu, "Yezidîlik ve Yezidîler", ss.395–396; Bilge, ss.46–47; Menzel-Sırma, c.XIII, ss.420–421.
[134] Taşğın, "Yezidîler, Becirmaniler, Karaçiler", s.185; Beysanoğlu, "Yezidîlik ve Yezidîler", s.397.

yapılmaktadır. Ahiret Kardeşliği iki erkek arasında yapıldığı gibi kadınlar arasında da yapılabilir.[135]

Yezidîlikte tenasüh inancı da vardır. Kitabu'l-Cilve'de bu konuda şöyle bir ifade bulunmaktadır:

"Bu düşük dünyada hiç kimsenin, kendisi için belirlediğim süreden fazla kalmasına müsamaha göstermem. Ama istersem, onu bu düşük dünyaya ervah-ı tenasüh ile iki kez, üç kez ya da daha fazla geri gönderirim."[136] Yezidîler, iyilik yapan, temiz ve imanlı bir kişinin ruhunun dünyaya ikinci gelişinde, iyi bir kimsenin vücuduna gireceği, kötü bir insanın ruhunun ikinci gelişinde köpek yahut eşek gibi hayvanların vücuduna gireceği inancını taşırlar.

Ölümün 3, 7 ve 40. günleri ile yıl dönümlerinde anma törenleri düzenlenir, topluca yemek yenilir.[137] Törene katılan aileler, kendi yemekleri ile gelirler ve ölü evinin matemini hafifletmek için çaba gösterirler. Yemekler, Yezidî din adamlarının duaları ile başlar ve sona erer. Bu gün Yezidî yoksullarına yiyecek ve sadaka verilir.

Yezidîlik'te Mushaf-ı Reş'te belirtilmiş olan yasaklar vardır. Yezidilerde kabak, "Hasiye" adlı peygamberlerinin ismine istinaden has (marul), Nebi Yunan'a[138] ihtiramen balık, Yezidi peygamberlerinden birinin bineği olduğu için ceylan ve Yezidîlerin ilahı Tavus'tan dolayı horoz yemek haramdır. Bundan başka, ayakta abdest bozmak, oturmuş haldeyken giyinmek yasaklanmıştır.[139] Yezidîlikte

[135] Yezidîlikte bu tür dini kuralların olması Yezidiler arasında evlenecek şartları taşıyan kimselerin azalmasına neden olmaktadır. Bu da Yezidilerin nüfuslarının azalmasının nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Taşğın, *Yezidîler*, ss.20–35.
[136] "Kitabu'l-Cilve (Arapça Sincar Nüshası)", s.306.
[137] Yozgat civarında görülen ölüm ile ilgili benzer inançlar için bkz Yaşar Kalafat, *Halaç Türklerinde Halk İnançları*, http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=newsdetails&w=1&yid=77 (Tarih: 13/10/2010- Saat: 22:25)
[138] Hz Yunus kastedilmiş olabilir.
[139] "Mushaf-ı Reş" (Arapça Musul Nüshası), s.317.

lahana, tavuk ve domuz eti de haramdır. Bıyık kesmek haram olduğundan dikkati çekecek şekilde uzatılır. Okumak ve yazmak bazı sınıflara dini yönden haramdır.[140]

Yezidîlerin Diyarbakır'daki nüfusu şu an yok denecek kadar azalmıştır. 15 Temmuz 2007 tarihli Hürriyet Gazetesi'ndeki bir yazıya göre tüm Türkiye'de 377 Yezidî kalmıştır. Bu haberde belirtildiğine göre Sosyolog Azad Barış, 2006 Nisan'ında Türkiye'yi dolaşmış, Yezidî sayısını tespit etmiştir. Almanya Yüksek Mahkemesi'nin vereceği bir karar için çalışma yapan Azad Barış'a göre dünyada yaklaşık 1 milyon Yezidî mevcuttur. En büyük Yezidî nüfusuna sahip olan Irak'ta, 600 bin, Suriye'de ise 25 bin Yezidi vardır. Rusya Federasyonu, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Hindistan, Pakistan'da da Yezidîler yaşamaktadır. Türkiye Yezidîleri ise 12 Eylül sonrasında Avrupa'ya, özellikle Almanya'ya göç ettiler. Almanya'da 40 bin, diğer Avrupa ülkelerinde de 20 bin civarında Yezidî bulunmaktadır. Türkiye'de kalan Yezidîler'in sayısı ise: Batman: 72, Diyarbakır: 11, Mardin: 51 ve Urfa: 243 olmak üzere toplam 377 kişidir.[141]

Yezidilikte bulunan bazı inançların Diyarbakır ve çevresinde Müslüman halk arasında görülen bazı geleneklerle benzeştiği görülmektedir.

Yezidilikteki kirvelik uygulaması, azalmakla beraber Diyarbakır'da ve çevresinde Müslümanlar arasında da görülmektedir.[142] Artık daha çok maddi gücü olan çevrelerde görülen Kirvelik bazen bir dostun sünnet masraflarını üstlenmesi şeklinde görülür. Ama bilinen uygulama çocuk sünnet edileceği zaman kirve olacak kişinin çocuğu kucağına alması şeklindedir. Buna göre, sünnet yapılacağı zaman dost ve arkadaşlar çağırılır. Sünnet törenine kirve olacak kişi tarafından hediye

[140] Yasaklar için bkz Bilge, ss.57–58; Beysanoğlu, "Yezidîlik ve Yezidîler", ss.398–399; Lescot, ss.68–69.
[141] http://www.hurriyet.com.tr/pazar/6891240.asp?m=1 (Tarih: 06/10/2010-Saat: 09:32)
[142] Türkiye'de kirveliğin uygulanması ve tahlili için bkz Mustafa Aksoy, "*Türkiye'de Kirveliğin Kültür Sosyolojisi Açısından Tahlili*" http://www.turansam.org/makale.php?id=222 (Tarih: 08/10/2010- Saat: 09:20)

getirilir. Yemekler hazırlanır, mevlit ve Kur'an okutulur. Mevlit ve Kur'an'dan sonra kirve olacak kişi çocuğu kucağına alır ve çocuk sünnet edilir. Artık çocuğun ailesi ve çocuğu kucağına alan kişi kirve olurlar. İki aile arasındaki dostluk, bir akrabalığa, hatta akrabadan daha yakın bir hale dönüşmüştür.

Kirvelik kurumuna o kadar değer verilmiştir ki bazı yerlerde Yezidilikte olduğu gibi kirve aileler arasında evliliğin olamayacağına inanılır. Kirveliğin yerleşmesinde aşirete dayalı bir toplumda akraba sayısını artırma etkili olmuş olabileceği gibi, Yezidilikten etkilenme sonucu da ortaya çıkmış olabilir. Kirvelik, evlenmeye engel olduğu için, kirvelerini başka din mensuplarından seçen Yezidiler, Hıristiyanlar sünnet olmadıkları için Müslümanlardan kirve seçmektedirler.[143]

Diyarbakır'da hatta çevre illerde dikkat çeken bir durum da, gayr-i Müslimlere, hitap edilirken "kirve" diye seslenilmesidir. Bu durum, onlara gösterilen yakınlıktan kaynaklanmıştır. Bunun dışında, toplu yerlerde de bir kişi çağırılırken yakınlık ve samimiyet ifadesi olarak kullanılan "kirve" sözcüğüyle seslenilmektedir.

Müslümanlar arasında kirvelik gibi azalmakla beraber "deste bıra, dest bıra" denilen "Ahiret Kardeşliği" de vardır.[144] Kişisel seçimle gerçekleşen ahiret kardeşliği birbirini çok seven kişiler arasında daha çok aynı tarikata bağlı olanlar arasında görülür.[145] Sözlü olarak ifade edilir. Yezidilerde görüldüğü şekilde ahiret

---

[143] Yaşar Kalafat, Tunceli Alevîlerinde de köklü bir "Kirvelik" kurumu olduğunu belirtmektedir. Tunceli Alevilerine göre Hz. Muhammed de torunları Hasan ve Hüseyin'i sünnet ettirirken bizzat kirveleri olmuştur. Kirve olan iki aile akrabalıktan daha yakındırlar. Bu nedenle kirveler evlenemez. "Kirveler arasında imam kanı girer" inancı vardır. Bu, kutsal bağ anlamındadır. 12 imam mumasili tutulurlar. Kirveye hiyanet yapılmaz. Büyük ihtilafları, kirve hatırları giderir. Kirvelik için davet edilen kirveye bir mum ve bir elma ile gidilir. Bkz. Yaşar Kalafat "Türkiye'de Halk İnançları ve Alevilik", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1999, say 9, ss.15–21.

[144] Orta Asya'da Tacikistan civarında yaşayan Türkler arasında da günümüzde ahiret kardeşliği az da olsa hâlâ görülmektedir. "Ahiret Kardeşliği-Kıyamet Biraderliği" olarak bin'de bir de olsa hala yaşamaktadır. Bu tür kardeşlik kadından kadına, erkekten erkeğe olur. Taraflardan birisi ölür ise hayatta kalan onun çocuklarına da sahip çıkar." Bkz Yaşar Kalafat, "*Tacikistan'da Türk Halk Kültürü*", http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=newsdetails&w=1&yid=273, (Tarih: 13/10/2010- Saat 22:20)

[145] Yezidilik inancının kökeninde, tasavvuf anlayışının da olduğu hatırlanmalıdır. Bkz. Temo, s.38; Şinasi Gündüz, "Şeyh Adi ve Yezidîlikte Gnostik Unsurlar", s.380.

kardeşleri arasında nikâh kıyılmaması şekli Müslümanlar arasında görülmemektedir. Yani "Ahiret Kardeşliği" nikâha engel değildir. Hicretten sonra Ensar ve Muhacirin arasında gerçekleştirilen "kardeşlik" kurumunu hatırlatmaktadır.

2.5. İslamiyet

Diyarbakır, 639 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmesinden günümüze kadar hep Müslüman devletler arasında el değiştirmiştir.

Diyarbakır'ın fethinden sonra Emeviler ile Abbasilerin ilk zamanlarında Diyarbakır halkının çoğunluğu, Harici mezhebine bağlıydı. Fakat IX. Asır içinde bu mezhep yavaş yavaş terk edilir. Bu mezhebin yerine siyasi kanaatler dışında, Hariciliğe en yakın ve içtihada yer vermeyen Hanbelî mezhebi daha sonraları ise Malikî mezhebi kabul edildi.[146]

Birçok büyük İslam şehirlerinde olduğu gibi, XII. asırda Diyarbakır'da da 4 sünni mezhebi bir arada yaşamaktaydı. Şehrin en büyük camisi olan Ulu Cami'de dört mezhebe ait yerler bulunmakta idi.[147]

Diyarbakır'da, XIII. asrın ikinci yarısından itibaren, Maliki ve Hanbelî mezhepleri sönmüş, diğer iki mezhep kalmıştır.[148] Şu an şehirde Şafi mezhebine mensup olanlar ağırlıktadır. Bununla birlikte Hanefi mezhebine mensup olanlar da bulunmaktadır. Ulu Cami'de bu iki mezhebe ait bölümler vardır.[149]

Diyarbakır ve çevresinde Alevi mezhebine bağlı olan Müslümanlar da bulunmaktadır. X. ve XV. yüzyıllarda Diyarbakır ve çevresine yerleşen Aleviler,

---

[146] Yınanç, c.III, s.611.

[147] Eyyubilerin müttefiki olan Artuklular, Mısır'da yaptırılmış olan medreselerde uygulanan medrese modelini Diyarbakır'da da uygulamıştır. Artuklular döneminde II. Sökmen zamanında Mesudiye Medresesi açılmış ve bu medresede 4 mezhebe göre dersler verilmiştir. Bu tarz medrese sistemi Selahaddin Eyyubi döneminde ilk defa Mısır'da uygulanmıştır. Bkz. Ali Beyyûmi, *Kuruluş Devrinde Eyyübîler Selahaddin Eyyübî'nin Devleti*, Çev: Abdulhadi Timurtaş, Kent Yay, İstanbul 2005, ss.224–225.

[148] Yınanç, c.III, s 611.

[149] Şehir Merkezinde Akkoyunlu Cami'nde de, (Peygamber Cami ve Nebi Cami olarak bilinir) Şafii ve Hanefi mezheplerine ait iki bölüm bulunmaktaydı. Hanefi mezhebine ait olan yer, yol genişletme nedeniyle yıktırılmış, minaresinin yeri de değiştirilmiştir.

varlığını günümüze kadar korumuştur. Alevi köyleri, çevresinde yer alan Sünni (Hanefi/Şafii) köyler tarafından Müslüman olarak kabul edilmemeleri nedeniyle şehir merkezi ile ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Günümüzde daha çok Bismil ilçesinin bir kaç köyünde bulunmaktadırlar. Alevilerin bazıları Sünnileşmişlerdir.[150]

[150] Ahmet Taşğın'dan naklen http://www.aleviforum.com/showthread.php?t=25361 (Tarih: 07/10/2010-Saat: 09:25)

II. BÖLÜM

MİTOS, ANLAMI, ÖZELLİKLERİ VE İŞLEVLERİ

1. Tanım

1.1. Mit/Mitos, Efsane

Mit, Yunancada, söz, masal, öykü, efsane anlamına gelen "myth-mythos-muthos" tan Türkçeye geçmiştir. Söylenen ya da duyulan söz anlamına gelen bu sözcük,[151] "mitos" şeklinde de Türkçe'de kullanılmaktadır.

"Mitoloji Sözlüğü" adlı kitabında Azra Erhat, Eski Yunan dilinde söz kavramını vermek için "mythos", "epos" ve "logos" olmak üzere üç sözcük kullanıldığını söyler. Erhat, bunlardan söylenen veya duyulan söz için kullanılan ve masal, öykü, efsane anlamına gelen "mythos"a güvenilmediğini, Tarihçi Herodot'un, mitosa tarihi değeri olmayan güvenilmez söylenti dediğini, Platon'un da mitosu gerçeklerle ilişkisiz, uydurma, boş ve gülünç bir masal diye tanımladığını belirtir.[152]

Bu üç sözcükten epos ise, belli bir düzen ve ölçüye göre söylenen, okunan ve insana tanrı armağanı olarak verildiğine inanılan, şiir, destan ve ezgi anlamlarına gelir. Logos ise mitos ve epostan bütünüyle farklıdır. Başta Herakleitos olmak üzere, İyonya düşünürlerine göre logos, gerçeğin insan sözüyle dile gelmesidir. Logos, bir yasal düzeni yansıtır; insanda düşünce, doğada kanundur. Her yerde ve her şeyde

---

[151] William E. Pader, *Religious Worlds The Comparative Study of Religion*, Beacon Pres, Boston 1994, ss.69–70; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, 6. Bs, İstanbul, Ağustos 1996, s.5; Behçet Necatigil, *Yüz Soruda Mitologya*, Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri, Basım yeri yok, 2002, s.13. Vecihi Timuroğlu'na göre, mitos, öğretmek, gizli bilgileri anlatmak anlamlarına gelen Yunanca "myéin" fiilinden, türetilmiş bir isimdir. Bkz. Vecihi Timuroğlu, *Mitos ve Şiir*, Hece Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 119, Kasım 2006, s.102; İsmet Zeki Eyuboğlu ise bu sözcüğün Yunanca olmadığını söyler. Bkz. İsmet Zeki Eyuboğlu *Anadolu İnançları -Anadolu Mitologisi- İnanç Söylence Bağlantısı*, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987, s.6.

[152] Erhat, s.5; Platon "myth" terimini tarihi olaylar için değil tanrıların hikâyelerini anlatmak için kullanır. Bkz. *Dictionary of Religions*, Edited by John R. Hinnel, Penguin Book, England 1997, s.337; Ayrıca Tarihçi Yunan filozofları mitosa tarihi değeri olmayan güvenilmez ve gerçeğin zıttı olarak "söylenti" demektedirler, Pader, s.70.

vardır. Ortaklaşa ve tanrısaldır. Düşünürün asıl görevi, logosu bulmak ve sözle dile getirmektir.[153]

Mitosla epos, uyumlu bir şekilde birleştikleri halde, logos ile aralarında ilk zamanlardan itibaren kesinleşen bir karşıtlık bulunmaktadır. Antikçağ bilginleri mitosun uydurduğu tanrı masallarını kabul etmemiş, küçük görmüş, evreni ve insanı anlatmakta bu türün yalancı ve zararlı yollara saptığını ileri sürmüşlerdir. Ne var ki Platon'un, Homeros'u tanrılarla ilgili yalan uydurmakla suçlamasına rağmen, kendisinin de tanrılar katındaki gerçeği açıklarken bir mitos uydurduğunu söyleyen Azra Erhat'a göre bunun sebebi, Platon'un mitostan ayrı düşünememesidir. Platon'un düşüncesi mitos kalıbına kendiliğinden uğrar. Azra Erhat, mitosun insan düşüncesi ve onun ürettiği dille özdeş olduğunu söyler. Bundan dolayı, Homeros'tan günümüze sanatçılar mitosu kendilerine tükenmez bir esin kaynağı olarak almışlardır.[154]

"Mitos"un sözcük anlamının masal, öykü, efsane anlamlarına geldiği konusunda ortak bir kanı olmakla beraber, tanımı konusunda tarih boyunca farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İlkçağdan günümüze kadar mitosun tanımı hakkında çok şeyler söylenmiş olmasına rağmen bütün bilim adamlarının kabul edebileceği bir tanım yapılamamış, tarih boyunca yapılan tanımların hiç biri üzerinde tam bir mutabakat sağlanamamış ve konu ile ilgili yapılan tanımlar kişiden kişiye, asırdan asra değişmiştir. Bütün bunlarla beraber mitosun tanımını yapmanın zorluğu herkes tarafından kabul edilmiştir

Mitosun tanımındaki belirsizlik, mitosun ne olduğunu ifade etmeye çalışan kişilerin/akımların kendi genel temayüllerini bu tanımlarda yansıtmış olmaları ve

[153] Erhat, s.5.
[154] Erhat, ss.5–6.

mitosların birbirinden farklı birçok türe ayrılmış olmaları nedeniyle daha da zorlaşmaktadır. Alman "Doğa Mitoloji" ekolü, mitosun doğa olaylarının alegorik anlatımı olduğunu ifade ederken, "Tarihsel" ekol -özellikle de Andrew Lang- mitosun tarihsel olaylara ilişkin anıların kutsal anlatısı olduğunu söylemektedir. Psikanalist ekol ise mitosun gündüz görülmekte olan düşlerden başka bir şey olmadığını belirtmektedir. Öte yandan Malinowski gibi antropologlar, onun "toplumsal gereksinimlere ve isteklere dayalı, dahası pratik gereksinimlere yardım eden, dinsel gereksinimleri ve ahlaksal özlemleri derinden doyurmaya yönelik eski bir gerçekliğin yeniden anlatılması" olduğunu vurgulamaktadırlar.[155]

Türkçe yazılmış olan kitaplarda da bu durum görülür. Annamarie Schimmel'e göre mitos, ilahların tarihi; dünyanın yaratılışını, ilâhların münasebetlerini, tabiatüstü kuvvetlerin maceralarını anlatan, hemen her dinde bulunan ve en eski zamanlara ait olan hikâyeler ki, göze görünen bir hakikati anlatmamakla beraber eski zamanların lisanı ile insanlara dokunan bir tabiatüstü hakikati temsil ve beyan etmeğe çalışır.[156] Fuzuli Bayat'a göre, "Mitoloji, dünyanın oluşumunu, vasıtaların biçimlenmesini açıklayan dinamik işaretler sistemidir. Mit, her zaman herhangi bir noktada insanı ilgilendiren hayat hakikati ile karşılaşır ve onu kendine has bir şekilde açıklar."[157] Behçet Necatigil ise, mitosların, ilkel insan topluluklarının, evreni, dünyayı ve doğa olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri yaşamın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak gereksiniminden doğmuş, doğa güçlerini kişileştiren, canlı varlıklar ya da ölümsüz tanrılar halinde tasarlayan öyküler olduğunu söyler.[158]

---

[155] Şinasi Gündüz, *Mitoloji İle İnanç Arasında*, Etüt Yay, Samsun 1998, ss.25–26; Bkz. Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplum*, Çev: Hüsen Portakal, Öteki Yayınevi, 2.Bsk, Ankara 1999, ss.98–104.
[156] Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihi*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2007, s.280.
[157] Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Çorum 2005, s.86.
[158] Necatigil, s.13;

Bunların dışında incelenmiş olan ansiklopediler ve sözlüklerde mitoslar, nesilden nesile aktarılırken hayali ilavelerle birlikte anlatılan tarih öncesine ait öyküler, kahramanlar ve efsaneler devrinin hikâyesi,[159]bir uygarlıkta kurumların varlığının ve toplumsal düzenin ortaya konup sürdürülmesinin kökeninde bulunan kutsal ve temel bir olaya ilişkin anlatı,[160]dünyanın ve insan toplumunun başlangıcını açıklayan ilkel bilim, geçmiş hakkında düşünmenin bir yolu olarak tanımlanmıştır.[161] Mitos, ayrıca "içeriği doğal, doğaüstü ya da kültürel fenomenlerin kökenleri veya yaratılışlarıyla ilgili olan kutsal ya da dinsel hikâyeler için kullanılan bir terim"[162] ve "orijinali unutulan, genellikle bazı adetleri, inanışları, kurumları veya kültürel fenomenleri açıklamaya hizmet eden bir karakter olan tarihsel olaylarla, özellikle dinî ritler ve inanışlarla ilişkili hikâye"[163]şeklinde de tanımlanmıştır.

Mitos için yapılan tanımları değerlendiren Mircea Eliade'a göre ilkçağdan günümüze kadar filozoflar ve ilahiyatçılar, mitosun birçok tarifini yapmalarına rağmen, yapılan tüm tanımların ortak özelliği, Yunan mitolojisine dayanmış olmalarıdır.[164]

Mitosun, Yunan mitolojisine dayandırılmasının sebebi, onun tarih içerisinde Yunan düşüncesiyle özdeşleşmiş olmasının yanında yüzyıllardır Yunan ve Latin

---

[159] Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyat, 2.Bsk, Mart 2006, c.2, s.2087; Meydan Larousse, Meydan Gazetecilik ve Neşriyatı, İstanbul 1990, c.VIII, s.844; Ömer Demir-Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yay, 3.Bsk, Ankara 1997, s.151. Ayrıca bkz. Türk Ansiklopedisi, c.XXIV, s.257; Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, Temel Britannica, Ana Britannica vb. ansiklopedilerin ilgili maddeleri.

[160] *Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*, Sabah Gazetesi, 1993, c.VIII, s.2783.

[161] *Britannica Comptons*, Ana Yayıncılık, İstanbul 1991 c. XIV, s.107.

[162] Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay, Ankara 1999, ss.506–507.

[163] Theodor H. Gaster, "Mit Ve Hikâye", Çev: Aysun İmirgi, *Milli Folklor Dergisi*, 2006, Yıl 18, say 69, s.108 (Aynı yerde yapılmış başka bir tanım da şöyledir: "Gerçekten eski bir çağda olmuş gibi sunulan bir hikâye", insanların, onların tanrılarının, kültürel özelliklerini, dinî inanışlarını vb. kozmolojik ve doğaüstü geleneklerini açıklayarak tanımlar.)

[164] Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Çev: Mehmet Aydın, Din Bilimi Yay, 1995, s.83.

mitolojisinin Avrupa sanat ve edebiyatını en geniş ölçüde beslemesidir.[165]Eliade'a göre bu tanımlarda Yunanistan'ın esas alınması dinler tarihçi için iyi bir seçim değildir. Yunanistan'da mitolojinin birçok alana, tiyatroya, epik şiire etki ettiği doğrudur. Fakat bununla beraber mitoloji Antik Yunanlılar tarafından uzun ve etkili bir analize tabi tutulmuş ve bu tahlilden sonra tamamen mitolojililikten uzaklaşarak çıkmıştır. Şayet, bütün Avrupa illerinde "mitoloji" kelimesi bir yalanı ifade ediyorsa, bunun sebebi Yunanlıların yirmi beş asır önce bunu ilan etmiş olmalarıdır.[166]

Eliade, bütün bilginlerin kabul edebileceği ve aynı zamanda uzman olmayanlara da yabancı gelmeyecek bir mit tanımı bulmanın güç olduğunu söyler. "Zaten, tüm arkaik ve geleneksel toplumlardaki mitlerin kültür ve işlevlerini içerebilecek tek bir tanım bulmak olanaklı mıdır ki? Mit, çok sayıda ve birbirini bütünler nitelikteki bakış açılarına göre ele alınıp yorumlanabilen son derece karmaşık bir kültür gerçekliğidir"[167] sözlerini söyleyen Eliade, kendi yapmış olduğu tanımı verir:

> "Bana göre en geniş, kapsamlı olduğu için en az kusurlu olan tanım şudur: Mit, kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, "başlangıçtaki" masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, Doğaüstü Varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Demek ki mit, her zaman bir yaratılışın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl

[165] Necatigil, s.14.
[166] Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu,* s.83. (Avrupa'da olduğu gibi "mit" sözcüğü ülkemizde de bazı yazarlar tarafından, tarih, ilim, felsefe veya gerçek kelimesinin zıddı olarak kullanılmaktadır. Cemil Meriç, "mit" hakkında şunları söylemektedir: "Bugün mit (usture) denince, daha çok, bulanık bir düşünce, yalan, hata akla gelir. Mit'in bir başka manası da, ilkel kavimlerin rüyası demektir. Kelime her iki halde de aleyhte bir değer hükmü belirtiyor, ideoloji gibi. Bir romancı olan Daniel Robs'a göre, kalabalığı önüne katan, onun ihtiraslarını kamçılayan yalın mitler dört başlık etrafında toplanır: para miti, konfor miti, eylem miti, sürat miti." Bkz. Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yay, 4. Bsk, İstanbul 1998, s.263; "Mit"le gerçek birbirinden ayrıdır." (Cemil Meriç, s.163.).
[167] Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev: Sema Rifat, Simavi Yay, İstanbul 1993, s.12.

yaratıldığı, nasıl var olmaya başladığı anlatılır. Mit, ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder."[168]

Eliade'a göre "mit" düşüncesini "söz" ve "masal-fabl"dan ayırmak ve onu "kutsal faaliyet", "anlamlı hareket" ve "ilksel olay" anlayışı ile ilişkilendirmek gerekir. Mit, sadece gerçekleşen değişik olaylar ve başlangıçların kutsal zamanında/*in illo tempore* yaşayan karakterler hakkındaki anlatılar olmayıp aynı zamanda bu ilksel olay ve şahsiyetlerle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan her şey mittir.[169] Mit, kutsal bir öyküdür. Mitosta sürekli bir yaratılış vardır. Olağanüstü varlıkların hikâyesini anlatır ve onların kutsal güçlerini açıklar. Bu şekilde insanlara bir model sunmuş olur. Mitin henüz yaşamakta olduğu toplumlarda yerliler, "gerçek öykü" olarak niteledikleri mitleri, "yalan(cı) öyküler" olarak adlandırdıkları fabller ya da masallardan yani diğer hikâyelerden ayırarak mite değer verirler.[170]

Ülkemizde yapılan çalışmalarda karşılaşılan diğer bir durum da işlevleri benzer olmasından olsa gerek mitosla ilgili olarak başka terimlerin, sözcüklerin de kullanılmasıdır. Bu sözcüklerden biri "efsane" sözcüğüdür. Ülkemizde yazılan eserlerde Farsça kökenli olan "efsane" sözcüğü ile "mit-mitos" sözcükleri aynı anlamda kullanılmaktadır.[171] Her iki sözcüğün karşılığı olarak Türkçede "söylen-söylence" sözcükleri kullanılmaktadır.

---

[168] Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.13.
[169] Mircea Eliade, *Dinler Tarihi (İnançlar Ve İbadetler Morfolojisi)*, Çev: Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, 1.Bsk, Konya 2005, s.490.
[170] Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.15.
[171] Bkz. Şinasi Gündüz, *Din Ve inanç Sözlüğü*, s.109. Aynı kitabın Mit maddesinde herhangi bir açıklama yapılmamış konu ile ilgili olarak "Efsane" maddesine yönlendirilmiş; Osman Cilacı, Dinler Ve İnançlar Terminolojisi adlı çalışmada "Efsane" maddesinde bir açıklama yapılmamış konu ile ilgili olarak "Mitoloji" maddesine yönlendirilmiş, s.108; Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, kitapta efsane ve mitos aynı anlamda kullanılmış s.51; Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, kitapta mitos ve mitoloji anlatılırken efsane kelimesi mit/mitos anlamında kullanılmış, ss.5–7.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in başlarında yazılmış konu ile ilgili kitap ve çevirilerde ise mit sözcüğü yerine "Esatir" kelimesi kullanılmıştır. "Yazı yazmak" manasındaki "satr" kökünden türeyen "usture" kelimesinin çoğulu olan "esatir" "gerçeğe uymayan düzensiz, asılsız ve boş sözler" demektir. "Esâtir" kelimesi, Osmanlılarda hayal ürünü motiflerle dolu olaylar yani mitoslar için ve mitoloji karşılığı olarak kullanılmıştır.[172] Farklı alanlarda uzman kişilere danışılarak hazırlanan Kubbealtı Lugatı'nda da esatir kelimesi "mitoloji" olarak tanımlanmıştır.[173] Aynı lugatta, "efsane" ise "Halkın hayal gücünden doğan ve dilden dile söylenirken bu hayal gücüyle şekil değiştirerek olağanüstü nitelikler kazanan hikâye, yaygın olarak anlatılan meşhur olay"[174] olarak tanımlanmıştır.

"Esatir" ve "mitos" sözcükleri kavram olarak aynı anlamı ifade etmesine rağmen "efsane" ve "mitos" sözcükleri her zaman aynı anlamı ifade etmezler. Dursun Ali Tökel de, Türkçede, efsane ve mitos kelimelerinin kavram olarak her zaman aynı anlamları ifade etmediklerini söyler. Zira efsane bir tür adı olmuşken, mitler, bu türün içindeki küçük epizotlar, ana kavramlar anlamlarına gelir.[175] Halk Bilimleri Araştırmaları adlı eserde de "efsane" sözcüğünün bir tür adı olduğu, edebiyatımızda, mitleri, tarihi ve dini olayları olağanüstü niteliklere ve kerametlere büründürerek anlatan kısa, sözlü halk kültürü ürünleri için kullanılan bir kavram olduğu belirtilmiştir.[176] Bu tanıma göre efsane olağanüstü olayları anlatan sözlü

[172] Şerafettin Gölcük, "Esatir", *DİA*, İstanbul 1996, c.XI, ss.359–360.
[173] Kubbealtı Lugatı, c.I, s.872. Aynı yerde Türk Edebiyatından kelimenin kullanıldığı şiir ve yazılardan örnekler verilmiş; Şemseddin Sami, içinde Dünya'nın farklı yerlerinden birçok mitosu incelediği kitabına *Esatir* ismini vermiştir. Bkz. Şemseddin Sami, *Esatir- Dünya Mitolojisinden Örnekler*, Haz: Cengiz Batuk, İnsan Yay, 1.Bsk, İstanbul 2004.
[174] Kubbealtı Lugatı, c.I, s.808.
[175] Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar -Şahıslar Mitolojisi-*, Akçağ Yay, 1.Bsk, Ankara 2000, s.22.
[176] Enes Aslan, *Halk Bilimi Araştırmaları I*, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yay, 2003, s.417.

türler için kullanılan genel bir kavramdır ve efsanenin kapsamına mitos da girmektedir.

Efsaneler de, anlatıcısı ve dinleyicisi tarafından gerçek olarak kabul edilmişlerdir. Fakat karakterleri mitoslarda görüldüğü gibi beşerüstü özelliklerle donatılmamıştır. Efsanelerde, kahramanlar insani özellikler taşımaktadırlar. Göçlerden, savaş ve zaferlerden, eski kahramanların, şeflerin ve kralların yaptıklarından, hükümranlıklarından ve onların başarılarından söz ederler. Bu anlamıyla efsaneler yazılı tarihin, sözlü gelenekteki bir karşıtıdır; ama azizlerin, perilerin, hayaletlerin ve gömülerin konu edildiği yerel anlatmaları da içerir.[177]

"Efsane" ve "mitos" tür olarak karşılaştırıldıklarında aralarında bazı farklılıkların olduğu görülecektir. Benzer özellikler taşıyan ve benzer işlevlere sahip olan bu iki tür arasında en dikkat çekici farklılık, efsanede anlatılan zamanın daha yakın olması ve kahramanların tanrılar yerine insanlar olmasıdır.[178] Yine de her iki tür hakkında yeterince çalışma yapılmamış olmasından dolayı, mitle efsane sınırının yeterince belirlenmediğini söyleyen Fuzuli Bayat'a göre ikisi arasındaki esas fark, efsanede konunun esasını doğrudan, gerçek hadiselerin teşkil etmesidir.[179] Buna göre her mitosun kökeninde gerçek olaylar bulunmayabilir, fakat efsane gerçek bir olayın dilden dile aktarılması ve bu aktarım sırasında aslından başka bir şekle bürünmesidir. Max Lüthi de efsanenin ağızdan ağza aktarılırken, her anlatıcının kişisel özelliklerine

[177] William R. Bascom, "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar", Çev: R. Nur Aktaş, Banu Aktepe, Başak Değer, Ayhan Doğan, Yeliz Özay, Kıvılcım Serdaroğlu, *Milli Folklor Dergisi*, 2003, Yıl 15, Say. 59, s.79.
[178] Wendy Doniger O'Flaherty, Tanrılarla ilgili öyküler için mitos, insanlarla ilgili öyküler için efsane denmesi gerektiğini ifade eder. Bkz. Wendy Doniger O'Flaherty, *Hindu Mitolojisi*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, 1.Bsk, Ankara 1996, ss.18–19.
[179] Bayat, ss.118–119.

ve şairler tarafından işlenirken edebi sanatsal katkılarla değişikliğe uğraması sonucu gerçekten uzaklaştığını belirtir.[180]

Bütün bunlarla birlikte ülkemizde yapılan çalışmalarda efsane ve mitos arasında net bir ayrım hâlâ ortaya konulamamıştır. Yazılan eserlerde, her iki sözcük de birbirinin yerine kullanılmaktadır. Telif eserlerde bu durum böyle olduğu gibi yapılan çevirilerde de aynı durum görülmektedir. Bu iki tür arasında ayrımın ortaya konulamamasının nedeni yukarıda da ifade edildiği gibi efsanelerin, özellikle dini efsanelerin mitoslarla benzer özelliklere ve işlevlere sahip olmasıdır.

1.2. Mitoloji, Mitolojik

"Myhtos" ve "logos" gibi iki zıt anlamlı sözcükten türemiş olan ve mitosları araştıran bir bilim anlamında kullanılan "mythology-mitoloji" kelimesi Türkçede, "söylenbilim" veya "söylencebilim" olarak ifade edilir.[181] Bazen mitoloji kelimesi yerine mitologya kelimesinin kullanıldığı da görülür.[182]

M*ythologia,* Fransızca *mythologie* sözcüğünün okunuş sesiyle Türkçeye *mitoloji* şeklinde geçmiştir.[183] "Mit"leri inceleyen, mitosların nasıl doğduğunu, nasıl geliştiğini, neler ifade ettiklerini, anlamlarını açıklayan, bu konuda bilim adamlarının düşüncelerinin ne olduğunu söyleyen bir bilimdir. Mitoloji, aynı zamanda bu

---

[180] Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri –Derleme, Araştırma, İnceleme-*, Doruk Yay, 2.Bsk, Ankara, Ocak 1993, ss.8–9. Eliade, gerçek bir olayın aslından uzaklaşmasını halk belleğine dayandırmaktadır. Eliade'a göre, tarihsel bir olay ya da gerçek bir kişiliğin anısı halk belleğinde en fazla iki ya da üç asır varlığını sürdürebilir. Halk belleği gerçek şahısları veya gerçek olayları saklamakta zorlandığından olayları kategoriler, şahısları arketipler halinde saklamaktadır. Kollektivitenin belleği tarih dışıdır. Eliade, bunu şöyle ifade eder. "…tarihsel olayların anıları iki ya da üç asır sonra, bireysel olanı kabul edemeyen ve sadece örneksel olanı saklayan arkaik zihniyetin kalıbına girecek şekilde değiştirilmektedir." Bkz. Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev: Ümit Aktuğ, İmge Kitabevi, 1.Bsk, Ankara 1994, ss.54–55.

[181] Bayat, ss.118–119.

[182] Necatigil, "100 Soruda Mitologya" kitabının isminde "mitoloji" sözcüğü yerine "mitologya" sözcüğünü kullanmıştır.

[183] Eyuboğlu, s.6.

efsanelerin bütününü de anlatan bir terimdir. Yunan Mitolojisi derken, her türlü hamasî ve ilâhî Yunan efsanelerinin tamamı anlaşılır.[184]

Mitolojinin tanımı üzerinde duran Azra Erhat'ın kaydettiğine göre erken ilkçağda "mythologein" diye bir fiil vardır, masal anlatmak demektir, sözlü gelenekle dilden dile aktarılan efsanelerin ozanlarca sürdürülmesini ifade eder. "Mythologia" kavramı da aynı anlama gelir. Hem masal ve efsanelerin bir araya getirildiği kitap, hem de ilkçağın sonlarında mitos yazarı denilen derleyiciler anlamına gelen "mythographos"ların yaptığı iş için kullanılır. Mitos, çok tanrılı bir dinin tanrıları üstüne anlatılan efsane, mythologia da bu efsanelerin bir araya geldiği kitaptır. Fakat mythologia ilkçağın hiçbir döneminde, bugün taşıdığı geniş ve kapsayıcı anlama gelmemiştir.[185]

Günümüzde destanlar, hikâyeler, masallar, romanlar ve hatta insanın günümüze kadar süren yaşantısının kayıtları ve şimdiki hayatımız da mitolojinin konusudur; çünkü tüm bunların içinde mitlerin yansımaları ya da başkalaşmış biçimleri mevcuttur.[186] Buna günümüzde batıl inanç, hurafe diye tanımlanan öğeler de dâhil edilmektedir. Bilge Seyidoğlu'na göre halk arasında hâlâ yaşayan batıl itikat veya hurafe denilen şeylerin menşeini mitlerde aramak gerekir. Seyidoğlu'na göre meseleye bu gözle bakılırsa bugüne kadar safsata denilerek kötülenip toplum hayatından atılmak istenen şeylerin değerlendirilmesi daha doğru yapılacaktır. "Bazı ziyaretlerin etrafındaki ağaçlara bez bağlanması, ziyaret ve yatırların etrafında 3, 7,

---

[184] Temel Britannica, c.VI, s.53; Kubbealtı Lugatı, c.II, s.2087; *The Wordsworth of Encyclopedia of World Religions*, Wordsworth Edition, Great Britain 1999, ss.730–731; *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.X, s.6188; *Türk Ansiklopedisi*, c.XXIV, s.257; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yay, TTK Basımevi, Ankara 1989. c.I, ss.5,6 ve 19.

[185] Erhat, s.6. Max Müller, eserlerinde mit ile mitolojiyi eşanlamlı olarak kullanır ve bunu Yunan otoritelerine borçlu olduğumuzu iddia eder. Zira Yunan mitologlar için mitoloji bir bilim anlamına gelmez aksine mitsel efsanelerin söylenmesi işini ve bizzat bu efsane ve hikâyelerin kendisini kapsar. Bkz. Mustafa Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s.73.

[186] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, s.13.

40 kere dönülmesi, büyüde ve büyücülükte yuvarlak şekillerin çizilmesi, uğurlu uğursuz günler, uğurlu uğursuz hayvanlar gibi inançların kökenini mitolojilerde aramak gerekir.[187]

"Mitolojik" sözcüğü ise mitolojiye ait, mitolojiyle ilgili, esâtirî, efsanevî[188], "Doğruluğuna, yaşamda rehber ve model olduğuna inanılan kutsala ilişkin anlatılar" olarak tanımlanmıştır.[189] Bu tanımda esas alınan, anlatının kutsal ve model olduğuna inanılmasıdır. Bu sözcüğün kullanımında diğer sözcüklerde olduğu gibi bir karışıklık görülmemektedir. Mitolojiye ait, mitolojiyle ilgili anlamına gelen mitolojik sözcüğü, mitoloji sözcüğüne bağlı olarak günümüzde anlam bakımından zengin bir içeriğe sahiptir.

2. Mitos Türleri

Mitoslar konularına göre farklı türlere ayrılmışlardır. Kozmogoni Mitosları, dünyanın yaratılması ve evrenin oluşmasını açıklar. En çok derlenen ve en yaygın olan mitoslar bunlardır. Hemen hemen bütün milletlerin mitolojilerinde bu mitoslara rastlanır.

Teogoni Mitosları, evrenin yaratılmasında tanrıların rolünü öne çıkarmakla beraber, tanrıların ortaya çıkma sebeplerini açıklar, evrende görülen veya görülmeyen bütün nesnelerin sahibi olduğu inancına dayanır.

İlk İnsanın Yaratılması Mitosları, ilk insanın yaratılmasını konu alır. Kozmosun yaratılmasından sonra silsile şeklinde gök, yer, dağlar, ormanlar, bitki, hayvan ve en sonunda da insan yaratılır. İlk insanın yaratılması, insan topluklarının, kabilelerin, soyların, boyların ortaya çıkmasıyla genişler. Her kabilenin, boyun kendi

[187] Bilge Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler Ve Tahliller*, Dergâh Yay, 7.Bs, İstanbul 2002, ss.108–109.
[188] Esatiru'l-Evvelin: Geçmiş milletlerin efsaneleri demektir. Bkz. Kubbealtı Lugatı, c.II, s.2067.
[189] *Yaşayan Dünya Dinleri*, s.573.

atası vardır. Kabile veya boy adını o atadan almıştır. Bu şekilde, kutsal ataları ve onların boylarının ortaya çıkmasını anlatan mitoslar, Türeyiş mitoslarıdır.

Takvim Mitosları, evrenin yaratılmasıyla zamanın oluşmasını anlatır. Zamanın ölçülmesini, ilk zaman ve onların ortaya çıkmasını sembolik bir dille anlatır.

Köken Mitosları, daha çok "etiolojik mitos" (nedenbilimsel mitos) olarak adlandırılır. Bir göreneğin, bir adın, hatta bir nesnenin nasıl doğduğunun imgesel bir açıklamasını sunar.[190]

Eskatoloji Mitosları, Kıyamet, onu hazırlayan sebepler ve ön belirtilerini anlatır.

Totem Mitosları, kavimlerin, boyların, bir hayvan, bitki veya cansız bir nesneye bağlanması, ata-tanrı ilişkisinin bir olguda birleşmesi, yani atanın aynı zamanda kabilenin tanrısı olmasını anlatır.

Ahlâk Mitosları, iyi ile kötünün, meleklerle şeytanların kavgasını anlatır. Bu mitte belli bir sosyal grup için özel değeri olan buluşlar veya teknikler kutsallaştırılır.

İnsan Hayatının Önemli Anlarına İlişkin Mitoslar, insan hayatında çok önemli olan, doğum, ergenlik, evlilik ve ölümle ilgili mitoslardır. Bu mitoslarda baskın olarak işlenen konu "ölüm"dür ve hemen hemen bütün milletlerin mitolojilerinde en derin ve ayrıntılı bölümleri oluşturur.

Av ve Ziraat Mitosları, insanların, avcılık ve ziraat dönemine ait mitoslardır. Özellikle toprak, toprağı işleme, mahsul alma ve kutsanan aynı zamanda bir sembol sayılan hayvanları anlatır.

---

[190] Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev: Allaeddin Şenel, İmge Kitabevi, 4.Bsk, Ankara 2002, s.16.

Kahramanlık Mitosları, olağanüstü fonksiyonlara sahip, insanlık için büyük işler başaran, sıradan olmayan kişileri anlatır. Kahraman mitosları ile benzer özellikler taşıyan prestij mitosları ise, bir kahramanın doğuşunu ve yaptıklarını gizemli bir şekilde anlatan mitoslardır.

Ritüel Mitosları, belli bir ritüel esnasında okunan ve yapılan ritüelin hikâyesini anlatan mitoslardır. Ritüel mitosları, çeşitli ayin ve törenlerin doğaüstü ilk örnekleri üzerinde durur. Ritüel mitoslarının ritüelden istenen sonucu sağlamada yardımcı olduklarına inanılır.[191]

3. Mitosun Kökeni

Birbirinden farklı birçok türe ayrılmış olmasının, mitosu tanımlamayı zorlaştırdığına daha önce değinilmişti. Mitosun tanımında görülen bu zorluk mitosun kökenine dair ileri sürülen görüşlerde de görülmektedir. Mitosun ortaya çıkışı, kökeni hakkında antikçağdan günümüze kadar birçok teori ortaya atılmıştır. İleri sürülen bütün teorileri dört ana başlık altında toplamak mümkündür:[192]

a- Scriptural Teori: Bu teoriyi savunanlara göre bütün mitoslar her ne kadar gerçek olaylar bozulmuş ve kimlikleri gizlenmişse de kutsal kitapların anlatılarından ortaya çıkmıştır. Buna göre Devkalion (Promete'nin oğlu), Nuh'un diğer adıdır. Herkül, Samson'a; Arion, Yunus Peygamber'e karşılık gelir. Bunlara Gılgameş'te geçen ve Hz Nuh'a tekabül eden "Utnapiştim" de eklenebilir.

b- Tarihsel Teori: Mitolojide bahsedilen kahramanların, şahısların, bir zamanlar yaşamış tarihi kahramanlar ve şahıslar olduğunu öne sürer. Herhangi bir konuda meşhur olan bu kişiler, zamanla çeşitli süslemeler ve ilaveler sonucunda,

[191] Hooke, ss.14–16. Mitos ve Türleri için bkz. "Myth And Mythology", *The New Encyclpoedia*, , USA, 1981, c.XII, s. 799–802; Bayat, ss.8–12; Meydan Larousse, c.XIV, ss.47–48; "Mitoloji", *Britannica Comptons*, c. XIV, ss.108–110*;* Alan Dundes, "Types of Myth", *Encyclopedia Britannica*, William Benton Publisher, c.XV, ss.1141–1142.
[192] Tökel, ss.13–14.

tarihi hüviyetlerini kaybederek mitleşmişlerdir. Buna Rüstem-i Zal veya Nasreddin Hoca örnek verilebilir. Özellikle Nasreddin Hoca'ya İranlılar, Nasreddin Tusi; Araplar, "Cuha" demektedir. Anadolu'da Nasreddin Hoca olarak bilinmekte ve mezarının Akşehir'de olduğu söylenmektedir. Diyarbakır ve çevresinde de Melaye Meşhur (Meşhur Molla) olarak bilinmekte olan bir kişi hakkında anlatılan fıkralarla Nasreddin Hoca ile ilgili fıkralar benzerlik göstermektedir.

Tarihin belli bir döneminde yaşamış olan şahısların kendilerinden sonra mitolojik şahıslar haline getirilmelerine Kur'an'da da örnekler vardır: Nuh Suresi'nde isimleri geçen beş put[193] hakkında şunlar söylenmiştir: "Bu putlara verilen adlar (Vedd, Suva', Yeğus, Ye'uk, Nesr) Nuh kavminden salih kişilerin isimleriydi. Bu salih kişiler vefat edince, Şeytan onların kavmine, onların hayattayken oturdukları yerleri kutsal adak yerleri edinmelerini öğütledi. Kavimleri onların isimlerini adak yerlerine verdiler. Bunu yapanlar önceleri onlara tapmıyorlardı. Fakat nesiller geçince, yerler ve isimleri hakkındaki gerçek bilgi unutuldu ve sonraki nesiller tarafından bunlara ibadet edilmeye başlandı."[194]

c- Alegorik Teori: Bu teoriyi savunanlara göre eski çağlara ait olan bütün mitler, alegorik ve semboliktir. Bu mitler, bazı ahlaki, felsefi ve tarihi gerçekleri alegori formunda ihtiva eder ve zamanla yaygınlık kazanır. Yunanlıların mitolojik anlatımında tanrı Kronos bütün çocuklarını yutmuştur. Aslında Kronos zaman demektir. Gerçekten de zaman varlık içinde mevcut olan her şeyi yokeder.[195]

d- Fiziksel Teori: Bu teoriye göre hava, ateş ve su, orijinalinde dinsel tapınma

[193] Ved, Suva, Yağus, Yeuk ve Nesr, bkz. Nuh, 71/23.
[194] İmam Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhari, *Sahihi Buhari*, Daru İhyai'l-Kutubu'l-Arabiyye, baskı yeri ve tarihi yok, Kitabu't-Tefsir, c.VI, s.199. Ayrıca bkz Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yenidoğan Yayın Dağıtım, İstanbul 1997, c.VIII, s.271–273.
[195] Müller'e göre, bir sözcük önce eğretilemeli olarak kullanılır. Daha sonra, kökensel anlamından eğretilemeli anlamına geçişini sağlayan derecelerin, açık bir anlamın dışında kullanıldığı her defasında, mitos ortaya çıkabilir. Müller bu duruma "dil yetisi hastalığı" adını verir. Bkz Maurice Olender, *Cennetin Dilleri Tanrısal Bir Çift: Ariler Ve Samiler*, Çev: Nevzat Yılmaz, Dost Kitabevi Yay, 1.Bsk, Ankara 1998, s.108.

objeleriydi ve tabii güçlerin kişileştirilmiş baş tanrılarıydı. Şahıslaştırılmış elementlerden, farklı tabiat objelerinin üzerine hâkim olan olağanüstü varlıklar fikrine geçildi. Hayalleri parlak Yunanlılar tarafından bütün tabiat görünmez varlıklarla insanlaştırıldı. Onlara göre her obje –güneş ve denizden en ufak pınar ve dereye kadar- özel bir tanrının koruyuculuğu altındaydı.[196]

Yukarıda mitosun kökeni hakkında verilen teorilerin hiç biri tek başına mitosun kökenini açıklamada yeterli değildir. Çünkü teorilerin her birine uygun mitoslar bulunmaktadır. Bu nedenle dünyadaki tüm mitosları kapsayabilecek bir teori bulmak çok güçtür. Kutsal kitaplarda adı geçen bir kişi mitolojik bir şahsa dönüştürülebileceği gibi, tarihi bir kişilik de mitolojik bir kahramana haline getirilebilir. Yine gerçekten yaşanmış tarihi bir savaş veya eski bir kahraman, mitolojik hale getirilebileceği gibi tabii bir hava olayı hakkında yapılan bir benzetme de zamanla mitosa dönüşebilir.

İnsanın mitik yapısından kaynaklanan bu durum sadece geçmişe ait değildir. Hemen her dönem yaşanmaktadır. Burada bir konuya kısaca değinmek faydalı olacaktır. John Fiske'in yazmış olduğu "*Mitler ve Mit Yapanlar"* adlı kitabında da göze çarptığı gibi batılı bazı araştırmacılar tarafından insanlar ilkel-vahşi ve modern şeklinde ikiye ayrılarak anlatılmıştır.[197] Bu düşünce esas alınarak yazılan birçok kitapta mitler, ilkel (!) insanlara ait, onların ürettikleri bir düşünce olarak anlatılmıştır.

Eliade ise kitaplarında mitik düşüncenin sadece bir döneme ait olmadığını göstermekte çağdaş mitoslardan örnekler vermektedir. Coomaraswamy da mitik düşünmenin, zaman ve mekânın dışında olduğunu, her toplumda, her zaman

[196] Tökel, ss.13–14.
[197] Bkz. John Fiske, *Mitler ve Mit Yapanlar*, Çev: Utku Uğlu, Öteki Yayınevi, Ankara 2002.

diliminde, farklı şekillerde ama genellikle aynı muhtevaya sahip olarak ortaya çıkmakta olduğunu belirtmiştir.[198] Aynı şekilde Campbell de, çalışmalarında mitolojinin bütün milletlerde mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Campbell, mitolojik motifleri ayinlerinde yaşamayan; kâhinleri, ozanları, tanrı bilimcileri ya da filozofları eliyle mitolojiyi yorumlamayan, sanatında yansıtmayan, şarkılarında övmeyen bir milletin bulunmadığını söyler.[199]

Tarihin hemen her döneminde ortaya çıkan mitoslar, tarihin hiç bir dönemiyle sınırlandırılamayacak kadar etkilidir. Çünkü mitoslar iddia edildiğinin aksine sadece insanlığın belli bir dönemine ait değildir. Özellikle batılı yazarlar tarafından ortaya atılan bu iddiayı mevcut durum çürütmüştür. Mitosun sadece arkaik toplumlara ait olmadığını günümüzde de yaşandığını söyleyen Eliade, yaşanmış bir olayın mitosa dönüşümüne dair bir örneği "*Ebedi Dönüş Mitosu*" adlı kitabında vermiştir. Bu örnekte, içinde bulunduğumuz asırda yaşanmış gerçek bir olayın kırk yıldan az bir süre içerisinde nasıl mitosa dönüştüğü görülmektedir:

> "Son savaştan hemen önce, Romanyalı folklor araştırmacısı Constantin Brailoiu, Maramures köyünde takdire değer bir baladı kaydetme fırsatı bulmuştu. Konusu bir aşk trajedisiydi: Genç âşık, bir dağ perisi tarafından büyülenir ve evlenmeden bir kaç gün önce kıskançlık içindeki peri onu bir uçurumdan aşağı atar. Ertesi gün çobanlar cesedini ve bir ağaca takılı kalmış şapkasını bulurlar ve köye götürürler, sözlüsü onları karşılar. Sevgilisinin ölmüş olduğunu görünce mitolojik imalarla dolu bir ağıt, rustik güzellikte bir liturjik metin okur. Baladın içeriği buydu. Folklor araştırmacısı bunun versiyonlarını toplarken trajedinin vuku bulduğu dönemi öğrenmeye çalıştı; bunun çok eski bir hikâye olduğu, "çok eskiden" olduğu söylendi ona. Ancak araştırmalarını sürdürdükçe bu olayın kırk yıldan az bir zaman önce gerçekleştiğini öğrendi. Sonunda kadın kahramanın da hala hayatta olduğunu keşfetti.

[198] Ananda K. Coomaraswamy, *Hinduizm ve Budizm*, Çev: İsmail Taşpınar, 1.Bs, İstanbul 2000, s.15.
[199] Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 2.Bsk, Ankara 1995, s.11.

> Onu ziyarete gitti ve hikâyeyi onun ağzından dinledi. Çok bilinen bir trajediydi: Bir akşam sevgilisi bir uçurumun kenarındayken ayağı kayıp düşmüştü; hemen ölmemiş, çığlıkları dağlılar tarafından duyulmuş, köye götürülmüş ve kısa süre sonra ölmüştü. Cenazede nişanlısı, köyün öteki kadınlarıyla birlikte geleneksel ayin ağıtlarını tekrarlamış, dağ perisinin sözü bile edilmemişti.
>
> Böylece, başlıca tanığın hayatta olmasına rağmen olayın tüm otantikliğinden arındırılması, bir efsaneye dönüştürülmesi için bir kaç yıl yetmişti: kıskanç peri, genç adamın katledilişi, cesedin bulunuşu, sözlüsü tarafından yakılan mitolojik temalarla yüklü ağıt. Köyde yaşayanların hemen hemen hepsi, otantik tarihsel olayı görmüştü; ama bu olay bu şekliyle onları tatmin etmiyordu: Evlilik arifesinde bir genç adamın trajik ölümü, kaza sonucu basit bir ölümden farklıydı; ancak mitos kategorileriyle özdeşleştirilerek açıklanabilecek okült bir anlamı vardı. Kazanın mitselleştirilmesi baladın yaratılmasıyla da durmamıştı; insanlar arada bir, "laf arasında" genç adamın ölümünden bahsederken bile kıskanç peri öyküsünü anlatıyorlardı. Folklor araştırmacısı, köylülerin dikkatini otantik versiyona çektiğinde yaşlı kadının bunları unuttuğunu, üzüntüden aklını kaybettiğini söyleyerek yanıtladılar. Hakikati anlatan mitostu, gerçek öykü bir tahrifattan başka bir şey değildi. Üstelik mitos, gerçek öyküye daha derin ve zengin bir anlam kazandırdığına, trajik bir yazgıyı açığa çıkardığına göre, daha doğru değil miydi?[200]

Basit bir olayın kısa bir süre içerisinde orijinalinden uzaklaşması ve farklı bir şekle bürünmesini anlatan bu olay, mitosun bir özelliğidir. Sözlü kültür ürünü olan mitoslar, her anlatıcı olayı ya kendi istediği şekilde ya da anlattığı kişinin veya toplumun isteklerine göre şekillendirdiğinden, anlatıcılar tarafından aktarıldığı her seferde aslından uzaklaşmaktadır. Bu nedenle mitoslar, tarih boyunca her dönem farklı şekillere bürünür, o döneme uygun öğeleri bünyesine alır, yeni özellikler kazanır. Bir mitosun farklı özelliklere sahip versiyonlarına rastlamanın nedeni de

[200] Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, ss.54–56.

aynı şekilde beklentilere göre değiştirilmesi ve şekillendirilmesidir.[201] Peki, böyle olduğu halde mitosa neden inanılır?

Buna verilecek en kısa cevap şudur: En yaygın inanma biçimi başkalarının inanması üzerinden duyulan inanma şeklidir. Paul Veyne, bu durumu şu şekilde açıklar: "İnsan, önemli sorunlar hakkındaki hakikati kendi kendine bulamayınca ve herhangi bir tanrının bu konuda açıklaması olmayınca, bu konuda söylenenlerden en iyisini kabul etmekten başka bir çare kalmıyor."[202]

Mitoslara inanılmasının başka bir nedeni de insanın mitik özelliğidir. Paul Veyne'a göre, mitosları üreten insanlar, psikolojik tasavvuru, doğruluğun kaynağı olarak kabul etmişlerdir.[203] Ninian Smart da, fenomenolojik bir bakış açısından, "olduğuna inanılan bir olayın meydana gelip gelmemesi arasında bir fark yoktur" demektedir. Smart'a göre hakikaten gerçek ile inananın hakikaten gerçek olduğuna inandığı şey arasında tür olarak her hangi bir ayrım yoktur.[204]

Mitosun din kadar etkili olmaması, mitosların derlendiği kitapların dinlerin "Kutsal Kitaplar"ı kadar etkili olmamasının nedeni de mitosların farklı beklentilere göre değiştirilmiş ve şekillendirilmiş olmalarıdır. "*Mitoloji Sözlüğü*" adlı eserinde Azra Erhat, mitosların derlenmiş olduğu kitapların din kitabı haline gelmemesini anlatırken şunları söyler:

> "Mythos, çok tanrılı bir dinin tanrıları üstüne anlatılan efsane, mythologia da bu efsanelerin bir araya geldiği kitap olduğuna göre, mythologia ilkçağın din kitabı olması gerek, oysa değildir ve hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü bu efsaneler inanç –tek tanrılı

[201] Philippe Borgeaud, *Karşılaşma Karşılaştırma Dinler Tarihi Araştırmaları*, Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yay, 1.Bsk, Ankara 1999, ss.69–70.
[202] Paul Veyne, *Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar Mıydı?*, Çev: Mehmet Alkan, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s.47.
[203] Veyne, s.135.
[204] James L. Cox, *Kutsalı İfade etmek Din Fenomenolojisine Giriş (Teori, Metot ve Uygulama)*, Çev: Fuat Aydın, İz Yay, İstanbul 2004, s.138.

> dinlerde söz konusu edilen inanç- düzeyine yükselmemiştir. Sözlü ya da yazılı sanat kollarının hepsinde durmadan konu edinilip işlenen ve işlendikçe değişen 'mythos'lar ne kadar ozan, yazar, sanatçı tarafından anlatılmışsa o kadar biçim almış, bu nedenle hiçbir zaman belli bir dinin tek kitabı halinde toplanmamıştır."[205]

Bazı mitosların temelinde bilinçli uydurma da olduğunu söyleyen Erhat'ın kaydettiğine göre binbir kent devletine ayrılmış Yunanistan'ın her bölgesi, yerli mitosunu oluşturmak ve yaşatmak hevesindedir. Koruyucu olarak seçtiği bir tanrı üstüne, kendi bölgesiyle ilgili mitoslar uydurmakta ya da olan mitosları, kendi din ve devlet politikasına göre yorumlayıp değiştirmekte, bu şekilde mitos çemberleri genişledikçe genişlemektedir.[206] Bu yüzden olsa gerek mitosların oluşumunu yalan uydurmaya bağlayan Nietszhe'ye göre, hakikati isteyen ve diğer insanlarla ilişkisinde hakikati ahlaki bir güvence haline getiren insan, destan söz konusu olduğunda yalana izin verir. Çünkü burada korkacak hiçbir zararlı sonuç yoktur. Yalan hoşluk sağladığı yerde serbesttir.[207]

Buraya kadar kaydedilenlerden de anlaşıldığı gibi mitosun kökenini tek bir teoriyle açıklamak mümkün değildir. Mircea Eliade'ın da belirtmiş olduğu gibi mit, çok sayıda ve birbirini bütünler nitelikteki bakış açılarına göre ele alınıp yorumlanabilen son derece karmaşık bir kültür gerçekliğidir.[208]

4. Mitosların Özellikleri

Mitosun masal, halk hikâyesi, destan gibi diğer sözlü kültür ürünlerine benzer yönleri olduğu gibi sadece kendisine has olan ve diğerlerinden ayrı olan özellikleri de vardır:

---

[205] Erhat, s.6.
[206] Erhat, s.7.
[207] Veyne, s.68 dipnotta verilmiş.
[208] Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.12.

Mitoslar, kendilerine inanan kişiler için gerçektir. Mitosun bu gerçekliği; gerçeklere dayalı bilgi vermesi değil inananlar üzerinde etkili olmasıdır.[209]

Mitosların gerçek hikâyeler olduğuna inanan birçok insan topluluğu, geleneksel hikâye anlatma biçimini, gerçek hikâyeler ve kurgusal hikâyeler olmak üzere iki kategoriye ayırır. Bu ayırım dünyanın birçok yerinde yapılmakta, "Gerçek/Doğru Hikâyeler" "Yanlış Hikâyeler"den ayırt edilmektedir.[210] Buna göre "gerçek hikâyeler" bir tarihtir fakat yanlış olanlar bunun tersidir. Dünyanın başlangıcıyla ilgili olan ilk parçaları içeren "gerçek hikâyeler", kutsal ve doğaüstü konularla ilgilenirken, yanlış olanlarda din dışı konular ele alınır.[211]

Mircea Eliade da, mitin primitif ve arkaik toplumlar, yani sosyal ve kültürel hayatlarının temelini mitlerin oluşturduğu insanlar için, mutlak gerçeği açıkladığını söyler. Çünkü mit, kutsal bir tarihi, yani Büyük Zaman'ın şafağında, başlangıçların kutsal zamanında (in illo tempore) meydana gelmiş beşer ötesi bir ilhamı (revelation) anlatmaktadır.[212]

Mitoslar gerçek oluşlarının yanında, başlangıçla, bir varlığın ilk yaratılışıyla, ilk ortaya çıkmasıyla veya bir ritüelle ilgilidir. Bu nedenle mitoslar kutsal öykülerdir. Uzun bir süre, hatta binlerce yıl temel öğelerinden önemli kayıplar vermeden zamanımıza kadar ulaşabilmelerinin nedeni de mitosların vazgeçilemeyecek kadar kutsal olması, inananlar için son derece önemli bilgiler içermiş olmalarıdır. Mitosların kutsal öykü olarak kabul edilmeleri, binlerce yıl boyunca bazı

---

[209] Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi*, Çev: Dilek Şendil, Merkez Kitapçılık Yayıncılık, 1.Bs, İstanbul 2006, s.12; Gaster, "Mit Ve Hikaye", s.95.
[210] Bkz. Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, ss.15–16 ve diğer sayfalar; Raffele Pettazoni, "Mitin Gerçekliği", Çev: M. Mete Taşlıova, *Milli Folklor Dergisi*, Bahar 2002, Yıl 14, say:53, ss.172- 174.
[211] Pettazoni, ss.172- 174.
[212] Mircea Eliade, "Modern Dünyanın Mitleri", *İslam'da Sembolik Dil*, Çev. Sadık Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, ss.279–280. Eliade bir başka eserinde de şunları söyler: İnanan kişiler için gerçek tarih mitostur, gerçek tarihin kaydettiği bütün olaylar, tanrıların, ataların veya kültür kahramanlarının mitik zamanda in illo tempore sergilediği ilk örnek fiillerdir. Bkz. Eliade, *Dinler Tarihi*, s.505.

değişikliklerle beraber farklı versiyonlarla ortaya çıkmalarına rağmen toplumun manevî değerlerinin saklanmasında ve korunmasında faydalı olmuştur. Bu nedenle mitoloji, bir milletin ortak hatıralarının canlandığı ve okuyucularının ortak bir maziyi paylaştıkları yegâne kaynaklardan biri olarak kabul edilir.[213]

Mitosların içerdikleri bilgiler gizli ve özeldir. Bu özellik sadece mitosun kendisinin gizli oluşundan değil, bu bilgiler, dinî, sihrî kuvvetlere sahip olan kimseler tarafından verildiği için olmaktadır. Mitoslara inanılan pek çok yerde, yazısız toplumlarda, kabilelerde kadınların ya da çocukların, yani üyeliğe kabul töreninden, bir başka deyişle inisiyasyondan geçmemiş olanların önünde okunmaz. Mitos, kutsal bir öykü olduğundan herkes anlatamaz. Anlatmakla görevli kişi herkese anlatamaz. Aynı zamanda her zaman anlatılamaz. Anlatıldığı belli durum ve dönemler vardır. "Yanlış Hikâyeler" her zaman ve her yerde anlatılabilmelerine karşılık "Gerçek/Doğru Hikâyeler", ancak kutsal bir zaman süresi boyunca (genellikle sonbaharda ya da kışın ve yalnızca geceleyin) ezberden okunur.[214]

Mitosları genellikle yaşlı hocalar, ergenliğe giriş döneminde dine yeni giren gençlere yerleşme bölgesinden uzakta, yalnız başına geçirilen eğitim dönemleri sırasında öğretirler ve bu da onların üyeliğe kabul törenlerinin bir bölümünü oluşturur. Ergen, topluma kabul edilirken yaşadığı sarsıntı sırasında kabilesinin en kutsal mitoslarını ilk kez duyar.

Mitos, kutsal bilgiyi ortaya koyduğu için, ancak günlük işlerin yapıldığı alandan uzak, erginlenme törenlerinde, kutsal sayılan günlerde ve zamanlarda anlatılır. Bu sırada geleneksel anlatım biçimine uyulur, günlük konuşmaya girmiş sözcüklerden kaçınılır; şiirsel bir dille canlandırılan ayinler sırasında, belli kurallarla

[213] Ali Şeriati, kişisel bilimsel yetenek olarak insanın bulma ve anlamadaki en iyi kaynaklarının mitoslar olduğunu söyler ve bunlar arasında da millî mitler ve dinî kıssalara işaret eder. Bkz. Ali Şeriati, *İslam-Bilim*, Çev Faruk Alptekin, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, c.I, s.185.
[214] Eliade, "Modern Dünya'nın Mitleri", s.291.

anlatılır ve yalnızca ruhsal ve psikolojik dönüşüm bağlamında anlaşılabilir.[215] Bu anlatım sırasında o törene katılan herkes, içinde bulundukları kutsaldışı zamanı ve zaman aralığını aşar.

Miti anlatmak demek miti yeniden yaşamak demektir. Kişi, miti yeniden anımsatılan ve yeniden gerçekleşme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında "yaşar."[216] Kutsal bir hikâye olduğundan miti yaşayan ve yaşatan bir kimse de kutsal sayılır. Çünkü bir kimse herhangi bir riti uygularsa kutsaldışı zamanı ve zaman aralığını aşar; benzer şekilde mitolojik bir modeli "taklit ederse" veya ritüel olarak bir mitin okunmasında yer alırsa, ritüelin bir parçası olursa, kutsaldışı "oluşun" dışına çıkarılır ve Büyük Zaman'a dahil olur."[217]

Mitoslarda anlatılan kişiler, kahramanlar, tanrılar, doğaüstü özellikleri olan şahıslardır. Bu tanrıların yaptıkları şeyler dünyanın bugünkü şeklini almasını sağlamıştır. Mitoslar, ilk keşifleri, bir şeyin yaşama geçmesini ya da bir davranış, bir kurumun, bir çalışma biçiminin, bazen evrenin, bazen ait olduğu bölgenin veya bir ritüelin nasıl ortaya çıktığını açıklar. Mitoslardaki kahramanların doğaüstü özelliklere sahip kişiler olması, mitosların örnek alınmasını, bir model olarak kabul görmesini de sağlamıştır. Bu nedenle arkaik kültürde her davranış, her eylem dinidir. Mitoslar, atalara ait geleneklerin toplamını, ihmal edilmemesi gereken normları (ahlaki kurallar) temsil eder.[218]

Mitoslarda anlatılan olaylar, "başlangıçlar"da, zaman dışı bir anda, kutsal bir zaman aralığında meydana gelmiştir. Hikâyenin geçtiği mitolojik veya kutsal zaman, dindışı zamandan, sürekli ve geriye döndürülmesi mümkün olmayan ve kutsallıktan arındırılmış gündelik var oluşumuzun içinde yer aldığı süreden, niteliksel olarak

[215] Armstrong, ss.28–29; *Dictionary of Religions,* s.337
[216] Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, ss.15–16, 23.
[217] Eliade, *Dinler Tarihi*, s.507.
[218] Eliade, "Modern Dünyanın Mitleri", s.291.

farklıdır.[219] Mitosu mitos yapan başlıca özelliklerden birisi olan bu mitik zaman kavramı meydana gelen ilk hareketin yapıldığı, ilk harekete başlandığı ve önemli işlerin başarıldığı vakit olarak kabul edilir. Vaktin bu şekilde algılanması, dinleyiciyi zamanın dışına çekip çıkarır. "Özel olay, özel bir zamanda meydana gelir" şeklindeki bir anlayış, dinleyicinin mitostaki olayın ne kadar tuhaf olduğuna bakmaksızın onu gerçek olarak kabul etmesini sağlar. Mitik zamanın ilk ve bütün şeylerin yaratılış zamanı olduğunu bildirir. Oysa şimdiki zaman olarak da adlandırabileceğimiz zaman o eski zamandaki kalıplaşmış durumların sonucudur; geleneği korumanın ve yerine getirmenin zamanıdır. Çünkü ata –babaların düzeni, onların yerleştirdiği gelenek- görenek en inanılır, en doğru yoldur; onların zamanı kutsal vakittir. [220]

Mitoslarda anlatılan olayların geçtiği dünya çok eski bilinmeyen mitolojik bir dünyadır. Karakterler, hayvanlar, tanrılar vb farklı bir dünyada ya da dünyanın bugünkünden çok farklı olduğu anda yaşamaktadırlar. Bu dünya - gök, yer ve yeraltı dünyası- olmak üzere üçe bölünmüştür.[221] Bu dünya, kendisindeki her şeyin harikulade olduğu, nesnelerin yeryüzündeki alışılmış akışına nispetle, harikulade olan bir dünyadır. Bu, bu dünyadan aşkın, bu dünyanın düzeninin kendisine bağlı olduğu, esrarlı, büyüleyici, garip ve korkunç olaylarla tezahür eden Üstün Gücün ya da güçlerin dünyası olduğu için kutsal bir dünyadır.[222] Mitolojik dünyanın değişmez kuralları yoktur; nesneler, hayvanlar, her şey canlanabilir, bütün değişimler

[219] Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, 1.Baskı, Ankara 1992, ss.43–44.
[220] Şakir İbrayev, "Kazak Mitleri Ve Efsaneleri Hakkında", *Bilig*, Çev: Metin Arıkan, Bahar 2006, sy: 37, ss.1–11.
[221] Eliade, *İmgeler Simgeler*, , ss.43–44; Bascom, s.79.
[222] Demirci, ss.97–98.

gerçekleşebilir; bir tek varlık, bir tek nesne çeşitli biçimlere girebilir.[223] Bu dünyadaki mekânlar da oldukça farklı geniş ve evrensel ölçülerdedir.[224]

5. Mitosun İşlevleri

Her sosyal olgu gibi mitos da toplumu etkiler ve toplumdan etkilenir. Bu nedenle mitoslar her dönemde değişime uğrar fakat değişimlerle beraber sosyal bir olgu olarak toplumu etkilemeye devam eder. Bireyin ve toplumun şekillenmesinde mitosun güçlü bir etkisi vardır.[225] Mitosa işlevsel yönden yaklaşan ve kitabını hazırlarken edebi ve tarihsellik ölçütü yerine "işlev" ölçütünü benimsediğini söyleyen Hooke'a göre mitos, belli bir şey yapma niyetini gösterir. Mitos hakkında sorulması gereken doğru soru, onun "gerçek olup olmadığı" değil, "onunla ne yapmak niyetinde olduğu" sorusudur.[226]

Mitoslar etkili oldukları toplumlarda model olma, inancı aşılama, bireyin yaşadığı dünya ve içinde bulunduğu toplum ile uyum içerisinde yaşamasını sağlama, bireye bir kimlik kazandırma, toplumu bir inanç etrafında toplayarak bir bütün oluşturma, otoriteyi sağlamlaştırma gibi işlevlerde bulunurlar. Mitosun bu işlevi kişide bir aidiyet duygusu oluşmasına, bilinçsiz bir şekilde de olsa kişinin kendi inancını sahiplenmesine neden olabilmektedir.

Mitolojiye işlevsel yönden yaklaşan Malinowski'ye göre mitos, önemli bir sosyal kuvvettir. Mitos, toplumsal gereksinimlere ve isteklere dayalı pratik gereksinimlere yardım eder, ayinin etkinliğini güvence altına alır ve insanın

---

[223] Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.19–22 (Aynı sayfalarda konu ile ilgili örnekler var.); Buradan hareket ederek mitos, hiçbir şekilde "doğal" bir olayın, mantıksız ve hayali yansıması olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü büyüsel-dinsel tecrübe alanında, "doğa" asla "doğal" değildir. Bkz. Eliade, *Dinler Tarihi*, s.502.

[224] İbrayev, ss.1–11.

[225] Mitosun işlevlerine değinirken şunu unutmamak gerekir: İşlev yaşayan mit için geçerlidir. Yaşayan mit model oluşturur, yaşama anlam ve değer katar.

[226] Hooke, ss.13–14.

davranışı için pratik kurallar içerir. İnsan uygarlığı için yaşamsal bir katkı maddesini oluşturan mitos, bir masal güvercini değil, önemli bir ağırlığı olan etkin bir güçtür.[227]

Malinowski, bunların yanında mitosların ahlaksal değerlerin, sosyolojik düzenin ve büyüsel inancın geriye dönük bir modelini verdiğini, daha önce yaşanılanları haklı çıkardığını, sosyolojik bir temel kuralı yerleştirmeye önemli şekilde hizmet ettiğini söyler. Ona göre mitos, ne bir basit anlatı, ne en ilkel biçim altında bilimsel açıklama girişimi, ne sanat yapıtı ne de tarihsel belgedir. Mitosun işlevi, geleneği daha güçlü kılmaktan, ona daha büyük bir saygınlık ve değer vermekten ibaret olurken onu daha doğaüstü bir niteliğe sahip, daha yüksek, daha iyi bir başlangıç gerçekliği düzeyine çıkarır.[228]

Cemil Meriç ise mitosların otoriteyi sağlamlaştırmak için kullanıldığını söylemiştir. Hâkim gruplar için mitoslar, semboller gibi otoritelerini sağlamlaştırmak amacıyla şuurlu olarak kullanılan birer araçtırlar. Öte yandan ezilen gruplar da, mitosları, mevcut düzeni yıkmaya yarayan araçlar haline getirirler. Sosyal konjonktüre göre mitos, insanları ya realiteden uzaklaştırır, ya da realiteye yaklaştırır.[229] Mitosların hâkim gruplar ve ezilen gruplar için farklı şekillerde kullanımı bazen çatışmaların, mücadelelerin asırlarca devam etmesine neden olur. Bu konuyla ilgili olarak Roger Garaudy, İsrailoğullarının tarih boyunca oluşturdukları mitosları hâlâ yaşattıklarını ifade etmiştir. Garaudy, İsrailoğulları tarafından oluşturulan ve yaşatılan mitosların etkilerinin günümüzdeki yansımalarını kitabında göstermiştir.[230]

---

[227] Malinowski, s.103.
[228] Malinowski, ss.152–156.
[229] Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, s.304.
[230] Bkz. Roger Garaudy, *İsrail Mitler ve Terör*, Çev: Cemal Aydın, Pınar Yay, 6.Basım, İstanbul 2003. XX. yüzyılın en vahim olayı olarak anlatılabilecek olan II. Dünya Savaşı'nın çıkış noktasını da bazı mitosların oluşturması mitosların, ideolojik olarak da kullanılabileceklerini göstermiştir. Bkz.

Levi Strauss da mitosun günlük yaşamın bir çelişkisini çözmek için mantıksal bir model sağladığını ifade eder. Bunun sayesinde birey, günlük yaşamın görünürdeki mantıksızlığını ve çelişkilerini uyuşturma olanağı bulur. Mitos, kavranamaz olan gerçek üstünde egemenlik kurmaya hizmet ettiğinden toplum ve bireyler, çeşitlilik gösteren, çelişkili ve görünürde mantıksız olan gerçeği kavrayabilmek için düşünsel ve mantıksal bir sistem kurarlar. Bunun dışında mitos ile ideolojiyi de karşılaştıran Levi Strauss'a göre modern dünyada da ideoloji, geleneksel ve ilkel toplumlarda mitosun yerine getirdiği aynı işlevi aşağı yukarı yerine getirmektedir. Levi-Strauss şunları söyler:

> "Mite, siyasal ideolojiden daha fazla benzeyen bir başka şey yoktur. Çağdaş toplumlarımızda, siyasal ideoloji, mitin yerini almaktan başka şey yapmamıştır belki de. Tarihçi, Fransız Devrimi'nden söz ettiğinde ne yapar? Tarihçi, uzaklarda kalmış sonuçları, arada yer alan ve geri dönmezlik niteliği taşıyan bir dizi olay boyunca hiç kuşkusuz hâlâ kendini duyuran bir dizi geçmiş olayı ele alır. Ama siyaset adamı ve onu dinleyenler için Fransız Devrimi, başka bir düzeyde yer alan bir gerçekliktir; geçmiş olayların bir art arda gelişidir, ama aynı zamanda sürekli etkililiği olan bir şemadır ve o günkü Fransa'nın toplumsal yapısını, kendini gösteren çatışmaları yorumlamayı olanaklı kıldığı gibi daha sonraki evrimin taslağını görmemizi de sağlar."[231]

Mircea Eliade ise, kitaplarında mitosların farklı işlevlerinin yanında "model" olma yönüne vurgu yapar. Eliade'a göre mitosun esas işlevi, bütün ritüel ve insanların anlamlı bütün davranışları için örnek modeller vermektir. Bu modeller, sadece insanın (kutsal veya kutsaldışı olsun) fiilleri için değil, aynı zamanda insanı yönlendiren doğası için de daima bir eğilim ve örnektir. Bu eğilim, bir bütün olarak

---

İsmail Gezgin-İlkay Gezgin-Nazım Çokişler, *Mitoloji: Mitos ve Logos Hayatımıza Yön Veren Söylenceler*, Güncel Yayıncılık, 1.Bs, İstanbul 2004, ss.18 ve 49.

[231] *Gelişim Hachette, Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*, Sabah Gazetesi, 1993, s.VIII, 2784–2785.

hakikatin ifadesidir. Mitos, insana kendi sınırlarını ve koşullandırmalarını aşmada yardımcı olur, onu "en büyüklerin yanına" yükselmede yüreklendirir. Bu istek "Başlangıç"ta tanrıların yaptıklarını yapmalıyız" cümlesinde kendini gösterir.[232]

Model olma konusunda Karen Armstong da, mitosların, kişiyi yaşadığı deneylerin ötesine geçmeye zorladığını söyler. Mitos, laf olsun diye anlatılan bir öykü değildir. Kişiye nasıl davranması gerektiğini öğretir. Mitoslar, insanların sezgileriyle algıladıkları bir gerçeğe belirgin bir biçim ve kalıp verirler. Meraklarını gidermek ya da öyküleri eğlenceli olduğu için değil, erkeklerle kadınlar bu güçlü varlıkları taklit etsinler, kendileri de tanrısallığı yaşasınlar diye insanlara tanrıların nasıl davrandıklarını gösterirler.[233] Armstrong'a göre mitosun geçerliliği, hayatın derin anlamına yepyeni bir ışık tutmasına bağlıdır. "Eğer hayatın derin anlamına yepyeni bir ışık tutmuyorsa, mitos başarısız olmuş demektir. Yok, eğer işe yararsa, açıkçası, zihnimizden ve gönlümüzden geçenleri değiştirmemize zorlar, yeni bir umut verir ve bizi daha dolu yaşamaya iteklerse, demek ki geçerli bir mitostur."[234]

Eliade, model konusunda günümüzdeki eğitim ile mitosu karşılaştırarak mitosun eğitim yönünün de olduğunu, modern toplumda eğitimin üstlendiği görevi geleneksel toplumlarda mitosların üstlendiğini söyler. Mitosun bu fonksiyonunun hiç düşünülmediğini söyleyen Eliade'a göre mitos, atalara ait gelenekleri, model şahsiyetleri, ihmal edilmemesi gereken ahlaki kuralları temsil eder. Eğitimde de örnek modeller tanıtılır. Tarihi bir şahsiyet örnek bir tip (archetype) haline getirilir.[235]

---

[232] Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s.139; Eliade, *Dinler Tarihi*, s.491.
[233] Armstrong, s.8–9.
[234] Armstrong, s.12.
[235] Eliade, "Modern Dünyanın Mitleri", ss.291–292; Ayrıca bkz. *Masallar Ve Eğitimsel İşlevleri*, Muhsine Helimoğlu Yavuz, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s.4, "Bir halkın mitolojik sistemi, genellikle onların eğitim sistemidir ve bir akşam masalını dinleyen çocuklar bizim modern

Psikanalist ekolden özellikle Jung'tan etkilenen Campbell ise mitosların insan üzerindeki etkilerini keskin ve net cümlelerle ifade eder: "Mitolojinin simgeleri (ister ele gelir görüntüler, ister soyut düşünceler biçiminde olsun) en derin dürtü merkezlerine dokunup onları harekete geçirir, eğitim görmüşleri ve cahilleri aynı biçimde etkiler, yığınları, uygarlıkları harekete geçirir."[236]

Campbell, mitosların işlevlerini dört başlık altında toplar:

1-Metafizik-Mistik Yönelim: Yaşayan bir mitosun en önemli ve diğer işlevlerine can veren işlevi, dinsel işlev yönüdür. Bireyde huşu, itaat ve saygı deneyimi uyandırıp besleyecek olan nihai gizem, aşkın adlar ve biçimleri ortaya çıkarır.[237]

Campbell, mitosun inancı aşılama işlevi olarak da belirttiği mitosun bu işlevine değinirken çeşitli ilkel ve Doğulu geleneklerde olduğu gibi klasik ve ortaçağların toplumsal olarak egemenlik kazanmış mitoloji ve kültlerinde de amaç ve yaygın işlevin inancın aşılanması olduğunu belirtir. Mitoslar, toplumsal düzenin dayanakları oldukları kadar bireylerin de etkin biçimde kılavuzu olurlar.[238]

2-Kozmolojik Yönelim: Mitosun ilk işlevi ikinci işleve hizmet eder. Kozmolojik bir evren imgesi oluşturur.[239] Campbell, bütün mitos ve destanların toplumsal, kozmolojik ve ruhsal dünyayı açıklamaya yönelik evrensel insan çabasının kültürel dışavurumları olarak birbirine bağlandığını kabul eder.[240]

---

dershanemizde, altıncı sınıf öğrencilerinden daha az olmayan ölçüde, geleneksel bilgi ve davranış öğrenmektedirler."

[236] Campbell, *İlkel Mitoloji*, s.20.

[237] Joseph Campbell, *Tanrının Maskeleri Batı Mitolojisi*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 3.Bsk, Ankara 2003, s.472; Joseph Campbell, *Tanrının Maskeleri Yaratıcı Mitoloji*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 2.Bsk, Ankara 2003, s.614.

[238] Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, ss.97–98.

[239] Campbell, *Batı Mitolojisi*, s.472; *Yaratıcı Mitoloji*, s.626.

[240] Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, ss.617–626.

3- Toplumsal Yönelim: Mitosun üçüncü işlevi mevcut toplumsal düzenin geçerliliği ve korunmasını sağlamaktır.[241] İlkel toplumda toplumsal yapı, kendisini çevreleyen doğayla ilişkisini oturttuğu mantık çerçevesiyle birlikte mitolojiye dayanmaktadır.[242] Mitoslar, bireyi toplumuyla bütünleştirir, bireyin zihnine grubun ülkülerini yerleştirir. Onu biçimlendirir ve böylece onu mutlak biçimde güvenilir bir kalıba dönüştürür.[243]

Campbell, konuyla ilgili olarak uygarlıkların tarih içinde doğup batmasını, onları destekleyen mitos yasalarının bütünlük ve ikna ediciliğinin işlevi olarak bakar. Campbell'e göre, uygarlıkları harekete geçiren, kuran ve dönüştüren güç, yetke değil, esindir. Halen yerel mitosların geçerli olduğu kimseler, hem toplumsal düzenle hem de evrensel uyumla barışık bir deneyim yaşamaktadırlar. Belirlenmiş işaretlerin artık anlam ifade etmediği kimseler içinse –veya anlam ifade etse de amaç dışı etki ve sonuçlar doğuruyorlarsa – kaçınılmaz olarak yerel toplumsal bağlardan kopuş duygusu ve yaşamın ne olduğuna ilişkin beynin "anlam"landırma çabasında bir kuşku ortaya çıkacaktır.[244]

4-Psikolojik Yönelim: Mitolojinin dördüncü işlevi insanı kendi ruhsal zenginliğine ve nesnelleşmeye götürmesi, kendi ruhsal gerçeklerine ulaştırması, bireyin merkezileşmesi ve uyum kazanmasıdır.[245] Birey, kendisiyle (mikrokozmoz), kültürüyle (mezokozmoz), evrenle (makrokozmoz) ve kendisinin ve her şeyin

---

[241] Campbell, *Batı Mitolojisi*, s.473; *Yaratıcı Mitoloji*, s.626.
[242] Campbell, *İlkel Mitoloji*, s.252. Goldziher'e göre de mitos toplumun oluşmasında ve gelişmesinde çok önemli bir rol oynar. Mitos, bir topluluğun bünyesinde, kişilerin doğal olayları nasıl kavradıklarını tanımlar. Eğer bir bireyler grubu, ancak -mitoslarında açıkça aktarılan- aynı dünya görüşünü paylaştıkları gün bir halk oluşturuyorlarsa, mitolojisi olmayan halk düşünülemez. (Bkz. Olender, s.144.)
[243] Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, ss.97–98.
[244] Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, s.15.
[245] Campbell, *Batı Mitolojisi*, s.474; Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, s.629. Campbell, mitosun işlevleri konusundaki aynı düşüncelerini Yaratıcı Mitoloji adlı kitabının 14–17 arasındaki sayfalarında da ifade eder.

ötesinde ve içinde olan huşu veren nihai gizemle uyum sağlar.[246] Mitos ve ritler, besleyici, eğitici bir işlev görürler. Birey bu grup dışında olgunluk kazanamaz, hatta yaşamda kalabilmeyi başaramaz.[247] Campbell'e göre insan kendi yaşamının doluluğunun mantıklı düşüncesiyle değil, kendi yerel mitolojisinin derinliği ve genişliğiyle doğrudan orantılı olarak oluşur.[248]

6. Din-Mitoloji İlişkisi

Din duygusu, insanın yaratılışından gelen bir özelliktir. İnsan, yaratılışı itibariyle her zaman bir şeylere inanma ihtiyacı hissetmiştir. İnsanlık tarihini inceleyen bütün bilim adamları, dinler tarihçileri, geçmişte dinsiz bir topluluğun yaşamadığını belirtmişlerdir. Tarih boyunca insanın olduğu her yerde ve her dönemde din de, mabedler de muhakkak mevcut olmuş, geçmişte de günümüzde de dinsiz, inançsız bir topluma rastlanmamıştır. Din, insanla beraber var olmuş ve insanla beraber varlığını sürdürecek bir kurumdur.[249]

Carlton Hayes, insan ve din olgusu arasındaki ayrılmazlığı şu sözleriyle ifade etmektedir:

> "Din hissi, insanın içinde öylesine kök salmıştır ki, insan normal olarak, şu ya da bu yolla o duygusunu mutlaka açığa vurur. İnsan, belli bir dine inancını kaybedebilir ve kültüne katılmaktan vazgeçebilir, ama bu durumda dahi şuurlu ya da şuursuzca, huşu duyacağı ve tapınacağı yeni bir merciye adanmaya eğilimlidir. Bu, Hz İsa veya Buda'ya tapınma olabilir. Bir toteme veya fetişe tapınma olabilir. Bilime veya insanlığa, soyut "hakikat"e veya belli bir ideolojiye olabilir, yeter ki, bu kavramlar insanın zihninde ve kalbinde büyük harflerle yazılsın. Her halükârda, bu tapınma esasen dinî olan bir huşu duygusunu, bir tecrübeyi

[246] Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, s.16.
[247] Campbell, *Yaratıcı Mitoloji*, ss.389–390.
[248] Campbell, *İlkel Mitoloji*, s.12.
[249] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi,* s.27.

içerir."[250]

Din ile bazı işlevlerde benzeşen ama "din" gibi vahiy ürünü olmayan, beşer ürünü olan mitoloji, tarih boyunca din kadar etkili hale gelmemekle beraber din ile etkileşim içerisinde olmuştur. Vahiy ürünü olan dinin, beşer ürünü olan mitoloji üzerinde etkisi olduğu gibi, mitolojinin de din üzerinde etkisi olmuştur.

6.1. Din-Mitoloji İlişkisinde Dinin Mitoloji Üzerindeki Etkisi

Dinin mitoloji üzerindeki etkisi, dinin bazı mitolojik inançların ortaya çıkmasına sebep olması, bu inançları koruması ile dinin mitosları bir anlatım şekli olarak kullanması ve sembolik bir dil olarak mitostan faydalanması şeklinde gerçekleşmektedir.

Din ve mitoloji karşılaştırıldığında aralarındaki en önemli farkın dinlerin tek başlarına varlıklarını sürdürebilmeleri fakat kutsallıkları dini bir inanca bağlı olan mitolojilerin tek başına varlıklarını uzun süre devam ettirememeleri olduğu görülür.[251] Bunun nedeni mitolojilerin ortaya çıkmasını sağlayan, onlara anlam kazandıran ve yaygınlaşmasını sağlayan asıl etkenin din olgusu olmasıdır. Tanrı anlayışları, yaratılış mitleri, ayinler, ölüm, ölümden sonra diriliş, cennet-cehennem ve benzeri içeriklerin, dinlerin temel unsurları olması[252] dinlerin mitolojilere büyük ölçüde etkide bulunmuş olduğunu göstermektedir.

Mitolojinin kökeninde dini inançların olması, mitolojik inançların dini inançlara bağlı olarak değişmesine veya ortadan kalkmasına neden olmaktadır.

---

[250] Carlton J.H.Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, Çev: Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s.28

[251] Geçici hükümdarların idarelerini tamamen kabul ettirmek için aradıkları boş mitlerden farklı olarak dinlerin yüzyıllarca, bin yıllarca süren ömürleri vardır. Bkz. John S. Guest, *Yezidîlerin Tarihi*, s.63.

[252] Eliade, mitlerin ciddi dinsel deneyimlerden ortaya çıktıklarını ve dinin özünü oluşturduklarını belirtmiştir. Mitlere yapı ve kullanım kazandıran, kutsal deneyimlerdir. İlahların niteliği, yaratılış mitleri, kurbanlar, ayinler, ölüm ve cennet gibi dini kavramların farklı yönlerine ilişkin araştırmalar bunu ortaya koymaktadır. Bkz. Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler*, Çev: Koray Atken, İmge Kitabevi, 2.Bsk, Ankara 2000, s.26.

Çünkü bir mitosun varlığını devam ettirebilmesi, o mitosla ilgili dini inancın varlığının devam etmesine bağlıdır. Eğer inanç güçlü bir şekilde yaşarsa din, mitosu koruyarak bozulmasını veya değişmesini engeller. Eğer dini inanç zayıflarsa veya yok olursa, mitos da bu durumdan etkilenir.

Toplumların, tarihteki yolculuğu içerisinde dini inançlarının değişmesi veya zayıflaması, başka inançlarla karşılaşmaları, mitosların kaybolmasına ve zamanla masallara, destanlara ve diğer edebi türlere konu olacak başka bir şekle bürünmesine neden olur. İçerdikleri malzemeler, edebi türlere (roman, şiir, tiyatro vs), sanat eserlerine (heykel, resim vs), bazı geleneklere, inançlara kaynaklık eden mitoslar, bu özelliği kazanınca inanç ya da dini tören olma niteliğini artık yitirir.[253] Bu nedenle bir yerde mitos olarak kabul edilen bir hikâye, kutsallığını kaybetmiş olabileceği için başka bir yerde masala veya başka bir edebi türe dönüşmüş olabilir.

Yani mitolojik bir unsur yeni bir din kabul edildiğinde, yeni din içerisinde kendisine bir yer bulabilirse devam eder. Yer bulamaz veya yeni inançla arasında paralellik kurulamazsa zamanla etkisi zayıflayıp yok olabilir veya yukarıda da belirtildiği gibi kutsallığını, dini itibarını yitirerek edebi bir metne ya da nedeni bilinmeyen korkulara, yeni din tarafından kabul edilmeyen hurafelere, batıl inançlardan birine dönüşür.[254]

Dinin mitoloji üzerindeki etkilerinden biri de dinlerin mitosları bir anlatım dili olarak kullanabilmesidir.[255] Bazı mitoslar incelendiğinde bunların sembolik

---

[253] N.K. Sandars, *Gılgameş*, , Çev: Nice Damar, Avesta Yay, 1.Bsk, İstanbul 2001, ss.51–52.

[254] Armstrong, mitolojinin dinsel geleneklerden ayrı tutulamayacağını, mitlerin çoğunun onlara can veren tapınma ortamından çıkarıldıklarında anlamsızlaşacağını, dindışı alanlarda anlaşılmaz olduğunu söyler. Bkz. Armstrong, ss.8–9.

[255] Muhammed Abid el-Cabiri, İrfan ehlinin mitolojiyi kullanma şekli hakkında şunları söyler: "İrfan mensupları, mitolojiler ile oldukları gibi ilişki kurmazlar; dinî bir işlevle onları kullanırlar ve bunlardan "şeriat"ın ötesindeki "hakikati" veya "zâhir"in ötesindeki "bâtın"ı üretirler. Bu insanlar zâhir-bâtın çiftinden küllî bir gerçek üretip tabiatta, sülükte, dinde ve her şeyde zahir ve bâtını birbirinden ayırt etmişlerdir. Onlara göre, "bâtın" gerçek olduğu için, bu hakikat son tahlilde kadim dinî mitolojilerin rivayet ettiği şeydir. Çünkü onlara göre "hakikat" ne dinî ne felsefî ve ne de bilimsel

anlatımlar oldukları görülür. İmanın Dinamikleri adlı eserinde "sembol"ü imanın dili olarak niteleyen ve her iman eyleminde mevcut olduğunu belirten Paul Tillich'e göre semboller mücerred bir şekilde ortaya çıkmaz, "Tanrıların hikâyeleri"nde yani mitoslarda bir araya getirilir.[256] Yalnız benzetme yoluyla kavranabilen bir takım derin düşünceler, insanlara başka yollarla dile getirilemeyecek, anlatılamayacak şeyler, imgeler kullanılarak, simgesel terimlerle anlatılır.[257] Bu nedenle mitoslarda geçen her kelimeyi gerçek anlamda yorumlamak yanlış olur. Mitoslar dikkatle okundukları takdirde, kullanılan her sembolün bir anlamının olduğu hiçbir zaman mitosların içine gelişi güzel serpiştirilmedikleri görülür.[258]

Fakat dinin mitosları bir anlatım dili olarak veya etkisini güçlendirmek için kullanması hangisinin dini öğe, hangisinin mitolojik öğe olduğunu bilememeye, din müntesiplerinin din ile mitolojiyi birbirleriyle karıştırmalarına neden olacaktır.

6.2. Din-Mitoloji İlişkisinde Mitolojinin Din Üzerindeki Etkisi

Mitolojinin din üzerindeki etkisi iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar mitolojinin bir dinin temel kaynaklarına karışması veya mitolojinin bir dinin temel kaynaklarına karışmamasıyla beraber din müntesiplerinin dini yaşantısına ve düşüncelerin karışması şeklinde gerçekleşmektedir.

Mitolojinin bir dinin temel kaynaklarına karışması, tarihin belli bir döneminde gelecek nesillere aktarım sırasında, o dinin kaynaklarının değişime

---

hakikat değildir; "hakikat" mitolojinin onayladığı, âleme gizemli ve sihirsel bakıştır." Bkz. Muhammed Abid el-Cabirî, Arap-İslam Aklının Oluşumu -Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi-, Çev: Burhan Köroğlu, Hasan Ocak, Ekrem Demirli, Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul 2000, s.479.

[256] Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, Çev: Fahrullah Terkan ve Salih Özer, Ankara Okulu Yay, 1.Bs, Ankara 2000, ss.50–51.

[257] Latif Tokat, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yay, Ankara 2004, ss.142–143. Mitlerin amaçları bir takım derin hakikatleri somut olarak temsil etmek, dindarları düşünmeğe, inanmağa ve benimsemeye yöneltmektir. Bkz. Turan Koç, *Din Dili*, İz Yay, İstanbul 1998, s.127.

[258] Gezgin vd, s.49. Kürşat Demirci, bazı mitosların soyut bir hakikatin hayalî temsilleri, ilahi kökenlerin sembolik ifadeleri olduğunu belirtir. Bkz. Demirci, s.109. Çünkü "sembolleştirme"yi çok iyi beceren 'fıtrî insan', ilahî kavramları yeryüzüne ait kavramlarla özdeşleştirmeyi de iyi becermiştir. Demirci, 53.

uğraması, kutsal kitaplarının orijinallerinin kaybolması veya zarar görmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu duruma maruz kalmış dinler, bu şekilde çeşitli mitolojik unsurları bünyesine almış, mitoslar bu dinlerin kaynaklarına, kutsal kitaplarının içlerine kadar girmiştir.

Mitolojinin dini kaynaklara karışmadığı halde, halkın/din müntesiplerinin dini yaşantılarına ve düşüncelerine karışması ise dünyada bulunan tüm din müntesiplerinde özellikle halk kesiminde görülmektedir.

Bilindiği gibi dini anlayışın farklı tezahürleri vardır. Kur'an ve tüm kutsal kitaplar ne nazil olduğu dönemde ne de daha sonraları tek tip insana hitap eden kaynaklar olmamışlardır. Bu konuyla ilgili olabilecek Hüseyin Cisri'nin vermiş olduğu temsili bir hikâye vardır. "*Risale-i Hamidiye*" adlı kitabına, bu hikâye ile başlayan Hüseyin Cisri, hikâyesinde bir padişah tarafından gönderilmiş bir elçinin nasıl karşılandığını özetle şöyle anlatmaktadır:

Padişah tarafından bir yere elçi olarak gönderilen kişi beraberinde bir ferman getirir ve herkese Padişahın elçisi olduğunu anlatır. Bu şahıs, Padişah tarafından elçi olarak gönderildiği kavmin arasında doğmuş, büyümüş ve dürüstlüğüyle tanınmış birisidir. Elçi olarak gönderilen kişiye inananlar olduğu gibi inanmayanlar da çıkar. İnsanların akıl ve idraklerinin her zaman farklı olmasından dolayı o kişiye inananlar arasında birçok fırkalar meydana gelir. Hüseyin Cisri, kendisinin elçi olarak gönderildiğini kabul edenlerin on gruba ayrıldıklarını söyler. Her grup elçinin bir yönüne bakarak gerçekten gönderilmiş olduğunu kabul eder. Kimi elçinin kendilerine gösterdiği fermanı okuyarak, kimi güzel bir ahlaka sahip olmasına bakarak, kimi doğruluğuna bakarak, kimi de gösterdiği olağanüstü şeylere bakarak

elçiye inanır.[259] Hüseyin Cisri, bunu kıyasın temeli olan önermelerin herkesçe aynı derecede kavranamamasına bağlar. Çünkü bilgi her fertte tam olarak bulunamaz, bütün fertlerin toplamında gerçekleşir.[260]

Yukarıdaki temsilden de anlaşılacağı gibi toplumu oluşturan fertler, farklı kesimlerden oluşur. Din sadece bir gruba ait değil tüm insanlara hitap eden bir olgudur. Hiçbir dinin tüm insanlarda aynı tepkilere sebep olduğu söylenemez. Toplumu oluşturan farklı kesimler arasında özellikle avam ve havas arasında din farklı şekillerde tezahür etmektedir. Bîruni (ö. 1061), kendi döneminde Hintlilerde, halkla entelektüel kitlenin, aynı dinden oldukları halde inançlarının ayrı olduğunu söylemekte, Hıristiyanlık ortaya çıkmadan önce inanç konusunda Yunanlıların da Hintliler gibi olduğunu ifade etmektedir. Biruni, her dini toplulukta entelektüel ile avamın inanç düzeyinde farklı olduğunu, entelektüelin akli konulara yönelip araştırdığını, avamın ise duyular alanından dışarı çıkmak istemediğini ya da çıkamadığını söylemektedir.[261]

Biruni'ye göre havas, araştırma ve düşünceye kabiliyetli iken avam ısrarcı ve tedbirsiz davranır, mâkul olandan uzaklaşır, misale yönelir. Meselâ avamdan birine Hz Peygamber'in veya Kâbe'nin resmi gösterilecek olsa bu kimselerin sevinçten resmi öpmeye, yüzlerine sürmeye başladıkları görülür. Onların hali, resmin kendisini görmüş veya hac ya da umre yapmış kimseden farksızdır. Bu ve benzeri temayüller, peygamberler, âlimler, melekler gibi saygın kimselerin adına heykeller yapılmasına sebebiyet vermiştir. Bu heykel ve putlar, sahiplerinin gözden kaybolmaları veya

[259] Hikâyenin tamamı için bkz. Hüseyin Cisri Efendi, *Risale-i Hamidiyye*, Çev: Manastırlı İsmail Hakkı, Sad. Ahmet Gül, Bahar Yay, İstanbul 1980, s.7–17.
[260] Hüseyin Cisri, s.8.
[261] Hüseyin Yılmaz, *Ezeli Hikmet ve Dinler Tarihinde Tradisyonel Perspektif*, İnsan Yay, İstanbul 2003, s.79.

ölmeleri durumlarında onların hatırlanması ve onlara karşı olan tazimin kalplerde yaşaması içindir.[262]

Aynı konuda İmam Gazali, halkın imanının, ebeveynin "okula gitmek oyun oynamaktan daha iyidir" dediğinde çocuğun hemen inanıp kabul etmesi gibi saf ve temiz olduğunu söyler. Bunun yanında aynı iman, hiçbir kuvvetin yerinden oynatamayacağı sağlamlıktadır. Halk, salt doğruyu arama yerine şaşaa ve abartı gibi olağan üstü şeyler peşinde koştuğundan, inançları sağlam olmakla birlikte, kalpleri olağan üstüye doğru meyillidir.[263]

İbn Rüşd (ö.595/1199) ise, Nahl suresinin 125. ayetindeki[264] davet metotlarından hareketle şeriat nezdinde insanların üç sınıf olduklarını, bunlardan birinci sınıfı oluşturan avama güzel öğüt ve nasihatin etkili olduğunu söylemektedir. Yani onlarda coşku ve heyecan hâkim olduğundan onların bu yönlerini dikkate alan duygu ağırlıklı konuşmalar yapıldığı takdirde amaca ulaşmak daha kolay olacaktır, insanların anlayış farklılıklarından ötürü naslarda da muhkem-müteşâbih, zâhir-bâtın gibi farklı söylemler bulunmaktadır. Bu farklılık bir yandan ilimde derinleşmiş olanların bu konularda te'vil yapabileceğini ortaya koyarken, diğer yandan da bu tür te'villlerin halka söylenmemesi gerçeğini gündeme getirmektedir.[265]

Yukarıda görüşleri belirtilen âlimlerin hepsi, halkta heyecanın, hislerin, duyguların daha ağır bastığı, bu nedenle mantıki delillerden çok mübalağayla, olağanüstülükle süslenmiş anlatımların daha etkili olduğunu ifade ederler. Hayal ve duyguların ön planda olduğu bir inançla dolu olan halk inancı sadedir ve bu inançta kuşkuya yer yoktur. Halk, soyut delilden çok somut deliller peşine düşer.

---

[262] Hatice Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yay, İstanbul 2001, s.53.
[263] Arpaguş, ss.51–52.
[264] "Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır; onlarla en güzel şekilde tartış; doğrusu Rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilir."
[265] Arpaguş, s.52.

Efsânelerin, destanların, masalların ve mitolojik tanrıların kaynağında da halk muhayyilesinin bu özelliği yatar.[266]

Soyut konuları anlamakta zorlanan halk, onları yine somutlaştırarak kabul eder. Takva, güzel ahlak ve dürüstlük gibi davranışları kendisinde barındıran kişiler için kullanılan "Yüce İnsan-Büyük insan" gibi tanımlamaları dahi, olağanüstü özelliklerle donatıp gözle görülür hale getirir. Büyük insan demek, normal insandan farklı olarak herşeyi mükemmel olan, her hareketi harikulade olan, kerametlerle veya mucizelerle işlerini halleden insandır.

Mitolojik öğeler de bu nedenlerden dolayı daha çok halk dininde görülür. *Tarih-u Edyan* adlı eserin müellifi Es'ad Bey, kitabının "Tedahul-u Edyanın Avamili" başlıklı bölümünde dinlerin aslından uzaklaşmasını anlatırken şunları söylemektedir: "Bir dinin mebde-i zuhurundaki halisiyet ve safiyetini muhafaza edebilmesi ve bir takım yabancı zünun ve evhamdan hali olabilmesi için akaidinin mazbut ve müdevven olmasına ve saliklerince kolaylıkla ta'lim ve taallüm olunabilmesine ihtiyaç vardır."[267] Es'ad Bey, halkın his ve evhamının, kendilerini her zaman dinin özünden uzaklaştırabilecek davranışlara sebep olabileceğini, ihtisasatı ruhiyelerinin buna meyyal olduğunu belirtir. Dinin özünden uzaklaşmayı insanın tabiatına bağlayan Es'ad Bey, dinin bozulmasına sebep olacak nedenleri kitabında saymaktadır.[268]

Ahmet Yaşar Ocak ise, menkıbelerin oluşumunu anlatan yazısında, dünyanın neresinde ve hangi devirde olursa olsun, halk muhayyilesinin hiç bir zaman, kendine ulaşan bir dinin resmî çerçevesi ile yetinmediğini, bu sebeple de, daima bir takım

[266] Said Nursi, "Halk, hakikati ancak hayallerinin alışkın olduğu bir elbise içerisinde görürse, tanır" diyerek buna işaret eder. Bkz. Said Nursi, *İşaratul İ'caz Fî Mîzani'l-Îcâz*, Tahkik ve Havaşî: Molla Musa el-Celalî, Daru'z-Zehra, İstanbul 2008, s.176.
[267] Es'ad Bey, *Tahlil-i ve Tenkidi Tarih-u Edyan,* Basım yeri ve tarihi yok, s.117.
[268] Es'ad Bey, ss.117–124.

insanüstü kuvvetlere ve bunların ortaya koyduğu harikulâde olaylara inandığını söyler. Bunların sonucu olarak halk, dinin resmî çerçevesine popüler mahiyette ikinci bir çerçeve eklemiştir. Hatta halk, çoğu defa bu resmî çerçeveden ziyade, söz konusu popüler çerçeveye bağlıdır.[269] Çünkü halk dindarlığının özü itibariyle her zaman farklı bir tabiatı vardır. Halka kitabi dinin, özü itibariyle entelektüel olanın sınırlarını ezberletmek çok zordur. Halk her zaman biraz daha irrasyonel olana, duygusal olana meyleder.[270] Halkın böyle bir eğilimi vardır ve bu eğilimi görmedikçe mitolojik inançların nedenini anlamak çok zor olacaktır. Böyle bir özelliğe sahip olan halk, her zaman dinin resmi çerçevesi dışında, başka şeyleri de dine eklemeye devam etmiştir. Bu, bazen üretilen yeni bir inanç olmuş bazen de eski inancından kalma öğeler olmuştur. Çünkü insan kabul ettiği yeni bir dinle eski inancı -eski inancının kalıntıları bir anda yok olmadığından- arasında paralellikler kurabilir. Eğitimin bir ilkesi olan bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa yöntemi burada da geçerlidir. Yeni bir bilgi kendisine yakın olan başka bir bilgiyle paralellik kurarak öğrenilir. Eski inancının kahramanları ve efsaneleriyle yeni inancının peygamberi veya yaşanan olaylar arasında paralellikler kuran halk, bu şekilde kapalı kalan bir konuyu kendisine yakın olan veya aşina olduğu başka bir konuyla ilişkilendirerek anlar.[271]

Bu özellikler nedeniyle mitolojik inançlar daha çok halk dini içerisinde görülmüş, halk kitlelerinin dindarlığında mitolojik öğeler her zaman mevcut olmuştur. Bununla beraber halkın alıştıkları bu davranışlarını terk etmelerini

---

[269] Arif Ay, "Efsane-Menkıbe Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi", http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/medergi/20.htm. (Tarih: 06/10/2010-Saat: 09:35)

[270] Aktay, Yasin, "Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar", http://www.dinlertarihi.com/dergi/cilt_4/sayi_1/03_yasinaktay.pdf (Tarih: 06/10/2010- Saat: 09:36).

[271] Bu yönüyle mitos, eski inançların yeni inançlara karşı savaşının bir sonucu olarak da kabul edilebilir. Çünkü yeni bir dini kabul edenler, eski dinlerinden kalma bazı inançları yeni bir din içerisine taşıyabilir veya mitoslara dönüştürebilir.

beklemek faydasızdır. Çünkü alıştıkları şeylerden vazgeçmeleri oldukça zor, hatta imkânsızdır. Halk, statükocu denebilecek ve eskiyi korumaya, onu kutsallaştırmaya meyilli bir özellik taşımakla beraber benimsediği inancı yine kendi belirlediği şekle sokmakta ve kendine ait yeni bir inanç sistemi meydana getirmektedir.[272]

Halkın özelliği olan saydığımız bu hususlar bütün din müntesiplerinde görüldüğü gibi Müslümanlar arasında da görülmektedir. Geçmişte de günümüzde de Müslüman topluluklarda eski inançlarından kalan öğelerin yanında, İbni Haldun'un belirttiği gibi insan nefsinin mübalağaya, abartıya, olağanüstülüğe olan aşırı ilgisinden dolayı[273] Müslümanlar arasında yeni mitoslar üretilmeye devam etmiş ve halk arasında varlığını sürdürmüştür. Merak, kapalı kalan konuları açıklama isteği, sonu açık olarak belirtilmeyen Kur'an kıssalarının sonunu öğrenme ve sonuna açıklık getirme isteği, mitosların devamına neden olmuştur. Bilmek istediği şeyi hayal unsuru ile dolduran halk dindarlığı, Kur'an'da verilen bilgilerle yetinmemiş, hayal dünyasını kullanarak, dini duygularının ağır bastığı mitoslar üretmiştir. Ashab-ı Kehf, Hz İbrahim ve diğer peygamberler hakkında halk arasında anlatılanlar buna örnek verilebilir. Mitoslar, bu yönüyle insanoğlunun çözemediği sorunlarda kendine göre yorumlar yapması, merak ettiği konularda ise kendini rahatlatmak için ortaya attığı cevaplar olmaktadır.

Bu cevaplar mitosların din ile karıştırılmasına neden olmakta, bu durum din gibi sağlam kaynaklara dayanması gereken bir olgu ile Şinasi Gündüz'ün tanımladığı gibi "geçmişe, geleceğe ve yaşamakta olana dair sağlam bir bilgi sahibi olmayan insanın, kendi inançlarını ritüellerini ve geleneğini haklı çıkarma, toplumsal yapıyı güvence altına alma, özlem ve isteklerini dile getirme doğrultusunda kurguladığı

[272] Arpaguş, s.50.
[273] Muhammed b. Abdurrahman İbni Haldun, *Mukaddime*, Çev: Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara 2004, c.I, s.34.

yaygın kanaatlerden oluşan"[274] ve kutsallığını dini inançtan alan mitosun halkın nazarında "din" olarak algıanmasına neden olmaktadır.[275]

Hemen her toplumda din ile bu alanda uydurulmuş mitosların birbirine karıştırıldığını belirten Şemseddin Günaltay da kitabında, bu durumun, mitosların temelinde din fikrinin hâkim olmasından kaynaklandığını söyler ve şöyle devam eder:

> "Eski Yunan dininden bahsederken, ma'budlara, perilere, kahramanlara dayandırılan şairane veya amiyane efsaneleri hatırlamamak mümkün değildir. Hemen her toplumda halk tarafından, din ile bu alanda uydurulmuş efsaneler birbirine karıştırılır. Fakat ilmî olarak, din ile efsanelerin birbirine karıştırılmaması gerekir. Her din hakkında birçok efsane uydurulmuş ve dinde olmayan birtakım şeyler sonradan din gibi kabul edilmiştir. Yapılan bu yanlışlar dinin esasından kaynaklanmadığı için "din" ile "efsane" kelimelerinden birini diğerinin yerine eşanlamlı kelimelermiş gibi kullanmak doğru değildir. Usture (efsane), tarihi olayların aslının değiştirilmesi ve benzerleriyle karıştırılması neticesinde doğmuş, süslü ve uydurulmuş hikâyelerden meydana gelir. Din ise ilk olarak bir duygu, yani içe doğuş ve kalben iman etmek, ikinci olarak da, içe doğan bu duygunun ifadesi olarak gerçekleştirilen kendine has birtakım özellikleri bulunan ayin ve ibadetleri içermektedir."[276]

İşlevleri benzer olan ve birbirine destek verebilen din ve mitosu birbiriyle karıştırmamak, bir karışıklığa meydan vermemek için her zaman tarihsel gerçekliği olan verileri kullanmak gerekir. Bu yönüyle, kullanılan malzemenin gerçekten yaşanmış olmasına ve sağlam kaynaklara dayanmış olmasına dikkat etmek gerekir. Çünkü sözlü kültüre ait olduğu için dini metinler gibi sabit kalmaması ve anlatıcıdan

---

[274] Şinasi Gündüz, *Mitoloji İle İnanç Arasında*, s.29.

[275] Aynı durum tarih kitaplarında da görülmektedir. Şehirlerin kuruluşunu, sahip oldukları özellikleri, bazı savaşlar ile ilgili nakilleri iyice incelemeden kitaplarına alan tarihçiler farkında olmadan tarihin mitoloji ile karışmasına neden olmaktadır. Bu tür kitaplar, içerdikleri rivayetler ve İbn Haldun'un bu konudaki eleştirileri için bkz. İbni Haldun, c.I, s.70–71, 118.

[276] Şemseddin Günaltay, *Dinler Tarihi -Yeryüzündeki İlkel Dinler-*, Sad: Sevdiye Yıldız, Kesit Yay, 1. Bsk, İstanbul 2006 s.52.

anlatıcıya değişebilmesi mitosların kullanıldığı her dönemde farklı şekillerde de yorumlanabilmesi nedeniyle dinin merkezinden uzaklaşma tehlikesinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.[277] Bu durum bize mitosun dinin yanlış anlaşılmasına hatta tahrif edilmesine neden olabileceğini göstermektedir. Bu da hayatı anlamlandırma işlevi olan mitosun hayata zarar verebilme ihtimalinin de olabileceğini göstermektedir.

Fakat ne yapılırsa yapılsın insanın mitosu üretmesi engellenemez. İnsanlık tarihi bunun en büyük şahididir. Mitoslar değişse de insan olgusu değişmemektedir. Bu nedenle mitosun zarar vermemesi için bir ölçü belirlenebilir. Bu da mitosun dinin temel inançlarından biri haline getirilmemesidir. Mitoslar dinin aslî bir inancı olarak görüldüğü zaman tehlikeli olur. Fakat dinin aslına karışmaz onu gerçek anlamından uzaklaştırmaz ve dine zarar vermezse o zaman tehlikeli olmaktan çıkar. Mitoloji-din ilişkisinde dikkat edilmesi gereken nokta burasıdır. Mitoloji, bir inanç ve tapınma konusu haline dönüştüğünde dinde yozlaşma başlar**.** Kutsal öykü halinde kalmış, dinî inanç ve tapınma konusu haline gelmemiş mitosların zararı olmadığı gibi bazen faydası da olabilir.[278]

[277] Mitoslar, her bakış açısına göre anlamı değişebilen bir özelliğe sahiptir. Mitler, ışığı hangi taraftan gönderirseniz gönderin, mutlaka farklı bir açıyla kırılarak çıkan bir kristal gibidir; ifade ettiği tek bir gerçek yoktur; kendilerine bakan her göze farklı bir ayna sunmaktan öteye gidemeyecektir. Bkz. Gezgin vd, ss.24–25. Donna Rosenberg de, mitolojinin büyüleyici tarafının, onu aynı anda pek çok bakış açısından görebilmekten kaynaklandığını, her disiplinin katkılarda bulunarak bütüne karşı duyulan hayranlığı arttırdığını söyler. Bkz. Rosenberg, s.26.

[278] Mitosların bu özelliği, insan bedenindeki urlara benzetilmiştir. İyi, zararsız urlar olduğu gibi bedeni tahrip eden urlar da vardır. İyi urlar, üreyip bedende yayılmaz ve bedene zarar vermez. Kötü urlar ise bedenin çökmesine neden olur. Bkz. Baki Adam, *Dinler Tarihi,* İlahiyat Önlisans Programı Ders Kitabı, Eskişehir 1999, s.24.

III. BÖLÜM

DİYARBAKIR ÇEVRESİNDE YAYGIN MİTOLOJİK UNSURLAR

A. MİTOSLARDA DİYARBAKIR

Kuruluşundan günümüze kadar farklı din ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Diyarbakır, bu özelliğini barındırdığı mitolojik unsurlarda da göstermektedir. Diyarbakır ve çevresinde farklı din ve medeniyetlere ait mitolojik unsurlara rastlamak mümkündür.

Tezin birinci bölümünde Din-Mitoloji ilişkisi konusuna değinirken de belirtildiği gibi halkın dini algılama tarzı nedeniyle her din kendisine has mitolojik öğelerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Müslüman halk arasında Kur'an'da adı geçen Peygamberler, Hz Peygember ve Hz Peygamber'in sahabeleri hakkında mitolojik inançlar ortaya çıkarken Hıristiyanlıkta Hz İsa, haç, kilise babaları vb öğeler hakkında mitolojik inançlar ortaya çıkmaktadır.

Diyarbakır ve çevresinde Müslüman halk arasında anlatılan mitoslarda kahramanların geneli peygamberler, sahabeler, şeyhler ve veliler gibi dini hüviyeti ve İslamî bir kimliği olan şahıslardır. Diyarbakır il sınırları içerisinde, kent merkezinden ilçelere kadar ilçeler de dâhil olmak üzere birçok yerde bu şahıslarla ilgili bir mitosa, bir inanca rastlamak mümkündür.

Şehre farklı dönemlerde verilmiş olan "Amid"[279] ve "Diyarbekir" isimleri, bazı ilçelerin ismi, Diyarbakır merkeze ve ilçelerine bağlı bazı köylere ait isimler incelendiğinde bu isimlerin kökeninde, dini kimliği olan birine rastlanır.[280] Şehrin hemen altında akıp giden Dicle Nehri, Lice ilçesindeki Bırkleyn Çayı, şehir ve

[279] *Amid*, isminin Hz İbrahim neslinden geldiğine söylenen Amid b. Bülendî adlı birine dayandığına inanılır.

[280] Diyarbakır merkez ve ilçelerine ait köylerin isimlerine göz atıldığında "Şeyh", "Pir" gibi dini sıfatlarla başlayan köy adları dikkat çekmektedir. Tüm köy adlarının isimleri için bkz. Zeynelabidin Çiçek, *Diyarbakır'ın Fethi, Tarihi ve Kültürü*, Diyarbakır Söz Matbaası, Diyarbakır 2007, ss.254–270.

ilçelerindeki bazı su kaynakları, dağlar, kaleler, camiler, kiliseler vb hemen her yer hakkında mitolojik bir anlatım mevcuttur.

Mitoslar, halk arasında anlatılmakla birlikte Diyarbakır hakkında hazırlanmış olan kitaplarda da derlenmiştir.[281] Bu mitoslar incelendiğinde aralarında Diyarbakır il sınırları içerisinde yaşadığına inanılan peygamberler ve Diyarbakır'ın fethinde bulunmuş sahabeler ile ilgili olanların da bulunduğu görülür.

Diyarbakır il sınırları içerisinde dokuz (9) peygamber mezarı ve üç (3) peygamber makamı olduğuna inanılır.[282] "Makam" peygamberin bir süre kaldığı yer anlamında kullanılmaktadır. Diyarbakır merkezde Fiskayasındaki mağara, Hz. Yunus'un makamı; Diyarbakır Hasırlı Mahallesindeki eski Sinagog, Hz. İlyas'ın makamı;[283] Ergani Zülküf Dağı, Hz. Zülkifl'in makamı olarak kabul edilir.

Diyarbakır'la ilgili olarak bahsedilen peygamberler arasında Hz Muhammed de vardır. Hz Muhammed'in Diyarbakır için dua ettiğine inanılır. Hz Peygamber'in yapmış olduğu söylenen dua mermere yazılmış olarak İç Kale'de Küpeli Soğuk Hava Tesisleri Kapısı'na bakan kapı üzerinde asılıdır. Mermer kitabede şunlar yazılıdır:

"Resuller Resulu Muhammed Miraç'ta hepimize "Allah şehrinizi Mübarek etsin" buyurmuştur"

Başka bir rivayet de şu şekildedir:

---

[281] Muhsine Helimoğlu Yavuz, Diyarbakır Efsaneleri –Derleme, Araştırma, İnceleme-, Doruk Yayınları, 2.Bsk, Ankara, Ocak 1993; Yahya Erikli, *Peygamberler Sahabeler Diyarı Diyarbakır ve Bölgedeki Ziyaretler*, Diyarbakır Söz, Diyarbakır 2006; Adem Mahfuz, *Tarihi Değerleriyle Diyarbakır ve Bediüzzaman*, Baskı Yeri ve Tarihi yok.

[282] Mahfuz, s.15.

[283] Hz İlyas'ın peygamberliğini Diyarbakır'da bulunan bir Sinagog'da ilan ettiğine inanılır. Fakat bu yer makam olarak ziyaret edilmemektedir. Eski adresi Şeyh Arap Mah. Yahudi Sok. No:21 Yeni Adresi: Hasırlı Mah. Küçükbahçecik Sok. No:21'dir.

"Peygamberimiz Miraca çıktığı zaman Diyarbakır'ı gördüğünde Cebrail'e burası neresi demiş, Cebrail: Haza Amid (Burası Diyarbakır) demiştir. Efendimiz (s): Allahümme Barik fiha (Allahım burayı bereketlendir!) buyurmuştur.[284]

Peygamberler arasında, Diyarbakır'la ilgili hakkında en fazla rivayet olan Hz Yunus'un da Diyarbakır'a dua ettiği söylenir. Hz Yunus'un duası Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde şu şekilde geçmektedir: "İliniz mamur ve abadan -bayındır ve bakımlı-, halkınız devamlı sevinçli ve neşeli, bütün çoluk çocuğunuz uzun ömürlü, soylu ve doğru yolda olsun."[285]

Diyarbakır'da halk arasında anlatılan ve "Diyarbakır" isminin kökenini ve surlarının yapılışını Hz Yunus ile o dönemde yaşadığına inanılan bir melikeye dayandıran bir mitos mevcuttur.[286] Bunların yanında Hz Yunus'un Ulu camide üç (3) ay namaz kıldığı, Fiskayasındaki mağarada yedi (7) yıl kaldığı rivayet edilmektedir.[287] Hz Yunus'un kaldığı söylenen Fiskayasındaki mağara İç kalenin altında bulunmaktadır. Hz Yunus ile ilgili başka bir rivayette de Sur içinde bulunan Zincirkıran adlı türbede yatan kişinin Hz Yunus'un oğlu olduğu söylenmektedir. Halk arasında Zincirkıran'ın zincirlerle bağlandığı, namaz kılmak istediğinde tüm engellemelere rağmen zincirlerini kırarak namaz kıldığı için bu ismi aldığı inancı vardır.

Diyarbakır'ın Ergani ilçesinin de Hz Yunus tarafından kurulduğuna inanılır.[288] Fakat ne Diyarbakır merkezde (yedi yıl kaldığı söylenen mağara dâhil) ne de, Ergani ilçesinde Hz Yunus ile ilgili halkın ziyaret ettiği bir makam vardır.

---

[284] Mahfuz, s.19.
[285] "Eliniz vilayetiniz ma'mur u abadan ve halkınız daima mesrur-ı şadan olup cümle evlad ve iyalleriniz mu'amer u mu'ammere olup necib ü reşid olalar." Bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi IV. Kitap Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Trankripsiyonu*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 1.Bsk, İstanbul 2001, s.21; Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, s.23.
[286] Bu kızın adının Amida olduğu söylenir. Bkz. Altunboğa, s.104.
[287] Mahfuz, ss.18–20.
[288] Abdulaziz Yatkın, *Açık Hava Müzesi Diyarbakır*, 2007, Bsk yeri yok, s.20.

Sadece Diyarbakır'ın Eğil ilçesinde Nebi Zünnun[289] adlı peygamber olduğu söylenen bir kişiye ait kabir vardır. Bu kabir, halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Hz Yunus ve Hz Musa'nın[290] içerisinde namaz kıldığına inanılan, Anadolu'nun en eski camisi olan Ulu Camii, Diyarbakır'ın dini yaşantısında çok önemli bir yere sahiptir. Diyarbakır halkı Mekke, Medine, Kudüs ve Şam'dan sonra Ulu Camii'nin geldiğine inanır ve Ulu Camii'nin beşinci Harem-i Şerif olduğunu kabul eder.

Ulu Camii içerisinde kapının üst tarafında demirden bir yılan şekli mevcuttur. Bu demir yılan ile ilgili mitoslar vardır. Yılan hakkındaki mitosta camiden içeriye giren bir şeyhin yılan tarafından sokulmak istenirken şeyhin yılana bakması üzerine yılanın demire dönüştüğü anlatılır. Bu olaydan sonra Diyarbakır'ın yılanları, şeyh tarafından lanetlendiği ve etkisiz hale getirildiği için, Diyarbakır'da yaşayanlara yılanlar zarar vermemektedir.[291] Ulu Camii ile ilgili başka bir mitos akreplerle ilgilidir. Buna göre veli bir kişi akreplerin Diyarbakır'da yaşayanlara zarar vermemesi için demirden bir akrep tılsımı yapmış ve tılsımı Ulu Cami'nin ana kapısının üstüne asmıştır.[292] Diyarbakır Ulu Camii'yi ziyaret edenler arasında camiinin tarihi ve manevi değerine fazla değinmeyenlerin olduğu görülür. Onlar için camiinin tarihi ve manevi değerinden çok yılanın şeyh tarafından demire dönüştürülmüş olması önemlidir.

Yılan ve akrepten korunmuş olan Diyarbakır'ın şeytandan da korunduğuna inanılır. Diyarbakırlılara göre her insanın bir şeytanı olduğu gibi, her şehrin de bir şeytanı vardır fakat Diyarbakır'ın şeytanı bağlanmıştır. Bunun nedeni bir mitosta

[289] Bilindiği gibi Hz Yunus, Kur'an-ı Kerim'de "Zunnun" şeklinde de geçmektedir. Bkz. Enbiya, 21/87.
[290] Mahfuz, s.41.
[291] Yavuz, ss.129–130. Halk arasında anlatılan başka bir rivayete göre yılan, kendisine yakın bir pencereden dışarıya bakan Hz Halid b. Velid'i sokmak isterken demire dönüşmüştür.
[292] Yavuz, ss.251–252.

anlatılmaktadır. Buna göre vaktiyle şeytan, Diyarbakır şehrinin altını üstüne getirmek, halkın rahat ve huzurunu bozmak için ortalığı karıştırmaya başlamış, bunun sonucunda şehirde yaşayanlar iki büyük ailenin etrafında toplanarak birbirlerine girmişler. Şehrin bu perişan haline acıyan evliyadan biri şeytanı yakalamış, bir demir parçası haline sokarak İçkale Kapısı'nın sol üst tarafına zincirlemiş. Böylece şehir, yeniden huzura kavuşmuş ve Diyarbakır, Şeytansız tek şehir olmuş. Şeytanı sembolize eden bu demir parçası, İçkale Kapısı'nın sol üst yanında zincirle duvara tesbit edilmiş. Bundan 30–35 sene öncesine kadar İçkale'ye giren herkes bu heykelciğe tükürür ve "Şeytana lanet olsun" diyerek kapıdan içeri girermiş.[293] Hz Süleyman Camii'sine yakın olan bir yerle ilgili bu inanç, Peygamber olan Hz Süleyman'ın şeytanları zincirlemesi[294] ve Eğil'de Hz Süleyman'ın veziri olduğuna inanılan Nebi Harun'un mezarının bulunması ile birleşince halk bu camiinin peygamber olan Hz Süleyman'a ait olduğuna inanmaktadır.

Diyarbakır merkezde bulunan ve önemli bir dini mekân olan Hz Süleyman Camii şehrin fethi sırasında şehit düşen sahabelerin medfun olduğu yeri de barındırmaktadır. Bu camiinin bir kaç ismi olmakla beraber, halk Hz Süleyman Camii demektedir.[295] Cami ismini Halid b. Velid'in oğlu Süleyman'dan almıştır. Ancak halkın bir kısmı buraya "Hz Süleyman Camii" derken Kur'an'da ismi geçen bir peygamber olan Hz Süleyman'ı kastetmektedir. 1155–1169 yılları arasında inşa edilen camii şehit sahabelerin meşhedlerinin bulunması nedeniyle her devirde ziyaret yeri olmuştur.[296] Hz Süleyman Camii ile ilgili olarak anlatılan mitoslar vardır.[297]

---

[293] Altunboğa, s.104; Nimet Kardaş, *Diyarbakır Halk Kültüründe Bazı Gelenek ve İnanmalar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, ss.459–460. Söz konusu zincir şu an yerinde bulunmamaktadır.
[294] Bkz. Sâd Suresi, 38/38, Elmalılı Hamdi Yazır, ayette geçen "aherîne" tabirinin ins ve cin şeytanlarını da kapsadığını belirtir. *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yenidoğan Yayın Dağıtım, İstanbul 1996, c.VI, s.480.
[295] Caminin isimleri için bkz. Ali Melek-Abdullah Demir, *Dini değerleri ile Diyarbakır*, s.82.
[296] Sahabelerin ismi için bkz. Çiçek, s.104.

Şehirde şehit sahabelerin medfun olduğu Hz Süleyman Camii dışında sahabelerle ilişkilendirilen başka yerler de vardır. Dağkapısı'nın hemen yanında bulunan üzerinde Sahad b. Vakkas yazılı türbe, Suriçi Hasırlı Mahallesi'nde bulunan Mir Seyyaf Türbesi, Şeyh Matar Cami (Dört Ayaklı Minare) avlusundaki türbe ve Hançer-i Güzel Camii'nde bulunan türbelerin de sahabelere ait olduklarına inanılır. Şeyh Matar camisindeki türbede yatan kişinin ismi Mirisyap, Hançer-i Güzel camisindeki türbede yatan kişinin ismi Ebu'l-Muhsin olarak bilinir.[298]

Bunların dışında Diyarbakır merkez köylerde ve ilçelerinde sahabelerle ve sahabe torunlarıyla ilgili olduğuna inanılan yerler mevcuttur. Diyarbakır merkeze bağlı Batıkarakoç Köyü'nün İmamakil Mezra'sında, Hz Ali'nin soyundan İmam Akil[299] adlı birine ait olduğu söylenen bir türbe vardır. Batıkarakoç Köyü'nde bulunan başka bir türbenin ise İmam Akil'in kız kardeşine ait olduğu anlatılır.[300] Diyarbakır'ın Hani ilçesinde de Hz Ali'nin kardeşi Hz Cafer'e ait olduğuna inanılan bir türbe vardır.[301] Çermik ilçesinde Kere Tepesi'nde bulunan bir kayanın Peygamber soyundan geldiğine inanılan Hasan Hüseyin'in devesine ait olduğu söylenir.[302]

Diyarbakır'ın güneyinde nehrin karşı kıyısında bulunan ve halk arasında "Kırklar Dağı" olarak bilinen üstü düz bir tepelik de Diyarbakırlılar için önemlidir. Bu yerle ilgili farklı mitoslar anlatılmaktadır. Mitosların tamamı da Kırklar Dağı'nın Diyarbakır'a bakan yamacında, Bağıvar (Ka'bi) yolunun alt tarafında bulunan ve

---

[297]Mitoslar için bkz. Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, s.85; Erikli, ss.32–33.
[298] Diyarbakır'da şehid olan sahabe sayısı 40, eceliyle ölen sahabe sayısının ise 501 olduğu iddia edilmektedir. Bkz. Çiçek, ss.103–104.
[299] "İmam Ukayl" da denmektedir. Bkz. Çiçek, s.114; Melek-Demir, s.202.
[300] İmam Akil ve kız kardeşi hakkında anlatılan mitos için bkz. Yavuz, s.275.
[301] Yavuz, s.68.
[302] Yavuz, s.282.

ziyaret olarak kabul edilen mağara ile ilgilidir.[303] Bu ziyaret ile ilgili olarak anlatılan bir mitosta farklı dinlere mensup kişilerin burayı ziyaret ettikleri anlatılmaktadır. Adil adlı Müslüman bir genç ile Suzan (Suzi) adlı Süryani bir kızın aşkının anlatıldığı bu mitos ile ilgili bir türkü de yörede söylenmektedir.[304]

Şehirde bu yerler dışında eski su kaynakları hakkında da mitoslar mevcuttur. Diyarbakır merkezde Anzele Suyu, Kırklar Ziyareti suyu, Hamravat suyu gibi kaynaklar bunlar arasındadır. Anzele su kaynağının yeri Suriçi'nde Çift Kapı ile Urfa Kapısı arasında surların hemen önündedir.[305] Günümüzde Anzele, Şakku'l-Acuz ve Dicle ile ilgili inançlar azalmakla beraber yerlerini yenileri almıştır. Hz Süleyman Camii'nde çeşmeden akan sular, ziyaret yerlerindeki sular, bu suların yerini alanlardan bazılarıdır. Halk arasındaki bir inanca göre Hz Süleyman Camii'ine giden kişi yedi çeşmeden su içmelidir.

Su kaynakları bakımından zengin olan Diyarbakır'ın su üzerine kurulduğu, şehrin altında bir göl olduğu ve kıyamet gerçekleşeceği vakit Diyarbakır'ın su altında kalacağı ve su ile yok olacağı inancı vardır.[306] Şehrin zemininin su bakımından zengin olması ve Eski Diyarbakır evlerinde, hemen her evde bir kuyu bulunması, Diyarbakır'ın su ile yok olacağı inancına delil olarak gösterilmektedir. Şeyhmus Diken kitabında konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir.

---

[303] Mitoslar için bkz. Erikli, s.56; Yavuz, s.66, 374.

[304] Yavuz, s.209; Muhsine Helimoğlu Yavuz'un Esma Ocak'tan aldığı efsane ile Şeyhmus Diken'in Abdussettar Hayati Avşar'dan aldığı mitos birbirinden farklıdır. Fakat her iki mitosta söylenen türkü bir bölümü dışında aynıdır. Bkz. Yavuz, s.209 Diken, *Diyarbekir Diyarım,* ss.300–301. Şeyhmus Diken'in Kırklar Dağı ile ilgili olarak kaydettiği başka bir mitos için kz Diken, *Sırrını Surlarına Fısıldayan Şehir*, ss.80–82.

[305] Anzele Suyu'nun bir havuza aktığı bu havuzda bulunan balıkların kutsal sayıldığı anlatılmaktadır. Bkz. Evliya *Çelebi Seyahatnamesi IV. Kitap*, s.25; Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, s.30. 1867 yılında Diyarbakır'a gelen R.J. Garden de bu havuzdan ve kutsal balıklardan bahsetmektedir. Bkz. R.J. Garden, "Diyarbakır", Çev: Hamdi Can Tuncer, *Müze Şehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.141.

[306] Konu hakkında anlatılan bir mitos için bkz. Yavuz, s.52. Halk arasında Diyarbakır'ın etrafını çeviren surların yıkılmasının da Kıyamet alameti olduğuna inanılır. Konu hakkında anlatılan mitos için bkz. Yavuz, s.146.

"Yıllar önce, daha çocukken dilden dile yayılan Diyarbakır'la ilgili bir söylence duyardık. Denirdi ki; Diyarbakır su ile yok olacak. Gerekçesini de bu şehrin zemininin tümüyle su ile kaplı olmasına dayandırırlardı. Ciddi ciddi inanırdık, bu söylenceye. Çünkü kentimizin hemen yanı başından, kutsal kitaplarda adı geçen kadim nehir Dicle akıp giderdi. Durup durup çarpılırcasına, gece, gündüz Dicle'ye bakardık. Ayrıca Suriçi'nin her sokağının başında sürekli gürül gürül akan kastallar (çeşmeler) vardı. Ve bu kastallar bulunduğu sokağa isim de verirdi: Tahtalı Kastal Sokağı, Çıkrık Kastalı gibi.

Ve yine Suriçi'nde, hemen her eski Diyarbekir evinde, belediye şehir şebeke suyunun yanında bir de kuyu ve kuyudan tulumbayla ya da ipin ucuna bağlanmış kovayla çekilen su vardı.[307]

Diyarbakır'da dini kimliği olan kişiler dışında az da olsa IV. Murat[308] ve Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahlar ile ilgili olan anlatımlara da rastlanmaktadır. Halk arasında Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat Seferi'ne giderken yolda hastalandığı ve Diyarbakır'da konakladığı anlatılır. Karacadağ'da, konaklamak zorunda kalan Kanuni Sultan Süleyman'a Karacadağ'ın havası ve suyu çok iyi gelmiş. İyileşip, sağlığına kavuşan Padişah, sağlığın önemini belirten,

"Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi" dizelerini, Diyarbakır'da söylemiştir. İyileştikten sonra, bir süre daha Diyarbakır'da kalan Kanuni Sultan Süleyman, şehrin ileri gelenlerini toplayıp, isteklerini sormuş. Onlar da Karacadağ'daki "Hamravat" suyunun, Diyarbakır'a getirilmesini istemişler. Padişah hemen emir vermiş, kırk gözlü bir bent yapılmış ve istenen su dağdan şehre

[307] Şeyhmus Diken, *Sırrını Surlarına Fısıldayan Şehir*, s.137.
[308] IV. Murat ve o dönemde Diyarbakır'da yaşayan tanınmış bir Şeyh olan Aziz Mahmut Urmevi ile ilgili rivayet için bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi IV. Kitap*, s.31; Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, ss.39–40; Yavuz, s.74. Şu an Diyarbakır'da bu şeyhin ismi bir caddeye (Merkez Yenişehir ilçesi Ofis semtinde Aziz Mahmut Oğulları Caddesi) verilmiştir.

indirilmiş.[309] "Hamravat" ismi, suyun üzerinde akıtılarak şehre taşındığı bentlerin yıkılmasına, kalıntılarının dahi kalmamasına rağmen hâlâ unutulmamıştır.[310] Şu an Karacadağ eteklerine yakın bir yerde, Merkez Bağlar ilçesine bağlı Hamravat Evleri adlı bir yerleşim yeri kurulmuştur.

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi Diyarbakır merkezde hemen her yer hakkında bir mitos mevcuttur.[311] Şehir merkezinde görülen bu duruma Diyarbakır'ın, tarihi çok eskilere dayanan ilçelerinde de rastlanmaktadır. Diyarbakır il sınırları içerisinde mevcut olduğuna inanılan 9 peygamber mezarının 8'i Eğil ilçesindedir. Bunlar: Hz Elyesa[312], Hz Zülkifl[313] ve peygamber olduklarına inanıldıkları için "Nebi" lakabı eklenerek söylenen; Nebi Zunnun, Nebi Mallak (Nebi Melik ve Nebi Hallak olarak da bilinir), Nebi Harun (Nebi Harun-u Asefi de denir), Nebi Ömer Ibn-i Perican (Aslen Hindistanlı olduğu söylenir.), Nebi Hürmüz ve Nebi Harut adlı kişilerdir.[314] Bunların dışında peygamber olduklarına inanılan başka şahısların da mezarları Eğil'de bulunmaktadır. Eğil ilçesindeki bu mezarlar halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Nebi Harun'un, Hz Süleyman'ın kâtibi olduğuna ve Kur'an'da anlatılan, Hz Süleyman'a tahtı getiren kişi[315] olduğuna inanılır.[316] Bu isim Hz Musa'nın kardeşi Hz Harun'u da hatırlatmaktadır. Fakat Hz Musa'nın kardeşi ile ilgili bir inanca halk arasında rastlanmamıştır.

---

[309] Yavuz, s.201.
[310] 1867 yılında Diyarbakır'a gelen R.J. Garden, su bendinin özelliklerini anlatmıştır. Bkz. Garden, a.e., s.141.
[311] Şehrin batısında bulunan Karacadağ, şehri Kırklar Dağı'na bağlayan Ongözlü Köprü vb yerler ile ilgili mitoslar için bkz. Muhsine Helimoğlu Yavuz, Diyarbakır Efsaneleri, ss.114,115, 209
[312] Kur'an-ı Kerim'de kendisinden iki defa bahsedilmektedir. Bkz. Sad, 48; En'am 86.
[313] Enbiya, 85–86; Sad, 48.
[314] Çiçek, ss.97–98.
[315] Neml, 40.
[316] Elmalılı M.Hamdi Yazır, tefsirinde, tahtı getiren şahsın, Süleyman Aleyhisselam'ın veziri Asaf ibn Berhiya olduğunu söylemekte ve İbn Abbas'tan rivayet getirmektedir. Bkz. *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yenidoğan Yayın Dağıtım, İstanbul 1996, c.VI, s.164.

Nebi Harun'un türbesi, Eğil ilçesi ve Eğil Kalesi'nin çok rahatlıkla izlendiği yüksek bir tepenin üzerindedir. Eğil'e ulaşmadan sağa ayrılan bir yolla buraya gidilir. Ağaçlarla kaplı bir tepedir. Halk arasında Nebi Harun ile ilgili mitoslar vardır. Bunlardan birisinde Eğil ilçesinin ismi kendisine dayandırılmaktadır.[317]

Danyal Peygamber de, Eğil ilçesi ile ilişkilendirilmektedir.[318] Danyal peygamberin Dicle Nehri'nin sınırlarını belirlediği anlatılır. Rivayete göre, Diyarbakırlılar için kutsal sayılan Dicle Nehri'nin Basra Körfezi'ne kadar olan güzergâhı Danyal Peygamber tarafından çizilmiştir.[319]

Diyarbakır merkezde her yıl baharın başlangıcında (Hıdırellez-Hızırilyas) 5–6 Mayıs tarihlerinde dilek dilemek, dua etmek için Dicle kıyısına gidilmektedir. Bu gelenek çok azalmakla beraber hâlâ devam etmektedir. Bu inancın güçlü olduğu kişiler, 5 Mayıs günü ikindi namazından sonra dileklerini yazdıkları küçük kâğıtları bez bir torbanın içine bırakıp bir taşa bağladıktan sonra On Gözlü Köprü üzerinden, Cennet'ten çıkıp yine Cennet'e aktığına inanılan Dicle Nehri'ne atmakta ve dileklerinin bu şekilde gerçekleşeceğine inanmaktadır.[320] Bu inançta Hızır İlyas ile Danyal Peygamber'in etkisi beraber görülmektedir.[321]

Kur'an-ı Kerim'de iki yerde kendisinden bahsedilen Zülkifl Peygamberin -halk söyleyişiyle Zülküf- mezarının da Eğil'de olduğuna inanılır. Ergani'de bulunan ve adını kendisinden alan Zülküf Dağı'nda ise makamı olduğu söylenir**.** Zülkifl

---

[317] Yavuz, s.57.
[318] Mahfuz, s.18; Çiçek, s.98.
[319] Çiçek, s.142; Hakan Aytekin-Hasan Özgen, *Taşlar ve Düşler Diyarbakır*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, ss.15–18.
[320] Diyarbakır Efsaneleri adlı kitapta kurban bayramı akşamları, Kırklar Dağı eteğindeki, Ongözlü Köprü'den kadınların, genç kızların, Dicle'ye yazılı dilekçeler attıkları kaydedilmiştir. Bu dilekçelerle çocuğu olmayanlar çocuk, hastalar şifa, sevenler de sevdiklerini isterler. Böylece dileklerinin kabul olacağına inanırlar. Bkz. Yavuz, s.199.
[321] Diyarbakır'da Hz Hızır'a Hoca Hızır veya Hızır İlyas da denilir. Başka bir rivayete göre Diyarbakır merkeze bağlı Hızır İlyas köyü ve oraya yakın bir çeşme (Kani Hıdır-Hızır Çeşmesi) ismini Hoca Hızır'dan alır. Bkz. Esma Dicle Uygur, "Diyarbakır Halk Kültüründe Cigaret, Nevruz, Hızır İlyas ve Murat Gelenek ve Şenlikleri", *Müze Şehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, ss.464–465.

Peygamber'in bir süre kaldığına inanılan Zülküf Dağı'na, Makam Dağı da denir. Halk arasında, Zülkifl Peygamberin mezarının Zülküf Dağı'nda olduğuna inananlar da bulunmaktadır.[322] Zülkifl Peygamberle ilgili anlatılan mitoslarda, asıl adının Beşir veya Beşer olduğu, bir mitosta kefalet diğerinde vekâlet nedeniyle bu ismi aldığı anlatılmaktadır.[323]

Ergani'nin hemen arkasında bulunan Makam Dağı'na giden yol, Ergani ilçesinin merkezinden geçmektedir. Makam, dağın zirvesine yakın düz bir alanda bulunmaktadır. Türbede asılı bulunan bir yazıya göre türbe, 1936'da Birinci Umum Müfettişliğinin emriyle yıktırılmış, türbeye ait altın, gümüş, Uzun Hasan'ın hediye ettiği şamdan vb. eşyaların bazıları Diyarbakır Vakıflar Müdürlüğü vasıtasıyla İstanbul'a götürülmüş bazıları da kaybolmuştur. Türbenin 1958'den itibaren çeşitli dönemlerde tekrar onarıldığı yazıda belirtilmektedir.

14 Mayıs 2008'de Zülküf Dağı'nda kendisiyle görüşülen ve adının Hamit Yılmaz olduğunu söyleyen bir görevli[324] Eğil, Irak ve Ergani olmak üzere Hz Zü1kifl'e ait olduğu söylenen üç yer bulunduğunu, burada bulunan kişinin adının Beşir olduğunu söyledi. Görevlinin belirttiğine göre kabirde yatan kim olursa olsun halk mübarek bir zatın kabri olduğuna inanır. Türbenin bu kadar yüksekte olmasının nedeni olarak da makamın olduğu yerin aşağısında dağın eteklerinde eski bir şehrin (Osmaniye) mevcut olması gösterilmektedir.

Türbeye kışın ulaşım zor olduğundan kış mevsimleri dışında her zaman ziyaret edilmektedir. Türbeye çocuğunun olması için gelenler, çocukları olduğunda

[322] Mahfuz, ss.18–19.
[323] Yavuz, s.69.
[324] Zülkifl Peygamber'e ait olduğuna inanılan bu yer, yöre halkı tarafından yoğun bir şekilde ziyaret edildiğinden (Yıllık ziyaretçi sayısı 50 bin olarak tahmin edilmektedir.) türbe/makamın bakımı, muhafazası ve gelen ziyaretçilerin bilgilendirilmesi için Ergani İlçe Müftülüğünce kadrolu bir görevli, haftada üç gün (Perşembe, Cumartesi ve Pazar) geçici olarak görevlendirilmiştir. Bkz. Melek-Demir, s.45.

çocuğa erkek ise Zülküf, kız ise Zülfüye ismini verirler. Bu nedenle Ergani ilçesinde Zülküf ve Zülfüye isimleri çok yaygındır.

Yine Ergani'de, Peygamber olduğuna inanılan, hakkındaki değişik rivayetlerde Hz Âdem'in torunu, Hz Şit'in veya Hz Zülkifl'in oğlu olduğu anlatılan "Enûş" adlı bir kişinin kabri bulunmaktadır.[325] Bu şahsın kabri ziyaret edilmektedir. Ziyaretçi sayısı yılda ortalama üç bin olarak verilmiştir.[326]

Ergani'de Hz İdris ile ilgili inançlara da rastlanmaktadır. Hz İdris'in Ergani'ye bağlı Otluca köyünde yaşadığı, ilkyazının onun tarafından burada yazıldığı, dedesi Enuş peygamberin cenaze namazını kıldığı ve ilk defa demiri burada erittiği iddia edilir.[327]

Diyarbakır'da, Kur'an'da kendisinden bahsedilen Zülkarneyn[328] ile ilgili inançlar da vardır. Halk arasında İskender ve Zülkarneyn'in aynı kişi olduklarına inanılır ve iki isim birleştirilerek İskender-i Zülkarneyn veya İskender-i Zokırneyn denilir. Diyarbakır'a bağlı Lice ilçesinin Çeper Köyü yakınlarında bulunan bir kaleye Çeper veya Şeter kalesi denmektedir. İskender-i Zülkarneyn'in buradan geçtiği ve kalede misafir edildiği söylenir. Kalenin yakınında bulunan mağaralara Bırkleyn Mağaraları adı verilir. Bu mağaralardan birinden Dicle nehrinin bir kolu olan ve suyunun şifalı olduğuna inanılan Bırkleyn Çayı doğmaktadır. Bırkleyn Çayı'nın doğduğu mağarada Hz Hızır'ın, Zülkarneyn ile buluştuğuna inanılır. Bu nedenle buradaki kale Zülkarneyn Kalesi, mağaralar, Zülkarneyn Mağaraları olarak

[325] Çiçek, s.94.
[326] Melek-Demir, s.33.
[327] Mahfuz, s.18–20; Yatkın, s.11.
[328] Kehf Suresi, 13/83–88.

adlandırılmakta, mağara ve kalenin bulunduğu bölgenin tümüne "Zülkarneyn" denmektedir.[329]

Lice ilçesinde Ashab-ı Kehf'in kaldığına inanılan bir mağara da vardır. Ashab-ı Kehf'in Lice'nin yaklaşık 15 km güneybatısında bulunan (Derkam) Duru Köyü'nün kuzeyindeki Eshabıkeyf/Derkam Dağı'nda bulunan bir mağarada kaldıklarına inanılmaktadır.[330] Ashab-ı Kehf'in kaldığına inanılan bu mağarayı yöre halkı, çevre il ve ilçelerden insanlar, Bahar aylarında ziyaret etmekte, halk buraya yoğun bir ilgi göstermektedir. Ashab-ı Kehf (Mağara Arkadaşları) ile ilgili olarak Diyarbakır'da mitoslar olmasının yanında[331] çocuklara Yemliha, Mekselina gibi mağarada kalan kişilere ait olduğuna inanılan isimler de verilmektedir. Halk arasında kullanılan bazı deyimlerde Dekyanus ve Kakanus isimleri geçmektedir. "Dekyanus'tan daha zalim" ve ukalalık yapanlar için kullanılan "Kakanusluk yapma" deyimleri örnek olarak verilebilir.

Türkiye'de Diyarbakır'ın Lice ilçesi dışında, Tarsus, Elbistan, Afşin, Eskişehir ve Selçuk yakınlarında da Ashab-ı Kehf'e ait olduğuna inanılan yerler bulunmaktadır. Her bölge Ashab-ı Kehf'in kendi bölgelerinde olduğuna dair deliller öne sürmektedir.[332]

Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde de, ilçe ile ilgili mitolojik inançlara rastlamak mümkündür.[333] İlçenin halk arasında kullanılan "Meyyâ Farikin" isminin, Hz İsmail'in neslinden bir kralın "Maya" adlı kızının isminden geldiğine ve ilçenin Hz

[329] Zülkarneyn hakkındaki mitoslar için bkz. Mahfuz, ss.34–35; Yavuz, ss.41–43, 187–188; Uygur, ss.464–465.
[330] Melek-Demir, s.188. Aynı yerde dipnotta şu bilgiler de verilmiş: 1977 yılına kadar resmi kayıtlarda Eshabıkeyf Dağı olarak geçen dağın adı, bu tarihte Harita Genel Müdürlüğünce yanındaki dağlarla birlikte değiştirilmiş ve İnceburun Dağları adı verilmiştir.
[331] Bkz. Yavuz, ss.189–190, 192.
[332] Diğer bölgelerde olduğu gibi Diyarbakırlılar da Ashab-ı Kehf'in Lice'de olduğuna dair deliller olduğuna inanmaktadır. Deliller için bkz. Çiçek, s.118.
[333] İlçenin fethedilmesi ile ilgili mitoslar için bkz. Yavuz, ss.136–137.

İbrahim'in torunları tarafından kurulduğuna inanılır.[334] Evliya Çelebi'ye göre Silvan Kalesi'ni ilk inşa eden, Hz Cercis'in ümmetinden Handik adında bir hükümdardır. Bu hükümdarın, kaleyi Hz Cercis'in öğretmesiyle yaptığı söylenir.[335] Cercis'in peygamber olduğuna inanılır.

Silvan ilçesi de Diyarbakır gibi sahabeler tarafından fethedilmiştir. Tıpkı Diyarbakır'da olduğu gibi Silvan ilçesinde de sahabelerle ilgili mitoslar vardır. Silvan'ın 30 km kadar kuzeydoğusunda bulunan Murat Ovası'nın isminin bir sahabe ile ilgili olduğuna inanılır. Bu inanca göre, yeni nişanlanmış Muaz b. Cebel, muradına eremeden İslam ordusuyla, buralara kadar cihat etmek için gelmiş ve burada şehit düşmüştür. Bu nedenle bu ova Murat Ovası ismini almıştır.[336]

Her yıl bu olayın anısına Murat Ovası'nda, Murat Haftası düzenlenmektedir. Murat Haftası, Rumi takvime göre 10 Martta (Miladi 23–24 Mart) başlamakta 17 Martta (Miladi 30–31 Mart) bitmektedir. Murat Haftası özellikle son gece kalabalık olduğundan bu kutlamaya yerel dilde Huvde (Onyedi anlamına gelir) denmektedir. Bu dönemde Diyarbakır ile çevre il ve ilçelerden binlerce kişi ovaya gelir. Gelenler arasında, son gece Muaz'ın kabrine nur indiğini gördüklerini söyleyenler vardır.

Bu hafta içerisinde Murat Ovası'nda bulunan Muaz –halk söyleyişiyle Maaz-'ın türbesi ve ovada bulunan diğer türbeler ziyaret edilmekte, eğlenceler düzenlenmektedir. Günlerce süren bu şenliklerde Murat Ovası, çadırlardan oluşan bir kent görünümünü alır. Murat Haftası aynı zamanda evlenecek eşi seçmenin de yapıldığı bir yerdir. Gelenler muradına ermek için dua etmektedir. Türbenin

[334] Çiçek, s.12.
[335] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi IV. Kitap*, s.55; Çiçek, s.171; Yatkın, s.20; Yavuz, s.147; Cercis hakkında Urfa'da anlatılan mitoslar için bkz. Mehmet Kurtoğlu, *Urfa Efsaneleri*, Kent Yay, 2.Bsk, İstanbul 2005, s.72.
[336] Uygur, ss.466–467. Bir rivayete göre oğlunun gitmesini istemeyen annesi, bir gece rüyasında Peygamberimizi görür, Peygamberimiz ona oğlunun geri geleceğini söyler, söz verir. Oğlu savaşı kazanır fakat geri dönmez, pusuya düşürülür. Murat Ovası'nda şehit edilir. Peygamberimiz, Allah'a dua eder. Muaz dirilir ve annesinin yanına gider. Sağ salim annesinin yanına gittikten sonra tekrar Murat Ovası'na döner. Peygamberimiz bu şekilde sözünü tutmuş olur.

yanındaki "Murat Ağacı'na dilekte bulunanlar halka atarlar. Halka, atılan dala takıldığı takdirde dileğin gerçekleşeceğine inanılır.[337]

Buraya kadar kaydedilenlere bakıldığı takdirde şehrin merkezinde, ilçelerinde ve köylerinde peygamberler, peygamber olduklarına inanılanlar, sahabeler, şeyhler vb dini kimliğe sahip kişiler ile ilgili birçok yer bulunduğu görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen bazı peygamberlere de bu mitoslar arasında rastlanmaktadır. Bunlar da bir önceki bölümde belirtilen dinin yeni mitosların ortaya çıkmasına etki ettiğini göstermektedir.

Bir dinin amaçları arasında olmasa da, din, bazen yeni mitosların/mitolojik inançların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle küçük büyük her dinin oluşturduğu bir mitoloji vardır.[338] Özellikle halk kesiminde görülen bu mitolojik öğeler incelenerek herhangi bir dinin özellikleri hakkında da fikir edinilebilir. Müslümanlar arasında görülen Mevlid ve bazı Kur'an kıssaları hakkındaki açıklamalar, Türkiye'de ve dünyada Ashab-ı Kehf mağarası olduğu söylenen çeşitli yerlere rastlanması, Hz Nuh, Hz İbrahim, Hz Yusuf ile Züleyha ve Kur'an'da bahsedilen diğer peygamberler hakkında halkın anlattığı mitoslar bu duruma örnek verilebilir.

Diyarbakır'da görülen mitolojik öğelerin de yukarıda görüldüğü gibi peygamberler, sahabeler ve şeyhler ile ilgili oldukları görülmektedir. Peygamberler hakkında anlatılan mitoslara ne Kur'an'da ne de diğer güvenilir kaynaklarda rastlanılmaktadır. Buna rağmen bu şahısların ve onlarla ilgili olan mitosların halkın dini ve sosyal yaşantısı üzerindeki etkileri oldukça fazladır. Bu mitosların fazla olması, halkın ürettiği bu mitoslar ile dini metinler arasında bazı noktalarda

[337] Uygur, ss.466- 467.
[338] Aslında dinin bunlara sebep olması yani mitolojik inançların ortaya çıkmasına neden olması, insanın mitolojik özelliğinden kaynaklanmaktadır.

benzerliklerin olması, halkta kafa karışıklığına neden olmaktadır. Mitosların dini içerikli olmasının neden olduğu bu duruma Diyarbakır'da olduğu gibi başka yerlerde de rastlanılmaktadır.[339]

Hz Zülkifl, Hz Elyasa, Nebi Harûn, Hz Hızır ve Zülkarneyn, Danyal Peygamber, Muaz Bin Cebel hakkındaki mitoslar yerel unsurlar taşımaktadırlar. Sahabelere ait olduğu söylenen bazı kabirler tarihi olarak ispatlanabilirken, peygamberlere ait olduğu söylenen kabirler ve makamlar ispatlanamamaktadır. Peygamber ve sahabelerin dışında şeyhler, din adamları ve sofiler üzerine söylenmiş mitoslar ve bunlara ait türbeler vardır. Bu türbelere de peygamber ve sahabelere ait olduğuna inanılan türbeler gibi saygı gösterilmektedir. Dini kimliğe sahip bu kişilerin tümü, inancın yanında çocuklara isim vermede de etkili olmaktadır. Bu nedenle Ergani ve civarında Zülküf ve Enûş isimlerine çok rastlanırken Ashab-ı Kehf mağarasına yakın Lice, Hani ve Kocaköy ilçelerinde mağarada kaldıkları söylenen kişilere ait olduklarına inanılan isimlere rastlanmaktadır.

Kahramanların peygamber, sahabe, şeyh veya veli olması anlatılan her konuyu dini olmasa bile dini hale getirmektedir. Bu mitoslar halkın nazarında şehrin manevi değerini artırma yanında, şahsın yaşadığı yeri, defnedildiği kabri ve kabrin bulunduğu yeri kutsallaştırma gibi işlevler görmektedir. Bunların yanında bu mitoslar, asil bir köken aramaya da neden olabilmektedir. Kabir ile ilgili inançlar daha çok türbeler çevresinde görülmekte iken, asil bir köken arama ise kökenini ya bir Peygamber soyuna veya bir sahabe soyuna ya da bir şeyh soyuna dayandırma şeklinde görülmektedir.

[339] Bir önceki bölümde konu hakkında Şemseddin Günaltay'dan alıntı yapılmıştı. Bkz. Şemseddin Günaltay, *Dinler Tarihi*, s.52.

Diyarbakır'ın çok eski bir şehir olması, tarih boyunca her dönem değerini koruması, sahabeler tarafından şehrin fethedilişinden günümüze kadar gayri müslimlerin eline geçmemiş olmasını Diyarbakırlılar bir iftihar vesilesi olarak kabul etmektedirler. On dört asır boyunca ezanın Ulu Camii'den eksilmemesi, Ulu Camiinin Anadolu'nun ilk camilerinden olup, Diyarbakır'ın fethinden bugüne kadar bu camide namazın kesintiye uğramaması övünç kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bütün bunların yanında şehirde ve ilçelerinde adım başı türbeye rastlanması, bunların arasında şehit sahabelerin, tarikat şeyhlerinin türbelerinin de bulunmuş olması, şehrin halkın yanındaki değerini arttırmakta, şehre olan sevgiye dini anlamlar yüklenmesine neden olmaktadır.

Bu özellikler şehrin manevi değerini anlatmaya yeterliyken, yenileri eklenmeye devam etmiştir. Diyarbakır ile ilgili yazılan bazı kitaplarda, internet sitelerinde[340] bunlar görülmektedir. Son dönemlerde elde dolaşan fakat bir baskısına henüz rastlanmayan, fotokopi şeklinde çoğaltılmış olan bir kitap örnek olarak gösterilebilir. Kitapta yeni mitoslara rastlandığı gibi kitabın bir bölümünde şehirle ilgili olarak asil bir köken arayışı, şehrin kökenini peygamber ve sahabe soyuna dayandırma duygularının yansıması görülmektedir. Aşağıda verilen yazı hiç müdahale edilmeden olduğu gibi buraya eklenmiştir:

> "Diyarbakır'ın ilk kuruluşunda Hz İbrahim'in Hacer ve Sara'dan sonraki üçüncü hanımından doğma Medyen'in torunu Amid, Diyarbakır'ı kurmuş ve bu nesil Diyarbakır'da yaşamıştır. Diyarbakır'ın feth olunmasını takiben komutan İyaz bin Ganem'in karşısına Diyarbakır'ı temsilen çıkanların başında Davut peygamber neslinden Hunayn bin Maiş vardı. Yani Davud peygamber nesli burada yaşamaktaydı. Cercis nebinin soyunun bölgede Cercisoğulları olarak tanındığını biliyoruz. Cercis Nebi, Silvan'ın kurulmasını sağlayan

[340] www.bilinmeyendiyarbekir.com (Tarih: 06/10/2010-Saat: 09:41)

kişidir. Fetihten sonra Peygamberimiz (s) neslinden insanlar da Diyarbakır'a gelmiştir. Nebiler ve Sahabe kenti olan Diyarbakır'ın merkez ve çevresinde, birçok Peygamber ve Sahabe nesli bulunmaktadır. Peygamberimizden önceki peygamber nesli olarak Hz İbrahim'in Katura isimli hanımından doğma Medyen'in torunu Amid'in nesli Diyarbakır'da şehrin kurucusu olarak bulunmuştur. Ayrıca Davud peygamberin nesli Diyarbakır'da yaşamıştır. Peygamber Efendimizden önceki peygamber nesli dışında, günümüzde birçok Seyyidler, Ensariler ve Abbasi ailesi ile Hz Ebu Bekir ve Hz Ömer neslinden olan aileler de Diyarbakır'da bulunmaktadır. Diyarbakır'da bulunduğuna inandığımız sahabe neslinden olan birçok ailenin elinde ise, aile şeceresi olmadığından Sahabe nesli olduğu bilinmemektedir.[341]

Bir başka yerde de Hz Süleyman Camiinin, Kur'an'da ismi geçen Hz Süleyman'a ait olduğu iddia edilmektedir. Âdem Mahfuz'a göre buranın peygamber olan Hz Süleyman'ın mekânı olması ihtimal dâhilindedir. Bu konuda halkın kanaatinin de alınması gerektiğini belirten Âdem Mahfuz, fetih sırasında Hz Davud'un soyundan geldiğini ifade eden Huneyna oğlu Maiş adında Yahudi bir din adamının, Iyaz'ın huzuruna çıkmasını da delil olarak almakta ve şöyle söylemektedir:

"Görüldüğü üzere Diyarbakır'da Hz Davud veya Süleyman peygamber neslinden gelmiş insanların varlığı da Süleyman peygamberin burada bulunma ihtimali olabileceğine bir emaredir. Diyarbakır Eğil ilçesini Süleyman peygamberin kâtibi Nebi Harun-u Asefi'nin alması, gerek Diyarbakır'da ve gerekse Zeugma'da Belkıs isimlerinin varlığı, yani Sebe melikesi Belkıs'tan etkilenmenin olması ve Zeugma eserlerinin ve Diyarbakır Ulu Cami başlıklarının Süleyman peygamberin son mekânı Suriye Pamira'daki eserlerle benzerliği, Diyarbakır'da halkın yarısının Süleyman peygamber, yarısının da sahabe Süleyman'dan bahsetmesi (ikisi de doğrudur), Hz Süleyman denen mevkinin daha önce hükümdarlık

[341] Mahfuz, s.160; Ayrıca bkz. Yatkın, s.14.

mekânı oluşu (Yuhanna ve Butrus ismli hükümdarlar İslam fethinde orada ikamet ediyordu), Süleyman peygamber'in makamı olduğunu düşündürmektedir.[342]

Bunların dışında daha başka peygamberlerin izinin de Diyarbakır'da olduğu iddia edilmektedir. Adem Mahfuz, kitabında Eyüp Peygamber'in mezarının Çüngüş'te olabileceğini söylemektedir.[343]

B. DİYARBAKIR'DA YAYGIN MİTOSLAR

Bu bölümde, Diyarbakır'da dini yaşantıyı etkileyen mevlit ve kaviller incelenecektir. Özellikle mevlit dini yaşantıyı oldukça etkilemiştir. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Diyarbakır'da da yaygın bir uygulama olan mevlit, ileriki sayfalarda da görüleceği gibi halk tarafından algılanma ve uygulanma şekli ile mevlitlerin çoğunda görülen mitolojik özellikler taşıyan rivayetler nedeniyle burada bir mitos olarak incelenmiştir. Burada mevlidin bu tür mitolojik özellikleri incelenecek ve halkın dini yaşantısındaki etkileri üzerinde durulacaktır.

1.Mevlitler

Sözlükte doğmak, doğum tarihi, doğum zamanı ve doğum yeri anlamlarında kullanılan "mevlid" sözcüğü, terim olarak genelde Hz Peygamber'in doğduğu zaman, bu zamanı anmak için yapılan törenler ve doğduğu esnada veya ondan önce ve sonra meydana gelmiş olduğuna inanılan olayları anlatan eserler olarak tanımlanmıştır. Mevlid sözcüğü, ayrıca Hz Peygamber'in dışında herhangi bir kimsenin doğumu ve doğum yıldönümü münasebetiyle yapılan anma merasimi, doğumu ve doğum esnasında meydana gelmiş olayları anlatmak için de kullanılır.[344]

[342] Mahfuz, ss.28–30.
[343] Mahfuz, s.195.
[344] Edip Çağmar, *Edebi Açıdan Arapça Mevlidler*, İlâhiyat, 1.Bsk, Ankara 2004, ss.13–14.

Mevlit okuma ve mevlit merasimi Kur'an ve hadislerde yer almamasına rağmen, İslam dünyasında kabul görmüştür. İslam Âlemi'nin birçok yerinde uygulanmakta olan mevlit ve bu konu hakkında yazılan eserler (Mevlitler), halk arasında Hz Peygamber'in hayatını anlatan tarih kitapları ve siyerlerden daha çok ilgi görmüştür.

Bu bölüme Diyarbakır'da okunan mevlitlerden ikisi alınmıştır. Bunlar: Süleyman Çelebi'ye ait Vesiletü'n-Necat; Molla Bateyî olarak bilinen Hasan el-Ertûşî'ye ait Mevlidi'n-Nebi adlı eserlerdir. Bu ikisi dışında başka mevlidler de okunmaktadır. Fakat bu mevlidler, Mevlidi'n-Nebi esas alınarak yazıldıkları için burada sadece, "asıl" olarak itibar edilebilecek Hasan el-Ertûşi'nin Mevlidi'n-Nebi'si incelenmiştir.

Molla Bateyî'nin yazmış olduğu Mevlidi'n-Nebi, kendisinden sonra yörede yazılmış olan hemen hemen bütün mevlitlere kaynaklık etmiştir. Molla Bateyî'nin mevlidinden esinlenilerek yazılan mevlitlerde, aynı konular başka müellifler tarafından işlenmiştir. Bu mevlitlerden tespit edebildiklerimiz, Molla Ahmed Hasî'ye ait 365 beyitten oluşan Mevlid-i Nebi[345], M. Zahit Kardeşlik'e ait, 687 beyitten oluşan Mevlud-i Şerif[346], Şeyh Muhammed Emin Haydarî'ye ait 312 beyitten oluşan Mevlidi'n-Nebi[347], Muhammed Halim Hıfzi Huhan tarafından yazılan 452 beyitten oluşan "Pesındana Muhammed" adlı mevlidlerdir.[348]

---

[345] Molla Ahmed el-Hasi, *Mevlidi'n-Nebi*, El-Mektebetu'l-İslamiyye, Diyarbakır, baskı tarihi yok. Molla Ahmed Hasi, 1864 yılında Diyarbakır'ın Lice ilçesinde doğmuş 1951 yılında Diyarbakır'da vefat etmiştir. Mevlid'in dışında başka eserleri de vardır. Bkz. M. Şefik Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid –Diyarbekir Velileri I-II*, Kent Yay, 1.Bsk, İstanbul 2004, ss.62–69.

[346] M. Zahit Kardeşlik, *Mevlud-i Şerif*, baskı yeri ve tarihi yok. Fakat en arka sayfasında 1989 yılında yazıldığı belirtilmiştir. Yazarı hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

[347] Muhammed Emin Haydari, *Mevlid-i Nebi*, Ayfa Basın Yayın, İstanbul, Baskı Tarihi yok. Şeyh Muhammed Emin Haydari, 1927 yılında Nusaybin'de doğmuştur. 22 Mayıs 2003 tarihinde Diyarbakır'da vefat etmiş, Diyarbakır'ın Güzel Köyü'nde defnedilmiştir. Mevlit dışında başka eserler de yazmıştır.

[348] Son dönemlerde yazılan mevlitlerden sadece M. Ali Ezdari'nin *Rehber-i Halasi* adlı mevlidinde Ertûşî'nin etkisi görülmemiştir. *Rehber-i Halasi*'nin başka bir özelliği de rivayetlerde seçici

"Pesındana Muhammed" adlı mevlidin, 2001 yılının Ramazan ayının 28'inde yazıldığı, mevlidin sonuna kaydedilmiştir. Henüz baskısı yapılmamış olan bu mevlit incelenmiş ve hemen hemen tamamının Molla Bateyî'nin mevlidi ile aynı olduğu görülmüştür.

Yukarıda verilen diğer mevlitler de "Pesındana Muhammed" adlı mevlit gibi konu ve kullanılan rivayetler bakımından Molla Bateyî'nin mevlidinden esinlenilerek yazılmışlardır. Hatta "Pesındana Muhammed dışındaki mevlitlerin isimlerinin dahi benzer veya aynı oldukları görülmektedir. Bunlardan Şeyh Muhammed Emin Haydari'nin mevlidi, Molla Bateyî'nin mevlidi kadar popüler olmasa da Diyarbakır'da diğerlerine göre fazla okunan mevlitler arasındadır.

Mevlitlerde esas konu, Hz Peygamberin doğumuyla ilgili olaylar olmasına rağmen başka konulara da değinilmiştir. Bu konuları genel olarak yedi kısma ayırmak mümkündür: l- Nur-u Muhammedi, 2- Hz Peygamberin doğumu ve doğumuyla ilgili olaylar, 3- Hz Peygamberin hayatı, 4- Hz Peygamberin şemaili ve ahlakı, 5- Hz Peygamberin getirdiği ilâhi mesaj, 6- Peygamber sevgisi ve 7- Medih[349]

Son üç konuya Diyarbakır ve çevresinde yazılmış olan mevlitlerde değinilmediği tespit edilmiştir. İlerde de görüleceği gibi mevlitlerin genelde ilk iki konu üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir.

1.1. Vesiletü'n-Necat ve Mevlidi'n-Nebi

Vesiletü'n-Necat, Süleyman Çelebi tarafından yazılmıştır. Süleyman Çelebi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bursa'da doğmuş olduğu bilinmekle beraber, doğum tarihi hakkında net bir bilgi yoktur. Ancak

---

davranılmış olmasıdır. Bkz. M. Mustafa Molla Ali Ezdarî, *Mevlid-i Şerif Rehber-i Halasi*, İhsan Yayınları, İstanbul 2005.

[349] Çağmar, ss.15–17.

Vesiletu'n-Necat'ın yazılış tarihi ile ilgili verilen bilgilerden 1351'de doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. 1422'de vefat etmiş olan Süleyman Çelebi, Sultan Bayezid döneminde Divân-ı Hümayun imamı olarak vazife yapmış, daha sonra da Ulu Câmi imamlığına getirtilmiştir. Ulu Cami'deki imamlığı esnasında kaleme aldığı Vesîletü'n-Necât isimli bu eseri o kadar kabul görmüş ve meşhur olmuştur ki mevlit dendiği zaman Vesîletü'n-Necât anlaşılır olmuştur.[350]

Bu mevlide zamanla eklemeler yapılmış veya mevlit merasimlerde okunabilecek şekilde ihtisar edilmiştir. Mevlidin yazma nüshaları arasında çok büyük farklar mevcut olduğunu ifade eden Ayşe Necla Pekolcay'ın Süleyman Çelebi'ye ait olan yazıları karşılaştırarak meydana getirdiği Vesîletü'n-Necât, 768 beyitten ve 16 bölümden oluşmaktadır.[351] Bölüm ve fasıllar birbirinden "Salâvat" getirilmesini isteyen beyitlerle ayrılmıştır.

Diyarbakır'da okunan diğer bir mevlit olan Mevlidi'n-Nebi adlı mevlidin yazarı hakkında ayrıntılı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yazarı Molla Bateyî, 1417–1495 yılları arasında yaşamıştır. Mevlidi dışında şiirlerinin toplandığı bir divanının da mevcut olduğu söylenmektedir.[352] Günümüzde Şırnak iline bağlı olan Beytüşşebap ilçesinin bir köyünde doğmuştur. Aşiretine nispet edilerek kendisine Hasan el-Ertûşi denilmektedir. Fakat Hasan el-Ertûşi olarak fazla bilinmemekte, daha çok doğduğu köye nispet edilerek kendisine Molla-yı Bateyî –Bateli Molla- denilmekte ve bu şekilde tanınmaktadır. Doğduğu köyde bulunan mezarı bugün ziyaret olarak kullanılmakta ve halk arasında büyük bir saygı görmektedir.

Halk arasında, Molla Bateyî'nin bir kış gecesi, rüyasında hocasını gördüğü bunun üzerine hocasını görmek için yola çıktığı ve donmaktan korunmak için

[350] Ayşe Necla Pekolcay, *Mevlid*, TDV Yay, Ankara 1993, ss.36–39.
[351] Pekolcay, *s*s.46–107.
[352] *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967, c.VI, s.1113.

sığındığı bir mağara girişinde vefat ettiği anlatılmaktadır. Rivayete göre karlar eridikten sonra cesedine ulaşılmış, cesedinin yanında ismini, niçin yola çıktığını ve soğuktan korunmak için bu mağaraya sığındığını yazdığı bir kâğıt parçası bulunmuştur.

Molla Bateyî'nin mevlidi Diyarbakır'da çok okunan ve bilinen mevlitlerden olmakla beraber Diyarbakır dışında başka yerlerde de okunmaktadır.

"Mevlidi'n-Nebi" adı verilen bu mevlitte de Vesiletü'n-Necat'taki gibi siyer kitaplarında geçmeyen olaylar anlatılmakta, Hz Peygamber'i, bir peygamberden daha çok mitolojik bir kahraman olarak gösteren rivayetler bulunmaktadır. Buna rağmen bu mevlit kendisinden sonra yörede yazılan mevlitlerin hemen hemen tümüne kaynaklık etmiş, ilham kaynağı olmuştur. Bu mevlid, birçok yayınevi tarafından basılmış, üzerine şerhler yazılmış ve mevlidin ihtisarları yapılmıştır.[353]

Mevlidi'n-Nebi, 564 beyitten oluşmuştur. Konular arası geçiş, Vesiletu'n-Necat'taki gibi "Salâvat" getirilmesini isteyen beyitlerle olmaktadır.[354] Mevlit ve uygulaması Hz Peygamber ve sahabe devrinden asırlarca sonra ortaya çıkmasına rağmen, Molla Bateyî'nin mevlidinde, mevlidin önemi anlatılırken, Hz Peygamber'den olduğu iddia edilen nakiller yapılmıştır. Ayrıca Hz Ömer ve Hz Ebu Bekir'in de mevlide sarfedilen bir dirhemden çok hayırlar elde edileceğini

[353] Mevlid'in şu baskıları karşılaştırılıp okunmuştur: *Mevlid-i Nebi Aleyhisselatuvesselam*, Ayfa Basın Yayın, İstanbul, Baskı Tarihi yok; *Muhtasar Mevlid-i Nebi Aleyhisselatuvesselam*, ihtisar eden Muhammed Mehdi el-Amidi, baskı yeri ve tarihi yok. Fakat en arka sayfada eserin 31 Ağustos 2002'de bitirildiği yazılmıştır. Bu eserde, Ertûşî'nin mevlidinde geçen fakat siyerle ilgili bilinen kitaplarda geçmeyen rivayetler çıkarılmıştır; Zeynelabidin el-Amidi, *Behcetu'l En'am Bişerhi Mevlidi'n-Nebi Aleyhisselatuvesselam*, Ertûşî'nin mevlidi üzerine yazılmış bir şerhtir. Ertûşî'nin mevlidinde olmadığı halde bu şerhte, salâvatlarla ayrılan bölümler ve fasıllar (18 bölüm) isimlendirilmiştir, Baskı yeri ve tarihi yok.

[354] Ertûşî'nin mevlidinde olmadığı halde *Behcetu'l En'am Bişerhi Mevlidi'n-Nebi Aleyhisselatu vesselam* adlı şerhte, salâvatlarla ayrılan bölümler ve fasıllar (18 bölüm) isimlendirilmiştir. Bkz. Zeynelabidin el-Amidi, *Behcetu'l En'am Bişerhi Mevlidi'n-Nebi Aleyhisselatuvesselam*, Baskı yeri ve tarihi yok.

söyledikleri iddia edilmiştir.[355]

Vesiletü'n-Necat'tan daha çok mitolojik motifler içeren. Molla Bateyî'nin mevlidi, Hz Peygamber, Hz Ebu Bekir ve Hz Ömer'den olduğu iddia edilen mevlidin önemi ile ilgili rivayetleri kaydettikten sonra kâinatın yaratılışını ele almaktadır. Mevlidin bu bölümü sembolik bir özellik göstermekte, köken mitosuna örnek olacak konulara değinilmektedir. Molla Bateyî'nin yazdığına göre ilk olarak yaratılan Nur-u Muhammedî, yaratılışından sonra 624000 yıl boyunca tesbih etmiş, daha sonra bu Nur için Kudret, Tazim, Minnet, Merhamet, Saadet, Keramet, Menzilet, Hidayet, Nübüvvet, Rif'at, Taat, Şefaat'ten oluşan 12 Hicab yapılmış, hicabların her birisi, o Nur'da birkaç yıl durmuştur. Daha sonra Nur-u Muhammed, Nusret, Merhamet, Kudret ve İrfan adlı dört büyük denize atılmış, Marifet denizinden çıktığı vakit o nurdan 124000 bin damla damlamıştır. Molla Bateyî, her bir damladan bir peygamber yaratıldığını söylemekte bütün peygamberlerin yaratılışının kökeninde Hz Peygamber'in Nur'unun olduğunu ifade etmektedir.[356]

Mevlitte, Hz Âdem'in yaratılması ile ilgili bölümde Allah'ın Hz Âdem'i yaratmayı dilediği zaman Cebrail'e yeryüzünün kalbi, değeri, güzelliği, süsü olan Beyza-ı Zemin'den –Hz Peygamber'in mezarının bulunduğu yerden- bir avuç toprak getirmesini söylediği ifade edilir. Cebrail, değerli kabrin bulunduğu Beyza-ı Zemin'den almış olduğu toprakla gelir. Tesnim[357] (Cennet'te bir ırmak) suyu ile bu toprağı yoğurur ve hamur haline getirir. Yoğurmaya devam eden Cebrail, hamur beyaz bir inci haline gelince bırakır. Allah, Cebrail'e onu almasını, yeri göğü, denizleri karaları, doğuyu batıyı gezdirmesini emreder. Binlerce yıl geçer. Böylece Allah, Âdem'i inci haline gelmiş hamurdan yaratır. Âdem'e Ruhundan üfler.

[355] Hz Peygamber ve sahabelerin rivayetleri için bkz. Molla Bateyî, 26–31. beyitler
[356] Molla Bateyî, 46–62 arası beyitler
[357] Mutaffifin, 83/27'de geçmektedir.

Melekler, Âdem'e secde ederler.[358]

Aynı konuda Şeyh Muhammed Emin Haydari'ye ait mevlitte Hz Âdem'in yaratılışıyla ilgili olarak şunlar söylenir: "Allah, Âdem'i yaratmayı, Âdem'in zürriyetinin çoğalmasını diledi, Nur-u Muhammed'e nazar etti, Nur'dan bir ter (damlası) çıktı. Âdem'in toprağına düştü, toprak çamur oldu. Allah, Ruh'a emreder. Ruh, Âdem'in yaratılmış cesedine girer."[359]

Görüldüğü gibi Hz Âdem'in yaratılışının kökeninde Hz Muhammed'in kabrinin toprağı bulunduğu iddia edilmekte köken mitosuna örnek olacak anlatımlara, mevlitte yer verilmektedir. Molla Bateyî'nin ifadesine göre Hz Âdem, Hz Muhammed'in kabrinin bulunduğu topraktan yaratılmıştır.

Molla Bateyî, mevlidin bir başka yerinde Allah Resulü'nün ashabından, onların nurlarından da bahsetmektedir. Anlatıma göre Hz Âdem, Cennet'te iken bütün melekler onun sırtına bakmaktadır. Bunun sebebini soran Hz Âdem'e, Allah, sırtında Hz Muhammed'in Nur'unun olduğunu, meleklerin o Nur'a baktığını söyler. Hz Âdem:

"Allah'ım! Muhammed'in Nur'u önüme gelsin" der. Hemen o anda Nur, Âdem'in yüzüne gelir. Molla Bateyî, bazılarının Nur'un şehadet parmağına geldiğini söylediklerini kaydeder. Nur-u Muhammed, Güneşin, gündüz ortasında gökyüzünde parlaması gibi parlar. Âdem ve melekler şaşırıp kalırlar.

Âdem, "Allah'ım! Başka nur kaldı mı orada" der. "Ashab-ı Resul" cevabı gelir. Sahabelerin nurlarının kaldığı ifade edilir. Âdem, onların da gelmesini diler.

Hz Ebu Bekir, Hz Ömer, Hz Osman ve Hz Ali'nin nurları, Hz Âdem'in parmaklarına gelir. Molla Bateyî, Hz Ali'nin nuru geldiği zaman bütün parmaklara

[358] Molla Bateyî, 79–89 arası beyitler.
[359] Haydari, *Mevlidi'n-Nebi*, 80–82 arası beyitler.

ışık verdiğinin söylendiğini kaydeder. Hz Ali'nin nuru geldiği zaman Cennet ışıklanır.[360]

Birinci bölümde de kaydedilmiş olduğu gibi etiyolojik/nedenbilimsel mitos olarak da adlandırılan köken mitosları, bir davranışın, bir nesnenin nasıl ortaya çıktığını ve niçin yapıldığını anlatırlar. Mevlidlerde kâinatın nasıl ortaya çıktığı anlatıldığı gibi bazı davranışların yapılmasına kaynak olabilecek örnekler de verilmiştir. Molla Bateyî'ye ait Mevlidi'n-Nebi'nin bir bölümünde "Selam Verme"nin başlangıcı anlatılırken[361] Şeyh Muhammed Emin Haydari'ye ait mevlitte ise nedenbilimsel mitosa örnek olabilecek şu rivayetler görülür: "Orta parmağa Ebu Bekir, sağındaki parmağa Ömer, serçe parmağına Osman, başparmağa Ali, şeref verir. Ta o zamandan sağ el, sol elden hayırlıdır. Hayırlı işler içindir. Tırnak kesileceği zaman, sağ elde önce şehadet sonra orta parmak, sonra yanındaki, sonra serçe, en son başparmağın tırnakları kesilir. Sol elde böyle bir tertibe gerek yoktur. Çünkü sol ele nur kısmet olmamıştır."[362]

Mevlit, daha sonra Hz Âdem ve Hz Havva'nın Cennet'ten indirilişlerine değinir. Hz Âdem ve Hz Havva, emre itaatsizlik edip buğday ağacından yiyince Cennet'ten çıkarılırlar ve Dünya'ya gönderilirler. Hz Âdem, yaptığı itaatsizlikten dolayı pişman olur. Yıllarca gözyaşı döker. Döktüğü gözyaşlarından toprak nemlenir ve çamur haline gelir. Bitkiler, ağaçlar yeşerir. Âdem'in ayakları çamura gömülür.[363]

---

[360] Molla Bateyî, 90–106 arası beyitler.
[361] Molla Bateyî, 73–78 arası beyitler
[362] Bkz. Haydari, *Mevlidi'n-Nebi*, 86–105 arası beyitler.
[363] Molla Bateyî, 108–117 arası beyitler. Hatice Kelpetin Arpaguş, tarafından Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, Osmanlı halkının geleneksel islam anlayışı hakkında hazırlanmış olan "Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları" adlı doktora çalışmasında Osmanlı döneminde dini yaşantıyı etkilemiş olan Kara Davud, Muhammediyye ve Envaru'l-Aşikin gibi eserler incelenmiştir. Tez konusu için incelenmiş olunan bazı mevlitlerle yazarın incelemiş olduğu Osmanlı Halkının geleneksel İslam anlayışını etkileyen kitaplardaki peygamber anlayışı, peygamberlerin yaratılışları, hayatları konusunda benzerlikler tespit edilmiştir. Arpaguş'un çalışmasında ismi verilen kitapların bazıları Diyarbakır'da hâlâ okunduğundan tespit edilen benzerliklerin ya kitaptaki sayfaları belirtilmiş veya bazı metinler olduğu gibi alınmıştır. Arpaguş'un kaydettiğine göre Havva eşini çok

Burada anlaşıldığı gibi yeryüzündeki bitki ve ağaçların kökeni Hz Adem'in gözyaşlarına dayandırılmaktadır.

Mevlidi'n-Nebi'de birçok davranışın ve nesnenin kökeni Nur-u Muhammed'e dayandırılırken Vesiletü'n-Necat'ta önceki peygamberlere ait birçok mucize Hz Peygamberle ilişkilendirilmiştir. Mevlitte, Hz Muhammed'in, âleme gelmediği takdirde Hz Âdem'e izzet tacının verilmeyeceği, tövbesinin kabul edilmeyeceği, Hz Nuh'un suda boğulmaktan kurtulamayacağı ifade edilmektedir. Yine bu beyitlerde Hz Musa'nın elindeki asanın, Hz Muhammed'in hatırına ejderhaya dönüştüğü, Hz İsa'nın, Hz Muhammed'in ümmeti olmak için göğe çıktığı, Hz İbrahim'in, Hz Muhammed'in atası olduğu için ateş tarafından yakılmadığı ifade edilmektedir.[364]

Mevlidi'n-Nebi'de eşyanın yaratılmasından, peygamberlerin tümünün Nur-u Muhammed'den yaratılmalarından bahsedildikten sonra Hz Peygamber'in doğumuna geçilir. Mevlidin bu bölümünde diğer bölümlerden daha çok olağanüstülüklere yer verilmekte, Hz Peygamber'in doğumu çeşitli mitolojik motiflerle süslenmektedir.

Mevlidi'n-Nebi'de Hz Peygamber'in doğumu ile ilgili olaylar Hz Peygamber'in babası Abdullah'tan başlatılır. Mevlitte kaydedildiğine göre Abdullah doğduğu vakit, Şam'da rahiplerin elinde bulunan Hz Yahya'nın şehit edilirken giymiş olduğu cübbesinde, ta o zamandan kalan ve kurumuş olan kan, tekrar tazelenir. Bunun üzerine rahipler Tevrat ve İncil'in nasihinin (neshedicisinin) vaktinin yakın olduğunu anlarlar. "Yahya'nın kanının tazelenmesi buna işarettir"

özlediğinden hemen ağlamaya başlar, gözünden akan yaşlardan inci ve mercanlar oluşur. Âdem de cennetten ayrıldığı için ağlamaktadır, onun gözyaşlarından da zencebil ve sıcak otlar meydana gelir. Bkz. Hatice Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yay, İstanbul 2001, s. 141.

[364] Pekolcay, *Mevlid*, 79–87 arası beyitler.

derler.[365]

Abdullah, büyüdükten sonra kendi yaşamında olağanüstü olaylarla karşılaşır. Bir gün babasına, Betha-ı Beşir'e (Beşir Vadisi) gittiği zaman sırtından büyük bir Nur çıktığını, bu Nur'un yükseldiğini, ikiye ayrıldığını, birinin şarka, diğerinin garba gittiğini ve hemen döndüklerini gördüğünü söyler. Gökyüzünün ikiye ayrıldığını, Nur'un semanın yedinci katına çıktığını, tekrar (süratle) gelip sırtına girdiğini anlatır. Abdullah şöyle devam eder:

"Bir yere oturduğum zaman garip şeyler olur. Yerden şu ses gelir:

"Sana ve Ahmed'in Nur'una selam." Hangi kuru ağacın altına girsem, yeşerir, bana gölge olur. Ayrıldığım zaman tekrar eski haline döner. Baba, bu neyin işareti ve nedir? Babası:

"Şah-ı Emin, Ahmed-i Mürsel, Sultan-ı Cihan senden olacak, bunu rüyamda gördüm ve buna muntazırım. Ahmed senden olacak" der.[366]

Bir gün Abdullah'ı öldürmek için Şam diyarından 70 Yahudi Mekke taraflarına gelir. "Abdullah'ı öldürmeyene kadar hiçbirimiz Şam'a dönmeyeceğiz" diyerek yola çıkan Yahudiler, Mekke yakınlarında pusu kurarlar. Abdullah'ın çölde dolaşmaya çıktığı bir gün arkasından giderler.

Aynı gün Âmine'nin babası Vehb de ava çıkmıştı. Sesleri duyan Vehb, sesin geldiği yöne baktı. Adamların Abdullah'a yaklaştığını gördü. Kurt sürüsü gibi, Abdullah'ın üzerine yürüyorlardı. Vehb tam o sırada yeşil elbiselere bürünmüş meleklerin geldiğini görür. Bunlar, 70 Yahudi'nin hepsini öldürüp tekrar geri dönerler. Bu olayı gören Vehb, "Eğer bu genç kabul ederse Âmine'yi ona verdim"

[365] Molla Bateyî, 131–147 arası beyitler
[366] Molla Bateyî, 149–163 arası beyitler.

der.[367]

Daha sonra Abdullah ile Amine'nin düğünlerine, ardından Peygamberimizin doğumuna geçilir. Peygamberimizin viladeti sırasında Âmine'nin yanına dört kadının (Havva, Sara, Asiye ve Meryem) geldikleri ifade edilir. Melekler tesbih getirerek odaya girer. Amine'nin sağına ve soluna yıldızlar düşer, bütün cihan nurla dolar, maşrik ve mağrib uzaktan görünür. Âmine, batıda, doğuda ve Kâbe'de yeşil bayraklar görür. Allah, Cebrail'e semavat ve zemin ehlini müjdelemesini emreder. Cennet'in kapıları açılır. Melekler fevc fevc Mekke'ye gelir.

Âmine, o saatte susadığını, kendisine süt gibi beyaz, bal gibi tatlı şerbet verdiklerini ve onu içtiğinde anında susuzluğunun geçtiğini söyler. Beyaz bir kuş Amine'nin yanına gelir, sırtını sıvazlar, o an Muhammed Mustafa doğar.[368]

Hz Peygamber, doğar doğmaz hemen secdeye gider, parmaklarını gökyüzüne çevirir. Beyaz bir bulut gelir onu alır ve kaybolur. Sonra sarılı bir halde tekrar getirilir. Başka bir bulut gelir, onu alır götürür. Âmine, "Dünyayı gezdirin, denizleri ve karaları gezdirin." diye bir ses işittiğini söyler.

Hz Peygamber'in doğumu diğer peygamberlere de duyurulur, ev renk renk kuşlarla dolar. Hz Peygamber, güneş gibi parlayan kişiler tarafından yıkanır ve

[367] Molla Bateyî, 164–183 arası beyitler. Arpaguş'un çalışmasında Amine'nin babası Vehb'in gördükleri kızı Amine'nin Abdullah ile evlendirmek istemesi şu şekilde kaydedilmiştir: "Abdullah ve Amine "Evlenme çağına gelince Yahudiler, Abdullah'ı son peygamberin babası olacağından öldürmek isterler. Bundan dolayı avlanmak amacıyla ıssız bir bölgeye giden Abdullah'ı, bir grup Yahudi takip eder. Âmine'nin babası Vehb de, Abdullah'ın Tevrat'ta bahsedilen kişi olduğunu tahkik etmek amacıyla gizlice Yahudilerin arkasından gider. Vehb, durumun vehameti karşısında tek kişinin büyük bir grupla baş edemeyeceğini düşünerek Abdullah'a yardım etmeyi aklından geçirir. Fakat onun ahir zaman nebisinin babası olma ihtimali üzerinde durarak bu insanlar karşısında tek başına başarılı olması gerektiğini düşünür ve yardımdan vazgeçer. Neticede Abdullah büyük bir grubu başından defetmeyi başarır. Vehb de gösterdiği başarısından dolayı onun Tevrat'ta anlatılan Muhammed'in babasının vasıflarına sahip olduğu kanaatine varır ve kızı Âmine'yi onunla evlendirmeye karar verir. Abdullah'a ve Âmine'ye son peygamberin ebeveyni olacaklarından dolayı birçok evlenme teklifi gelmektedir. Vehb gördüklerinden sonra Mekke'ye giderek kızını, Abdullah'la evlendirmek için teklifte bulunur." Bkz. Arpaguş, ss.166–167.

[368] Molla Bateyî, 265–283 arası beyitler.

sarılır.[369]

Kâbe, secdeye gider, melekler Kâbe'yi misk ve gül suyuyla yıkar, Safa ve Merve, secdeye gider.[370] Doğumundan itibaren üç gün boyunca melekler onu görmeye geldiklerinden dedesi Abdulmuttalib onu göremez.[371]

Vesiletünnecat'ta da mitolojik unsurların genelde Hz Peygamber'in doğumu hakkında olduğu görülmektedir. Bir yerde Hz Peygamber'in doğduğu gece evinde bütün ins ve cinnin fark edebileceği şekilde bir nur doğduğu, aynı gece bir melek tarafından hava üzerine Sündüs isimli bir döşeğin döşendiği, doğumunun bir işareti olarak Doğu, Batı ve Ka'be'nin üzerlerine birer âlem (bayrak) dikildiği belirtilir. Yine evin duvarının ansızın yarıldığı, içinden üç hurinin göründüğü ve birbirlerine peygamberin doğacağını müjdeledikleri belirtilmektedir. Ardından yüzleri aydınlık sayısız hurilerin eve geldiği, Âmine'nin susadığı, kendisine su verildiği kaydedilmektedir.

Vahşi hayvanların, kuşların, taşların ve ağaçların dile gelip çocuğa övgü dolu sözler söyledikleri, Âmine'nin, çocuğu Kâbe'ye karşı yüzünü yere koymuş ve secdeye varmış durumda gördüğü anlatılır. Âmine'nin kendine geldiğinde hurilerin oğlunu alıp gitmiş olduklarını gördüğü ifade edilir. Ayrıca bebeğin gözü sürmelenmiş, göbeği kesilmiş, sünneti yapılmış, tuzu serpilmiş ve bebek yünlü bir kumaşa sarılmıştır. Kimse kendisine bir eziyet vermesin diye üç gün süreyle

[369] Molla Bateyî, 299–309 arası beyitler. Hasan el-Ertûşî, doğum sırasında gerçekleşen mucizelerin haddi hesabı olmadığını, kendisinin muhtasar olarak yazdığını söyler. Bkz. 309. beyit

[370] Molla Bateyî, 318–323 arası beyitler. "Hz Peygamber'in doğumuyla birlikte çevresinde meydana gelen birtakım değişiklik ve olağanüstülüklerden bazıları şöyledir: Hemen secdeye kapanan Kâbe'nin dört tarafından sadalar yükselmeye başlamıştır. Bu sırada Kâbe'de uyuyan Abdülmuttalib, ses ve gürültüden uyanmış ve duvarların sevinçten titrediğini, Lât ve Uzza gibi putların yere düşüp secdeye kapandığını görmüştür. Başka bir rivayette de doğum sırasında Kâbe'nin ortadan yarılıp ikiye bölündüğü nakledilmiştir. Hâşimoğulları bu yarılmanın Abdullah b. Abdülmuttalib'in, Zühreoğulları da Âmine nın babası Vehb'in vefatından kaynaklanmış olabileceğini düşünmüşlerdir. Fakat bu sırada Kâbe konuşmaya başlayarak kendisinin bir kimsenin ölmesinden dolayı yarılmayacağını söylemiş ve Hz Muhammed'in dünyaya gelmeye başladığını haber vermiştir." Bkz. Arpaguş, ss.168–169.

[371] Molla Bateyî, 333. beyit.

götürülmüştür. Ardından yedi kat gök ehli, yer ve gökteki tüm melekler ve sekiz Cennet'teki bütün huriler onu ziyarete gelmiş, ziyarete gelenlerin hepsi, Allah tarafından yaratılmış nurdan bir tabak içerisinde getirdikleri cevahiri çocuğun başına saçmış, Allah'ın emriyle Peygamber için Cennet süslenmiş, Cebrail'e Cehennem'in kapısını kapatması emredilmiştir.[372]

Mevlidin başka bir yerinde de Hz Peygamber'in bedeninin bütünüyle nur olduğu, her uzvunda mucize olduğu belirtilmektedir. Bunun dışındaki beyitlerde, ayın gökten inip onun beşiğini salladığı, dudağını oynattığı zaman gökte ayın ve güneşin de yerlerinden oynadıkları, dişlerinin parlaklığından dolayı, gece yere iğne düşse bile bulunduğu belirtilmektedir. Yine karanlık gecelerde genç-ihtiyar herkesin O'nun nurunun aydınlığından yolda yürüyebildiği, saçına sabah rüzgârı dokununca, havanın güzel kokular ile dolduğu, terlese her terinin gül olduğu, çevresindekilerin gülleri topladıkları, kesilen tırnaklarının, kıymetli inciler haline geldikleri, eşleri ve kızlarının onları topladıkları ifade edilmektedir.[373]

Buraya kadar anlatılanlara bakıldığında Mevlidi'n-Nebi'nin genelinde Hz Peygamber'in kâinatın özünü oluşturduğu intibası görülür. Hz Peygamber'in kişiliği bu yönüyle nübüvvet sıfatlarından uzak bambaşka bir kişiliğe yerleştirilmiştir. Hz Peygamber, mevlitte beşeri özelliklerden soyutlanmış mitolojik motiflerle süslü olağanüstü bir kahraman şeklinde görülmektedir.

Hem Vesiletü'n-Necat hem de Mevlidi'n-Nebi'de, Hz Muhammed'in doğumuna büyük bir yer ayrılmıştır. 564 beyitten oluşan Mevlidi'n-Nebi'nin 60'tan

---

[372] Pekolcay, *Mevlid*, 206–271. arası beyitler. Hz Peygamber'in doğumu ile ilgili mevlitte anlatılanlara benzer rivayetler adı geçen eserde de mevcuttur. Hz Muhammed'in doğumu sırasında yanında bulunan halası Safıyye, ondan bir nur zahir olduğunu ve altı alâmet belirdiğini anlatır: Doğar doğmaz secdeye kapanmış, başını kaldırdığında fasih bir lisan ile kelime-i tevhidi söyleyip Allah'ın elçisi olduğunu bildirmiştir. Safiyye onu yıkamak istediğinde yıkanıp temizlendiğini bildiren bir ses duymuştur. Sünnetli, göbeği kesilmiş olarak ve sırtında kelime-i tevhid yazılı nübüvvet mührüyle doğmuştur. Secdeye kapandığında da "ümmetim" diye dua etmiştir. Bkz. Arpaguş, s.168.

[373] Pekolcay, *Mevlid*, 309–342 arası beyitler.

fazla beytinde Hz Peygamber'in doğumu anlatılmıştır. Bu bölümlerde birçok millette görülen, farklı kişilere ait doğum ile ilgili anlatımlara benzer şekilde olağanüstü motiflerle doldurulmuş rivayetler görülmektedir. Bu rivayetlerin temelinde büyük bir Peygamberin doğumunun diğer insanların doğumuna benzemeyeceği düşüncesi yatmaktadır.

Bu duruma diğer dinlerde ve tarihsel birçok kişi ile ilgili rivayetlerde de rastlanmaktadır. Hemen hepsinde yukarıda da ifade edildiği gibi büyük bir insanın dünyaya gelişinin normal insanların doğumundan farklı olacağı tasavvuru görülmektedir. Bu mitoslar tarihsel bir kişinin doğuşunu, başarılarını gizemli bir şekilde anlatır ve onu mitolojik bir kahramana dönüştürürler. Campbell, bu durumu tarihsel bir kişinin gerçek başarılarına bağlar. Campbell'e göre eğer gerçek bir tarihsel figürün yaptıkları onun bir kahraman olduğuna işaret ederse, efsanesini oluşturanlar ona uygun derin maceralar uydurmaya devam edecektir.[374] Wach ise, mitolojinin bu şekilde aşırı gelişmesinin zaman zaman tarihsel olan her şeyi yok edebileceğini ifade eder.[375] Tarihi şahsiyetler mitolojik anlatımlarla o kadar süslenir ki tarihi kahraman, mitolojik kahraman içerisinde kaybolur, gerçek kimliğini ayrıdetmek çok zor hatta imkânsız denebilecek bir duruma gelir.

Zerdüşt ile ilgili geleneksel rivayetlerde de onun doğumu ve yaşamı mitolojik motiflerle süslenmiştir.[376] Aynı duruma Buddha ile ilgili geleneksel rivayetlerde de rastlanmaktadır. Buddha ve Zerdüşt ile ilgili tarihi ve geleneksel rivayetler farklılık

[374] Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev: Sabri Gürses, Kabalcı Yayınevi, 1.Basım, İstanbul 2000, s.361.
[375] Joachim Wach, *Dinler Tarihi Bilimsel Bir Disiplin Olarak Kuruluşuna Teorik Bir Giriş*, Çev: Fuat Aydın, Ataç Yay, İstanbul 2004, ss.275–276.
[376] Bkz. Asiye Tığlı, *Zerdüşt Hayatı ve Öğretisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2004, ss.102–106.

göstermektedir.[377]

Armstrong, tarihi şahsiyetlerin hayatının olağanüstülüklerle süslenmesini kahramanlık mitosunun insanın içine işlemesine bağlar. Armstrong'a göre kahramanlık mitosu insanın içine öyle işlemiştir ki, ister bir peygamber ister bir komutan olsun, kahraman, gerçek kişiliğinden uzaklaştırılarak, insanüstü bir konuma getirilir.[378] Eliade da, bunu halk belleğinin özelliğine dayandırır. Eliade'a göre olayları kategoriler halinde, şahısları arketipler halinde saklayan halk belleği gerçek şahısları veya gerçek olayları saklamakta zorlanmaktadır.[379] Bu nedenle herhangi bir olay ve tarihsel bir kişilik sözlü olarak aktarıldığı her dönemde arkaik zihniyetin oluşturduğu kahramana dönüştürülmektedir. Bu durumun din ile mitosu birbirine karıştırdığı, hangisinin din hangisinin mitos olduğunun ayırt edilemediği daha önce ifade edilmişti.

Mevlitte, doğum ile ilgili mitolojik anlatımlardan sonra Hz Peygamber'in sütanneye verilmesi hakkındaki bölüme geçilir. Mevlitte anlatıldığına göre Halime, arkadaşlarıyla beraber bir vadiye gittiğinde, Mekke'ye gitmelerini söyleyen ilahi bir ses gelir, doğan çocuğu (Hz Peygamber) emzirecek kadını öven sözler duyulur.[380] Hz Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib de, torunu Muhammed'i Halime'den başka kimseye vermemelerini söyleyen bir ses duyar.[381]

Bebeğin sütanneye verilmesi ile ilgili mitolojik anlatımlar, Halime'nin memleketinden başlar ve Halime'nin Mekke'ye gidip oradan yurduna dönmesine kadar sürer. Mevlide göre Halime, Mekke'ye gelip bebeği aldıktan sonra evine

[377] Buddha için bkz. Ali İhsan Yitik, Budizm, *Yaşayan Dünya Dinleri*, ss.308–309. Değişik geleneklerdeki mitolojik doğum örnekleri için bkz. Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, ss.335–352.
[378] Armstrong, s.29.
[379] Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, ss.54–55.
[380] Molla Bateyî, 343–346 arası beyitler.
[381] Molla Bateyî, 358–365 arası beyitler.

dönmek için yola çıkar. Halime'yi ve bebeği taşıyan binek Mekke'den ayrılmadan önce Kâbe'ye doğru üç defa secdeye gittikten sonra oradan ayrılır. Hızlı bir şekilde ilerlemeye devam eder. Onlarla beraber Mekke'den yola çıkan kervandakiler, eşeğe ne olduğunu, gelirken yavaş geldiğini, bu sefer yükünün ağır olmasına rağmen nasıl kervanın önüne geçebildiğini sorarlar. Bunun üzerine, binek dile gelir. Gidişinde bir gariplik olmadığını, sırtındakinin gelmiş geçmiş en hayırlı kişi olduğunu söyler. Kervandakiler, eşeğin konuşabilme ihtimalini düşünmediklerinden bu sesin olsa olsa ancak bir hayal olduğunu söylerler.[382]

Yolda da olağanüstülükler devam eder. Halime ve bebeği gören bir grup Rahip, bebeğin ileride gelecek son Peygamber olduğunu anlar ve bebeği öldürmek isterler. Fakat bebek, o sırada gökyüzüne doğru bakar. Gökyüzünden şimşek gibi bir ateş gelir ve rahiplerin hepsini yakıp öldürür.[383]

Bu bölümden sonra Hz Peygamber'in sütannesinin yanında yaşadıkları anlatılır. Anlatımlarda çocukluğundan itibaren Hz Peygamber'in hayatının her anında mucizelerin olduğu görülür. Onu gören ağaçların selam vermesi, vahşi hayvanların, aslanların ona zarar vermemesi, yanında sakin durmaları, onunla konuşmaları, ayağı kırılan koyuna dokunması, koyunun iyileşmesi, Halime'nin, çocuk Muhammed'i, kâhine götürmesi anlatılır. Ardından kâhinin, etrafındakilere onu öldürmelerini, onun Hubel dinini ortadan kaldıracağını söylemesi, aniden iri bir adamın ortaya çıkması, kâhini bir mızrakla öldürmesi, kâhin ve çevresindekilerin helak olması, kâhinin yanından dönerken çocuğu kuyuya düşen bir kadını görmeleri, Muhammed'in parmağıyla işaret etmesi, suyun yükselmesi, çocuğun çıkması, Muhammed'e selam vermesi anlatılır. Daha sonra Halime'nin Muhammed'i

[382] Molla Bateyî, 400–408 arası beyitler.
[383] Molla Bateyî, 411–420 arası beyitler. Son beyit Arapça olarak yazılmıştır.

Mekke'ye götürmeye karar vermesi, hazırlık yapması, yola çıkmaları, Mekke'ye yaklaştıklarında, bir hatifin sesinin gelmesi: "Ey Mekke! Senden gelen, sana geldi"[384] dediği kaydedilir.

Halime, Muhammed'i Mekke'ye ailesinin yanına getirdiğinde Kâbe'ye doğru gelirler. Kâbe'nin yanına yaklaşırlar. Halime bir ses duyar: "Ey Kâbe! Ey Harem! Yanına aziz biri geldi. İki âlemin Cânân'ı geldi." Halime, sağına soluna bakar, kimseyi göremez. Muhammed'i bir yere bırakır. Sesleneni aramaya başlar. Kimseyi göremeyince geri döner. Fakat dönünce Muhammed'i bıraktığı yerde göremez. Muhammed'i bıraktığı yerde göremeyen Halime, ağlamaya başlar. İhtiyar bir adam ne olduğunu, ne aradığını, niye ağladığını Halime'ye sorar. Halime, ihtiyara durumu anlatınca, ihtiyar, onu Uzza putunun yanına götürür. İhtiyar, secdeye gider ve Uzza'dan çocuğun (Muhammed) yerini sorar. Uzza, bunun üzerine hemen secdeye gider, ardından konuşmaya başlar. Uzza putu, konuşmasında ihtiyarın secde etmesine kızar ve Muhammed'in devirlerine son vermeye geldiğini söyler.[385]

Muhammed'in kaybolduğunu öğrenen Abdulmuttalip, Kâbe'ye gelir. Allah'a yakarır. Kâbe'deyken bir ses duyulur: "Hemen Şerefli Tuhame'ye git, orada Yemame diyarının altında göreceksin. Abdulmuttalip oraya gider ve denilen yerde bulur.[386]

Vesiletü'n-Necat'ta, incelenmiş olan diğer mevlidlerden farklı olarak Hz Peygamber'in vefatına da değinilmiştir. Hz Peygamber'in vefatından sonra Güneş ve ayın tutulduğu,[387] diğer peygamberlerin ve meleklerin Hz Peygamber'in cenaze namazını kılmaları için cenazesinin üç gün bekletildiğinden bahsedilir. Peygamberler

[384] Molla Bateyî, 444–489 arası beyitler.
[385] Molla Bateyî, 493–517 arası beyitler.
[386] Molla Bateyî, 527–539 arası beyitler. Mevlit, burada sona erer.
[387] Pekolcay, *Mevlid*, 567. beyit

ve bütün melekler Hz Peygamber'in cenazesinde hazır bulunmuşlardır.[388]

Buraya kadar özetlenmiş olan mevlidlerin Hz Peygamber'in hayatını olağanüstülüklerle anlatması nedeniyle farklı mitos türlerine örnek olacak rivayetler içerdiği görülmektedir. Mevlitler, Hz Peygamber'in doğumunu esas alınarak yazıldıkları için en dikkat çekici rivayetlerin de onun doğumunu anlatan rivayetler oldukları görülür.

Mevlit, doğumu ve Vesiletü'n-Necat'ta vefatı anlatılması nedeniyle insan hayatının önemli anlarını anlatan mitoslara, Hz Peygamber'i beşerüstü motiflerle süslemiş olması nedeniyle kahraman ve prestij mitoslarına örnek rivayetler içermektedir. Özellikle Hz Peygamberin doğumu ve vefatı ile ilgili rivayetler bu konuda güzel bir örnek oluşturmaktadır. Hz Peygamber'in doğumu, yaşamı ve vefatı diğer insanlardan farklıdır. Bunların kökeninde kahraman mitosunun insanın ruhuna işlemiş olması yatmaktadır. Bütün bunların uyumlu, edebi bir şekilde anlatılması ve belli kurallara riayet edilerek uygulanması ise litürji mitoslarına örnek teşkil etmektedir. Bunun yanında Molla Bateyî'ye ait Mevlidi'n-Nebi, ve onun etkisi ile yazılmış mevlitlerde köken mitosuna örnek olabilecek motifler görülmektedir. Bu mevlitlerde kâinatın yaratılışı, diğer peygamberlerin, sahabelerin hatta Ümmet-i Muhammed'in kökeni, Nur-u Muhammed'e dayandırılmaktadır.

Mevlitler "başlangıç"ta yaşanan bazı olayların günümüzde yapılan bazı davranışlara neden olduğuna dair örnekler de içermektedirler. Tırnak kesildiği zaman riayet edilmesi gereken düzen, selam vermenin başlangıcı, namazın niçin beş vakit olduğu gibi.[389] Yine mevlidin günlük işlerin dışında belli zamanlarda okunduğu görülür. Okunduğu zaman riayet edilmesi gereken kurallar vardır.

[388] Pekolcay, *Mevlid*, 575–576. beyitler
[389] Hasi'nin mevlidinde de namazın beş vakit olması Nur-u Muhammed'in yaratıldığı vakitte beş defa secdeye gitmesine dayandırılmaktadır. Bkz. Hasi, *Mevlid-i Nebi*, 91–92. beyitler

Mevlitler, anlattığı zaman ve mekân bakımından incelendiğinde, mevlitlerde anlatılan mekânın ve zamanın çok farklı olduğu görülmektedir. Hz Peygamber'in tarihsel olarak 571–632 yılları arasında yaşadığı bilinmektedir. Fakat Hz Peygamber'in yaşadığı zamanı, tarihi ve sosyal şartları bilmeyen bir dinleyici mevlidi dinlediği vakit, farklı bir zaman ve mekânla karşılaşmaktadır. Her şeyin her nesnenin konuşabildiği olağanüstü bir zaman diliminde olaylar yaşanmaktadır. Zamanın ve mekânın bu şekilde algılanması her olayın gerçek olarak kabul edilmesini sağlamaktadır. Bu durum diğer özellikleri yanında mitosun kendi içerisinde kendine has bir mantığa da sahip olduğunu bize göstermektedir.

Mevlitler, dil bakımından incelendiklerinde ise günlük konuşmaların dışında farklı şiirsel bir dil kullandıkları görülecektir. Bu özellik mevlidin etkileyiciliğini artırmaktadır. Hem Vesiletü'n-Necat (Türkçe), hem de Mevlidi'n-Nebi (Kürtçe) farklı dillerde yazılmalarına rağmen, her iki mevlit de iyi bir okuyucu tarafından seslendirildiği vakit dinleyiciyi farklı bir dünyaya götürebilmektedir. Mevlidin okunduğu her seferde bu durum gerçekleşmektedir. Bu durum mitosun anlatıldığı her dönemde tekrar tekrar yaşanması halini hatırlatmaktadır.

Mevlitlerde benzetmelerin, bazı söz sanatlarının gerçek olarak algılandığı da görülmektedir. Mevlit edebi bir üründür. Mevlitler bilgi vermek yerine etkilemek amacıyla yazıldığından söz sanatları, mecazlarla, teşbihlerle süslenmiştir. Mevlitlerin bu yönü göz önünde bulundurulmadığından bazı söz sanatlarının hakikat olarak algılandığı görülmektedir. Bu hakikat olarak algılama da yeni mitler yeni efsaneler doğurmaktadır.

1.2. Mevlitlerin Dini Yaşantıdaki Etkisi

1.2.1. Mevlidin Okunması ve Uygulama Şekli

Hz Peygamber'e olan sevgiden dolayı ortaya çıkan mevlit, ilk dönemlerde sadece Hz Peygamber'in doğum yıl dönümlerinde (12 Rebiülevvel) okunurken, zamanla birçok amaç için okunmaya başlanmıştır. Mevlit, günümüzde kandillerde, zikirlerde, yeni doğan çocuğun kırkı çıktığında,[390] bir Müslüman'ın vefatının yedinci ve kırkıncı günlerinde, evlenme törenlerinde, sünnet merasiminde okunmaktadır. Diyarbakır'da cenaze ile ilgili olarak yapılan bir uygulamada vefatın üçüncü günü mezarlığa gidilmekte, vefatın yedinci ve kırkıncı günlerinde mevlit okunmaktadır. Maddi gücüne göre vefat yıldönümlerinde, hastalıklarda da okutanlar olmaktadır.

Mevlit adak olarak da verilmekte, kişinin herhangi bir isteği gerçekleştiğinde mevlit okutmayı adamışsa, dileği gerçekleştiğinde adağını yerine getirmek için mevlit okutmaktadır. Bunların yanında eve hayır ve bereket getirmesi için, nazardan korunmak için de okunmaktadır.

Mevlitler, türbelerde de okunmaktadır. Hz Süleyman Camii'ne veya türbe ve ziyaretlerin bulunduğu herhangi bir yere gidildiğinde, ellerinde mevlit bulunan kişiler görülmektedir. Bunlar arasında kendisi için okuyanlar bulunduğu gibi para karşılığı isteyene mevlit okuyanlar da bulunmaktadır.

Halk arasında mevlit büyük bir itibar görmektedir. Siyer ve Hz Peygamberi anlatan tarih kitapları da Hz Peygamberle ilgili olmasına rağmen mevlit kadar itibar görmezler. Mevlit, Kur'an gibi görülmekte hatta mevlidin, Kur'an gibi vahiy olduğuna inanılmaktadır. Bunu bizzat itiraf edenler olmaktadır. Bu kişilere mevlidin vahiy olmadığı hatta farklı kişiler tarafından birçok mevlidin yazıldığı söylenince

[390] Bebeğin kırk'ının kaldırılması bebeğin doğumundan kırk gün sonra olmakla beraber uygun bir zamanı veya koşulları bekleyip ileri tarihlere erteleyenlerin de olduğu görülmektedir.

şaşırmaktadırlar. Mevlit okumasını bilmeyen hoca, allame de olsa küçük görülmektedir. Bu da mevlidin ne kadar çok kabul gördüğünü, kanıksandığını göstermektedir. Mevlit, o kadar etkili olmuştur ki hemen her vakit okunmasının yanı sıra çocuklara verilen isimleri de etkilemektedir. Diyarbakır'da "Mevlit" ve "Mevlide" isimlerine rastlanmaktadır.

Halk arasında, mevlit okunan yere hayır ve bereket gireceği inancı vardır. Onun için herkes yılda en az bir kez evinde mevlit okutmalıdır. Hayır ve bereket inancı, mevlit okuma şekline de yansımıştır. Mevlit okunacağı zaman evdeki yiyeceklerden özellikle taneli olanlar, pirinç, buğday, mercimek, fasulye vb ne varsa biraz alınır -en az yedişer tane olmalı-[391] ve mevlit okuyacak kişinin önüne bırakılır. Mevlithan mevlidi okuduktan sonra üzerine mevlit okunmuş olan yiyecekler bereket getirmesi için alındıkları torba veya kaplara konur. Fasulye fasulyenin içine, pirinç pirincin içine, buğday buğdayın içine, tuz tuzun içine bırakılır.

Üzerine mevlit okunan yiyeceklerin şifa getireceğine inanıldığı için mevlidi dinleyen cemaate de sunulur. Mevlit okunan yerde bulunanların, yiyeceklerden en az birinden yemesi gerekmektedir.[392] Bu işlemlerin ardından daha önceden hazırlanmış veya mevlit okunduğu sırada hazırlanan yemekler yenir. Mevlitte verilen yemeğin, mevlide katılanlar tarafından yenilmesi gerektiğine inanılır.

Mevlit okunurken Hz Muhammed'in doğum anını anlatan bölüm geldiğinde, hazır bulunanlar ayağa kalkarlar, O'na salât ve selâm getirerek, Hz Amine'nin sırtının sıvazlanması gibi, herkes yanındakinin sırtını sıvazlar. Bunun şifa getireceğine inanılır.

Son yıllarda yaygın olmamakla beraber kasetten mevlit dinleme geleneği

[391] Bazı yerlerde ekmek ve tuz da bırakılır.
[392] Bazen üzerine mevlit okunmuş ekmek küçük parçalara ayrılarak dağıtılır.

başlamıştır. Mevlit okuma inancı kadınlar arasında çok güçlüdür. Kasetten mevlit dinlenilmesi geleneği de mevlit okumayı öğrenmemiş kadınlar arasında görülmektedir. Bu uygulama şeklinin diğerinden farkı sadece hoca yerine kasetten mevlidin dinlenilmesidir.

1.2.2. Mevlidin oluşturduğu peygamber modeli

Ali Şeriati, "Medeniyet Tarihi" adlı eserinde efsanelerin olması gereken, fakat gerçekleşmeyen tarihten bahsettiklerini söyler. Ali Şeriati'ye göre insan, tarihin efsanelerdeki şekilde meydana gelmesini istemiş, gerçekleşmediği zaman kendisi yeni bir tarih üretmiştir.[393]

Mitolojinin kaynaklarından biri insanın bu arzusudur. Arzu ve isteklerine göre bazen gerçek bir olaydan, kutsal kitaplarda geçen şahıslardan veya tarihte büyük işler başarmış kişilerden yararlanmakta bunlardan yeni bir efsane, yeni bir tarih üretmektedir. Bu durum tarihte yaşamış birçok kişi hakkında görüldüğü gibi Hz Peygamber hakkında da görülmektedir.[394] Hz Peygamber'in hayatı, yaptıkları hakkında Kur'an'da, siyer ve hadis kitaplarında verilenlerle yetinmeyenler, Hz Peygamber hakkında yeni rivayetler, yeni mucizeler ortaya atmışlardır. Bu rivayetleri üretenler kendi zihinlerinde oluşturdukları ama tarihte gerçekleşmeyen bir peygamber modeli oluşturmuş, Hz Peygamberin şahsını beşer seviyesinin üstüne çıkarmışlardır.

Bu mitik düşünce mevlitlerde de görüldüğü gibi bir olayı/kişiyi, tarihi gerçeklikten uzaklaştırmakta, onu mitosa yaklaştırmaktadır. Yine de mitosun özellikleri konusunda da ifade edildiği gibi mitosun kendisine inananlar için, mitosta

---

[393] Ali Şeriati, *Medeniyet Tarihi*, Çev: İbrahim Keskin, Ankara 1998, c.I, s.113–114.

[394] Hemen hemen bütün milletler, kendi peygamberleri, din kurucuları ve din adamları hakkında mübalağalar yapmışlar, şahsiyetlerini, siret ve talimatlarını tanınmaz hale getirmişlerdir. Ebu'l-Ala Mevdudi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz Peygamber*, Çev: N. Ahmed Asrar, Pınar Yay, Ankara 1983, c.II, s.9.

anlatılanlar gerçektir. Bu nedenle mitoslar, tarih kitaplarından daha çok rağbet görmüş, tarih kitaplarının mevlitler gibi olağanüstü motiflerle zengin olmamaları onların halk nazarında kabul görmemesine neden olmuştur. Hatta aynı konudan bahsetmelerine rağmen siyer kitaplarının mevlitler gibi kutsal olarak algılanmadığı görülür. Çünkü halkı tarihi bilgilerden çok olağanüstü motifler etkilemekte, olağanüstülüğe yer veren mitoslar tarihi gerçeklerden daha çekici gelmektedir. Halk nazarında doğru olan tarihi bilgiler ve onların ayrıntıları değil olağanüstü motiflerle yüklü mitosların işaret ettiği hakikatlerdir. Mevlitler, bu bağlamda incelendiği zaman, tarihsel gerçekliğe rastlanmaz. Mevlitlerde doğumundan itibaren her davranışı olağanüstü olan bir insanla karşılaşılır.

Mevlitleri anlayabilmek, onları çözümleyebilmek için mevlidin hitap ettiği halkı iyi tanımak gerekir. Din-Mitoloji ilişkisi konusuna değinilirken de ifade edildiği gibi mitolojinin kökeninde halkın muhayyilesi, hayal gücü de etkili olmaktadır. Halk, mantıksal uyumdan çok, hayecana getiren, dini duyguları coşturan, olağanüstülüklerle süslenmiş anlatımların etkisinde kalır. Mevlit de bu yönüyle halkın ilgisini çekmektedir.

Bunu yapan kişilerin amacının dini inanca zarar vermek, dini tahrif etmek olduğunu söylemek doğru olmayabilir. Çünkü insanoğlunun en çok yanlış anladığı ve en çok tahrif ettiği şeyler, en çok değer verdiği şeylerdir.[395] Bundan tahrif edilenin kabahatli olduğu sonucunu çıkarmak da yanlıştır. Çünkü toplum, kendi bilincine yerleşen arketiplerle, modellerle yeni bir dini anlar, karşılaştığı peygamberi, din kurucusunu veya kahramanı tanımaya çalışır ve zihninde kurgular.

[395] Mustafa İslamoğlu, *Üç Muhammed İki Tasavvur Bir Gerçek*, Denge Yayınları, 13. Bsk, İstanbul 2004, s.22.

Bu durum hayatı anlamlandırma işlevi olan mitosun bazen bir inancı tahrif edebilmesine de neden olmaktadır.

Molla Bateyî'nin mevlidinde ve diğerlerinde en dikkat çekici rivayetlerin Hz Muhammed'in doğumu ile Hz Peygamber'in peygamber olacağının önceden birçok kişi tarafından bilinmesi bu yüzden babası Abdullah'ı ve kendisini öldürmek istemeleri ile ilgili olanlar oldukları görülür. Bu rivayetler, mevlitlerin genelinde Hz Peygamber'in peygamber olacağının çevresinde yaşayanlar tarafından çok önceden bilindiği izlenimi vermektedir.

Tevrat ve İncil'de Hz Peygamber'in müjdelenmiş olduğu, Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde bildirilmektedir.[396] Fakat mevlitlerde, Hz Peygamber, özellikleri tamamen bilinen, herkesin bir bakışta peygamber olacağını anlayabileceği şekilde tarif edilmiştir. Hz Yahya'nın cübbesinden akan kanla Abdullah'ın doğumunun Yahudiler tarafından öğrenilmesi, Hz Peygamber'in doğumunda Kâbe'nin secdeye gitmesi, sütannesi ile ilgili rivayetler örnek verilebilir. Buna benzer diğer rivayetler de incelendiğinde risaletin başlangıcından itibaren herkesin Hz Peygambere iman etmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Hâlbuki olaylar tam aksine gerçekleşmiştir. Birçok kişi, yakın akrabaları ve öz amcası Ebu Leheb dâhil olmak üzere Hz Peygamber'in, peygamber olduğuna inanmamışlardır.

Mevlitlerde göze çarpan başka bir husus da Hz Peygamber'in nebevi özellikleri, ahlaki önderliğiyle ile beşeri yönünün karıştırılmasıdır. Tarih boyunca insanlar, mitik düşünme özelliği ile bir insanın ahlaki özelliklerini, başarılarını ve önder oluşunu beşeri yönü ile karıştırmış, ahlak konusunda önder olmuş insanların hayatını, olağanüstü motiflerle takviye etmişlerdir. Kahraman mitosunun/arketipinin

[396] A'raf, 7/157; Saff 61/6; Bakara, 2/146; En'am, 6/120.

oluşturduğu bu durum mevlitlerde oluşturulan peygamber modelinde karşımıza çıkmaktadır.

Mevlitlerde betimlenen peygamber, beşeri özelliklerden arındırılmış ve bir önderden çok her adımı mucize olan beşerüstü bir varlık şeklindedir. Hz Peygamberin bütün davranışlarına hâkim olan sıdk, doğruluk vb ahlaki özellikleriyle yetinilmemesi insanüstü özellikler aranmasına neden olmaktadır. Hz Peygamberi, insanüstü bir konumda tasavvur eden birisi de onun takva ve ahlak konusundaki yüceliğini mevlitlerde de görüldüğü gibi başka şekilde algılamaktadır. Bu düşünce Hz Peygamber'in bütün hayatını hatta başarılarını dahi kişisel çabalardan soyutlayarak tamamen mucizelere dayandırılmasına neden olacaktır. Tarihte birçok kişide görülen bu durum, tarihi bir kişiliğin başarılarını bu şekilde olağanüstülüklerle süsleme Prestij Mitoslarının oluşmasına da kaynaklık etmiştir. Benzerlerine günümüzde de Dünya'nın birçok yerinde rastlanabilen bu durumun nedeni "kahraman arketipi"nin insanın içine işlemiş olmasıdır.[397]

Hz Peygamber'in bu şekilde nebevi ve beşeri özelliklerinden soyutlanarak mitolojik bir kahraman olarak algılanması onu örnek alınması imkânsız bir hale de getirmektedir. Mitosun önemli açmazlarından biri de budur. Mitosun model olma işlevi olduğu belirtilmesine rağmen burada tarihsel kişilik beşerüstü olarak tasvir edildiğinden kendisine inananlar ile kendisi arasında ontolojik bir farklılık ortaya çıkmakta ve örneklik yönü kaybolmaktadır. Çünkü beşerüstü olarak algılandığı zaman yaptığı her davranış bu gözle değerlendirilecektir. Bu gibi rivayetler Hz Peygamber'i örnek almak yerine ona sadece hayranlık duyulmasına ve insanüstü bir konuma yükseltilmesine de sebeb olmaktadır. Bu bölümde verilen mevlitlerde de

[397] Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu adlı eserinde bütün kültürlerin kahraman mitoslarında ortak tek bir kalıp bulunduğunu iddia etmiştir. Bkz. Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*.

görüldüğü gibi Hz Peygamber'in çocukluğundan itibaren hemen her zaman bir mucizeyle karşılaşılmaktadır. Bu anlayış üzerine üretilen peygamber modeli yuvarlandıkça büyüyen kartopu gibi mitoloji üreterek yoluna devam etmiştir.[398]

Hz Peygamber'e olan sevginin tezahürü olan mevlitler[399], bu rivayetler nedeniyle Hz Peygamber'i tanımaya engel bir perde durumuna gelmiştir. Bu anlayış Kur'ân-ı Kerim'in ortaya koyduğu anlayışla bağdaşmadığı gibi Yahudi ve Hıristiyanların peygamberleri konusunda düştükleri tehlikeye Müslümanların da düşmesine neden olacaktır.[400]

Sonuç olarak Kur'an ve hadislerde anlatılan bazı olaylarla yetinilmemesi, eski kitaplarda Hz Peygamber'in gönderileceğinin bildirilmesi ile ilgili ayetlerden yola çıkılarak yeni rivayetlerin üretilmesi, bazı benzetmelerin hakikat olarak algılanması, yeni mitolojileri ortaya çıkarmakta ve peygamber modeli örnek alınması imkânsız insanüstü bir konuma çıkarılmaktadır. Peygamber sevgisini aşılamak, peygambere bağlanma, dini duyguları coşturma ve harekete geçirme gibi amaçlar için yazılmış olan mevlitlerde de yukarıda bahsedilen durumlar görülmektedir. Molla Bateyî'nin mevlidi bu konuda güzel bir örnektir. Sürükleyici bir dille yazılmış olan mevlit iyi bir okuyucu tarafından seslendirildiği vakit çok etkileyici olabilmektedir.

1.2.3. Mevlitlerde Oluşturulan Peygamber Modelinin Âlimleri Ve Şeyhleri Algılamadaki Etkisi

Mevlit konusuna giriş yaparken, mevlidin bazı özellikleri nedeniyle mitos olarak algılanabileceği belirtilmişti. Mevlit, içerdiği rivayetler ve uygulanma şekli ile dini algılama şeklinin ortaya çıkmasına neden olduğu mitoslara örnek oluşturmasının

[398] Bu mitolojik tasavvur, başta peygamberlik kurumunun karizmasına bir nevi katkı olsun amacını güderken, daha sonra "bir nevi katkı" olmaktan çıkıp Hz Peygamber'in yerini almıştır. Bkz. İslamoğlu, s.29 ve ss. 82–83

[399] Bu kadar farklı mevlitlerin yazılmış olmasının nedeni de Hz Peygamber sevgisidir. Fakat bu sevgi mevlitlerde görüldüğü gibi Hz Peygamber'i yanlış anlamaya sebebiyet veren bir sevgidir.

[400] Arpaguş, s.200.

yanında burada da görüleceği gibi yeni mitosların ortaya çıkmasına etki etmektedir. Bu bağlamda mevlitlerde Hz Peygamber'in beşerüstü olarak tasvir edilmesi kendisiyle sınırlı kalmadığı, Hz Peygamber'in yanı sıra tüm öncü şahsiyetler etrafında olduğu görülmektedir. Yörede anlatılan cenknamelerde tasvir edilen sahabe modelinde de bu algılama şekli görülmektedir. İnsanüstü bir güçle donatılan sahabeler, kendilerinden kat kat güçlü düşmanlarla savaşmakta, bir çığlığıyla düşmanın kalbine korku salan Hz Ali ve diğer sahabeler birer ölüm makinesi olarak görülmektedirler.

İnsanın tabiatından gelen mitik özelliğinin sonucu olarak ortaya çıkan bu tutum peygamber ve sahabelerle sınırlı kalmamakta, İslam âlimi, şeyh vb şahısların da mitolojik özellikler kazanmasına neden olmaktadır. Diyarbakır ve çevresinde İslam âlimleri, mürşitler ve Diyarbakır'da kökleşmiş bir kurum olan Şeyhlik kurumunda saydığımız bu hususlar görülmektedir.[401]

Genelde tekkelerin[402] başında kalanlar için kullanılan "Şeyh" tabiri günümüzde nesebe ve soya dayanarak sürdürülen, asıl anlamından uzaklaşmış bambaşka bir hüviyete bürünmüş bir kurum haline gelmiştir. Bu durumdan şikâyetçi olan Şeyhlerin bulunmasına rağmen Diyarbakır'da, şeyhlere çok fazla saygı gösterilmekte, özellikle müritlerin nezdinde şeyhler çok yüceltilmektedir. Bazı müritlere göre Şeyhi olmayanın ibadeti kabul olmaz. "Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" da denmektedir.

Şeyh, eğer Peygamber soyundan geliyorsa daha çok saygı gösterilir. Şeyhlik,

[401] Diyarbakır merkezde ve ilçelerinde bazı köylerin "Şeyh" isimleriyle anılmış olması şeyhliğin ne kadar kökleşmiş bir kurum olduğuna örnek olarak verilebilir. Hazro ilçesinde "Şeyhan" köyü, Çermik ilçesinde "Aşağı Şeyhler-Yukarı Şeyhler" köyleri, Dicle ilçesinin eski adının "Piran" –Pirler- olması ve Dicle ilçesinde Şeyh Malan ve Şeyh Selametân köyleri, Çınar ilçesi Güzelşeyh köyü birkaç örnektir. Köy isimleri için bkz. Çiçek, ss.254–270.

[402] Şefik Korkusuz'un kaydettiğine göre Osmanlılar döneminde sadece Suriçinde farklı tarikatlara bağlı 16 tekke mevcuttu. Bkz. Korkusuz, *Tezkire-i Meşayihi Amid*, ss.17–27.

önceleri tarikata bağlı iken zamanla soya dayandırılmış, şeyhlik ve velilik karıştırılmış, bu iki kurumun soyla geçtiğine inanılmıştır. Şeyh veya âlimlerin çocuklarının halk arasında itibar görmesi bazı yerlerde soy ile övünmeye de neden olmuştur. Özellikle kendini asil bir soya, nesebe dayandırma bazen insanların dini duygularının kullanılmasına neden olmakta, bazı çevrelerde kendini "Seyit" olarak tanıtma ve bu şekilde kendine yer bulmaya çalışma davranışları görülmektedir.

Şeyh ve Seyitlere gösterilen sevgi ve saygı Şia'da görülen "İmamların Masumiyeti" inancıyla kıyaslanabilecek derecede güçlüdür. Burada, akideye geçmemesine rağmen şeyhlerin ve mürşidlerin masum oldukları intibası vardır. Bu tutum bazı hataların devam etmesine, şeyh çocuklarının küçük yaştan itibaren saygı görmelerine, bazılarının yaptığı her hatayı görmezlikten gelmeye neden olmaktadır. Şeyhlere karşı gösterilen sevgi ve saygı, bazı şeyh torunlarının yapılan seçimlerde aday olmasına da neden olabilmektedir.

Asırlarca dini bir eğitim kurumu olan tarikatlardan günümüze, müritlik olarak yukarıda anlatılan Şeyh sevgisi, şeyhe ait eşyaların mübarekliği, şifa verici özelliği kalmıştır. Halk, herhangi bir konu şeyhle veya dini bir şahsiyetle ilişkilendirildiğinde herhangi bir ölçüye tabi tutmadan hemen kabul ettiğinden[403] şeyhin takvası, ahlakı somutlaştırılmakta kullandığı eşyalara sirayet ettirilmektedir. Bu şekilde şeyhin eşyasında bulunan manevi bir kuvvetin iyileştirici etkisine inanılmaktadır. Buna göre şeyhin, hayatta iken kullandığı tespih, asa, ibrik vb eşyalar kutsaldır, bir takım

[403] Müridler kendi içlerinde sınıflandırılabilir. Kimi şeyhine olan sevgisinden dolayı eşyasını bir hatıra olarak saklamaktadır. Bazı müritlere göre "Şeyhi olmayanın ibadeti kabul olmaz ve şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" sözleri benzetme amacıyla söylenmektedir. Şeyh dinin öğrenildiği kişidir. Her öğretici bu duruma düşebilir. Yanlış peygamber algılaması mürşidin de yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermektedir. İnsanlar her zaman kendi mürşitlerini insanüstü bir vasıfla vasıflandırma tehlikesi içindedirler. Şeyh bir öğreticidir.

hikmetlere sahiptir ve şifa verici özelliği vardır. Bu eşyaların tedavi amaçlı olarak kullanılması, Şeyhlerin vefatlarından sonra da devam etmektedir.[404]

Bu kanaat önderlerine olan sevgi ve aşırı bağlılık, çocuklarının yanı sıra onların mezarlarına, türbelerine de yansımaktadır. Bu nedenle Diyarbakır'da Şeyhlere ait birçok türbe ve bu türbeler etrafında ortaya çıkmış birçok inanç bulunmaktadır.[405] Şeyhlerin yanı sıra peygamberlere ve sahabelere ait türbelerde de bu tür inançlar görülmekte ve hızlı bir şekilde yayılmaktadır.

Dini anlayışta önemli bir yeri olan bu tür yerler için genelde "yatır", "türbe" sözcükleri kullanılırken Diyarbakır ve çevresinde "ziyaret" sözcüğü kullanılmaktadır. "Ziyaret"lerin tepesi "Kubbe" şeklinde olduğunda ve diğer mezarlardan bu şekilde ayrıldığı zaman ise "Kubb" denir ve türbeye gidileceği zaman da "Kubb'a gidiyoruz." denilir. Ya da Hz Süleyman Cami örneğinde de görüldüğü gibi "Hz Süleyman Camii'sine gidiyoruz", "Hz Süleyman Türbesi'ne gidiyoruz" yerine "Hz Süleyman'a gidiyoruz" denilerek kısaltılmaktadır.

Türbelerde yatan kişilerden bazıları "Pir", bazıları "Şeyh" bazıları "Baba" bazıları "Kâl" isimleriyle tanınmaktadırlar. Diyarbakır'da gidilen yerler arasında sadece, Kırklar Dağı'nda bulunan, kırk velinin kaldığı ve sonra hiç çıkmadığı söylenen mağara ile Ashab-ı Kehf'in kaldığına inanılan mağara, türbe şeklinde değildir. Bu ikisinin dışındaki ziyaretlerin geneli türbe şeklindedir. Türbeler arasında sahabelere ait olanlar olduğu gibi Şeyh Muslihuddin Lari ve Şeyh Abdurrahman Aktepî gibi İslam âlimlerine ait olanlar da vardır. Türbelerin geneli özellikle

[404] Diyarbakırlı bir yazar olan Şeyhmus Diken tanık olduğu bir olayı kitabında anlatmaktadır: "1970'li yıllarda evimizin karşısındaki camiden ünlü bir şeyhin cenazesinin kaldırılışına tanık olmuştum. Cenazeyi camide yıkarken, yıkama suyunun bir damlasının dahi yerlere döktürülmediğini, şeyhin müritleri tarafından kapışıldığını, kaplara doldurulup evlere taşındığını gördüm. Ne yapacaksınız diye sorduğumda en ufak bir ağrı ya da hastalıkta bir damlasının kullanılmasının bile iyileştirici olacağına inanmışlardı." Bkz. Diken, *Sırrını Surlarına Fısıldayan Şehir*, s.206.

[405] Bir yere, bir türbeye manevi değer kazandıran dini şahsiyetler ve onların zihinlerdeki algılanma şekli olduğu için türbelerle ilgili inançların kökeninde dini şahsiyetler yer almaktadır. Bu nedenle şahıslar ve mekânlarla ilgili inançlar birbirine yakındır.

"Ziyaret" olarak kullanılanlar genelde tarihi bir şahsiyete, bir tarikat şeyhine, bir İslam âlimine veya bir sahabeye aittir.

Diyarbakır'a bağlı hemen her ilçede ve bu ilçelere bağlı köylerde, türbeler bulunmaktadır. Sadece Suriçi ve civarı düşünüldüğünde alanın küçüklüğüne oranla türbelerin fazlalığı dikkat çekmektedir.[406] Suriçi'ndeki, hemen her mahallede, camide, çevresindeki mezarlıklarda ziyaret bulunmaktadır. Merkez Bankası'nın arkasında bulunan Bave Kâl, Hz Süleyman Camii'deki meşhed ve civarındaki İnci ve Arap Türbesi, Büyük Postane'nin karşısında Hindi Baba türbesi, Dağ Kapı'da Sa'd (Sahad) b. Vakkas Türbesi, Urfa Kapı'da Sarı Saltuk Türbesi, Hüsrev Paşa Mahallesi'nde bulunan Sancı ziyareti, Hasırlı Mahallesi'nde bulunan Mir Seyyaf Türbesi, Mardin Kapı Mezarlığı'nda Mevlana Şeyh Muhammed Türbesi, Malik-i Ejder (Ecder) Türbesi, Diyarbakır merkeze bağlı Karaçalı Köyü'nde Tilalo (Ali Tepesi) Türbesi[407], yine merkeze bağlı Karpuzlu köyünde Dicle Nehri kıyısında bulunan Seyfülmülük Türbesi ile Kırklardağı eteğinde bulunan Kırklardağı ziyareti, bunlardan birkaçıdır. Bütün bu yerler hakkında anlatılan mitoslar vardır. Bu mitoslar ya türbede yatan kişi hakkında veya türbenin şifa vermesi ile ilgilidir.

Bunların dışında seyahatnamelerde, salnamelerde adı geçen ama günümüze ulaşmayan türbeler de vardır. Bunlardan sahabeden olan ve Iyaz b. Ganem'in vali olarak atadığı Hz Sa'saa'nin -Sa'saa b. Amr b. Savhan el-Abdi- kabri, içinde bulunduğu camiiyle beraber 1926'da dönemin Belediye Başkanı Nazım Önen tarafından yıktırılarak bahçe haline getirilmiştir. Bu alan o dönemde Belediye

[406] Halk arasında Evliya Çelebi'nin türbelerin çokluğu nedeniyle "Diyarbakır'da abdestsiz gezilemez." dediği rivayet edilmektedir. Türbeler için bkz. Çiçek, ss.92–122; Yahya Erikli, *Peygamberler, Sahabeler Diyarı Diyarbakır ve Bölgedeki Ziyaretler*; Melek-Demir, ss.25–45, 163–242.

[407] Tilalo türbesine çocuğu olmayanlar ve ruh hastaları gitmektedir. Türbe hakkında anlatılan mitos ile Tunceli'de yaşanmış olduğu söylenen Munzur Efsanesi benzerlik göstermektedir. Karşılaştırma için Bzk Yavuz, ss.179–180; Aslan, *Halk Bilimi Araştırmaları I*, ss.423–425

Bahçesi olarak bilinen Celal Güzelses Parkı'nın içinde kalmıştır.[408] Bazı türbelerin de o dönemde Dağ Kapısı ile Urfa Kapısı arasında bulunan mezarlıkta olduğu kaydedilmektedir.[409] Bu mezarlıkta bulunan, aralarında devlet ve sanat adamlarının da olduğu birçok ünlü kişiye ait mezarlar ve kümbetli türbeler, 1930'dan sonra kentin sur dışına yayılması için tamamen yıktırıldı. Mezar taşları, Kamil Tayşı'nın Belediye Başkanlığı döneminde, kurulmak üzere olan Yenişehir semtinin alt yapısında kullanıldı.[410]

Şehirde hemen her vesileyle ya mevlit okunmakta veya türbeler ziyaret edilmektedir. Türbelerin ziyaret amaçları da farklı olabilmektedir. Bazı türbeler şifa amaçlı ziyaret edilirken, bazıları dilek ve istek amaçlı olarak ziyaret edilmektedir. Bazı kesimlerde dini yaşantının mevlit okutma ve türbeleri ziyaret etme olarak algılandığı görülmekte hatta bazı türbeleri ziyaret etme Hacc ile kıyaslanmakta ve Hacc ibadeti sırasında yapıldığı gibi bu türbelerin etrafında dönülmektedir.

Türbelerin genelde şu amaçlar için ziyaret edildikleri görülmektedir:

1- Sınıf geçme, yazılılarda, OKS ve ÖSS gibi sınavlarda başarılı olmak için
2- Herhangi bir hastalıktan şifa bulmak için (psikolojik rahatsızlıklar dâhil)
3- Hayırlı bir kısmet için
4- Çocuk sahibi olmak için (Özellikle erkek çocuk)
5- Yolculuk öncesi gidilecek yere selametle varıp selametle dönmek için
6- Cin çarpmasından kurtulmak için
7- Kandil geceleri ve bayramlarda dua etmek için

Bunların yanında doğumun kolay olması, sütün artması, bereket, hayvanların çabuk doyması, kazadan beladan korunma ve zengin olmak için de gidilmektedir. Bu

[408] Melek-Demir, ss.173–174.
[409] Melek-Demir, s.183.
[410] Melek-Demir, s.183.

mekânlara abdestsiz girilmez, yanında-yakınında saygısızlık olarak değerlendirilen davranışlar yapılmaz. Ziyaret eden bazı kişiler, ziyaretin bulunduğu yeri, ziyaret çevresindeki ağaçları, taşları ve su kaynaklarını kutsal saymakta tedavi için bu ağaçlardan ve taşlardan faydalanmaktadır. Bazı aileler akrepleri evlerinden uzak tutmak için ziyaretlerden toprak getirip bir poşetin içinde, oturduğu eve asmakta veya ziyaret toprağını evin etrafına serpmektedir.

Ziyaret yerlerindeki ağaçları kesenlerin, türbeden dışarıya bir şey götürenlerin çarpılacağına inanılır. Ziyaret çevresindeki ağaçlara dilek amacıyla bez bağlanır, mezara ya da türbenin belli kısımlarına dilek amacıyla taş yapıştırılır, yazı yazılabilecek düz yerler varsa buralara dilekler yazılır, bazı yerlerde yuvarlak taşlar üst üste bırakılır, su varsa içilir[411], yemiş varsa yenir. Ziyaretlerin çevresindeki toprakları yiyenlerin olduğu görülürken, bazılarının da ziyaretlerden getirilen taşları suda kaynatarak, suyunu şifa amacıyla ya içtikleri veya çocuklarına içirdikleri görülmektedir. Ziyaretlere bırakılan suyun ve eşyaların kutsallık kazandığına, hastalıklara şifa verdiğine inanılır.

Çocuk olması için gidilen ziyaretler de vardır. Ziyaretten sonra çocuk doğarsa gidilen ziyaretin ismi çocuğa verilir. Ergani Zülküf Dağı/Makam Dağı örnek olarak verilebilir. Dik ve yüksek bir yerde bulunmasından dolayı kıştan başka her mevsim ziyaret edilen bu yeri, çocuğu olması için ziyaret edenler, kız çocukları olursa adını Zülfüye, erkek çocukları olursa adını Zülküf koyarlar. Bu isimler bırakılmadığı takdirde çocukların yaşamayacağına yaşasalar da çocuklardan bir hayır gelmeyeceğine inanılır. Bu yüzden Ergani ilçesinde Zülfiye ve Zülküf isimlerine çok sık rastlanmaktadır.[412]

---

[411] Hz Süleyman Camii'ne ziyaret için gidener, caminin avlusunda bulunan çeşmelerden en az yedisinden su içerler.

[412] Müslüm Üzülmez, *Çayönü'nden Ergani'ye Uzun Bir Yürüyüş*, İstanbul 2005 ss.269–270.

Diyarbakır'ı iyi bilen veya uzun süre Diyarbakır'da kalan bir kişi yeni tanıştığı birinin isminden onun nereli olduğunu veya ailesinin hangi ziyarete gittiğini tahmin edebilir. Ergani'de Zülküf ve Enûş,[413] Karacadağ bölgesinde "Sinan" ismi, Diyarbakır-Mardin yolu üzerindeki Sultan Şeyhmus türbesinden gelme Sultan ve Şeyhmus isimleri, Bitlis yolu üzerinde, Siirt'in Baykan ilçesine bağlı olan ve Veysel Karani'ye ait olduğuna inanılan türbenin etkisiyle Veysi ve Veysel isimleri[414], Lice, Kocaköy ve Hani taraflarında Mekselina, Yemlihan, Dabarnuş gibi Ashab-ı Kehf ile ilgili isimler yaygındır.[415]

Türbe inancında dikkat çeken uygulamalar, yukarıda da belirtildiği gibi mekânın çevresiyle kutsal kabul edilmesi, mekândaki taşın, toprağın, bitkilerin tedavi amacıyla kullanılması, ağaçlara ip bağlama, türbenin duvarlarına taş yapıştırma şeklindedir. Bu uygulamalara sadece Müslümanlar arasında değil birçok din müntesibi arasında da rastlanmaktadır. Yeryüzünde kutsal sayılan birçok dağ, nehir ve ziyaret için kullanılan farklı yerler vardır. Bu durum halk inancında din farkı gözetmeksizin benzerlikler olduğu ve halk inancında bağlanılan kişi için ister hayatta ister vefat etmiş olsun (hatta vefatından sonra daha fazla) her zaman bir kutsallaştırma eğilimi olduğunu göstermektedir. Yörede yaşayan gayri Müslimler arasında da bu tür inançlara rastlanmaktadır. Horepiskopos Aziz Günel, Kankırt Köyü'nde Peygamber İliya adına kurulan Mar İliya Manastırı'nın (Karakilise de

[413] Ergani ilçesini Yunus peygamberin kurduğuna inanıldığı daha önce belirtilmişti. Ergani Ocak 2006 nüfus kayıtlarına göre ilçede 250 kişi Yunus ismini taşımaktadır. Eğil ilçesinin Ocak 2006 Nüfus Müdürlüğü kayıtlarına göre 5000 nüfuslu ilçede 6 Zennun, 160 Yunus ismi vardır. Bkz. Mahfuz, s.19.
[414] Veysel Karani Türbesi'ni yedi defa ziyaret etmenin Hacc'a gitmek gibi olacağı söylenmektedir.
[415] Ashab-ı Kehf ile ilgili olarak köpek ismi olduğu halde çocuğuna Kıtmir ismi koyanlar da görülmektedir. Ocak 2006 itibariyle 5000 nüfuslu Lice'de nüfus Müdürlüğü kayıtlarına göre 168 Yemlihan, köpek ismi olmasına rağmen 11 Kıtmir ismi mevcuttur. Lice ilçesine yakın bir yerleşim yeri olan 5000 nüfuslu Kocaköy'de telefon rehberinde 2 Kıtmir ismi görülür. Bkz. Mahfuz, s.39.

denir), Birinci Dünya Savaşı'na kadar her yıl 20 Temmuz'da Süryaniler tarafından ziyaret edildiğini kaydetmiştir.[416]

Benzer bir duruma yörede hâlâ yaşayan Yezidiler arasında da rastlandığı belirtilmiştir. Ahmet Taşğın'ın belirttiğine göre Bismil ilçesinin Davudi köyündeki ziyaret, Diyarbakır'da merkeze bağlı bir köyde yerleşik olan ve bir aileden ibaret olan Yezidîler için, önemli bir inanç merkezidir.[417]

2. Kaviller

Diyarbakır yöresinde yaygın olan mitoslar arasında Hz Peygamber'in ve sahabelerin kahramanlıklarını anlatan *kavillere*[418] de rastlanmaktadır. Bu kavillere geçmeden önce halk arasında "dengbej" ve "derveş" olarak isimlendirilen sözlü kültür ürünlerini aktaran kişilere değinmek gerekir. Efsane, destan, mitos vb sözlü kültür ürünlerinin aktarılmasında önemli yerleri olan "dengbej" ve "derveşler" yörede mevcut geleneksel anlatım tarzının dini ve dünyevi iki farklı kolunu teşkil ederler. Şu an azalmakta olan bu iki geleneksel anlatım tarzı, yörede bir zamanlar yaygın olarak mevcuttu.

Bunlardan dengbejler,[419] Bınevş-ı Narin ile Cembeli-yi Hakkâri, Siyabend ile Hace, Mem-i Alan gibi dini konuları içermeyen efsaneleri veya yaşanmış birçok olayı efsaneleştirerek klamlarında[420] dile getirirler. Bu klamların konusu aşklar, savaşlar, kan davaları ve tarihi olaylardır. Kanun kaçakları hatta büyük trafik kazalarının da dengbejler tarafından dile getirildiği görülür. Bunların yanında sevilen

---

[416] Günel, s.239, Kitapta manastırların anlatıldığı sayfalar için bkz. ss.228–241

[417] Ahmet Taşğın, "İnanç Merkezinin Sosyal Bütünleşmedeki İşlevi: Diyarbakır Örneği", *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Türksev Yay, Ankara 2004, s.1103.

[418] Arapça söz, konuşma, anlamına gelen *kavl* sözcüğü burada söylence-mitos kavramını karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Kavl sözcüğünün anlamı için bkz. Loui Maoluf, *El-Müncid Fi'l-Luğa*, 4.Bsk, İran 1374, s.663

[419] *Deng*, ses ve kelimenin sonuna geldiğinde "der, söyler" anlamı veren *bej* ekinden türeyen *dengbej* sesi/sözü söyleyen anlamına gelir.

[420] Konuşma anlamına gelen "kelam" sözcüğünden türemiştir. "Klam" yerine benzer anlamı karşılamak için "stran" sözcüğü de kullanılmaktadır.

bir milletvekili (Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kurulmasında katkıları olan Yusuf Azizoğlu gibi) hakkında da söylendiği görülür. Bu klamların bir kısmını toplayan bir antolojiye göz atıldığında Ruslarla yapılan savaş[421] (I. Dünya Savaşı olmalı) ve Lice Depremi[422] gibi büyük felaketler hakkında da söylenenler olduğu görülür.

Dengbejler, köy köy, bölge bölge gezdikleri için gittikleri yerlerde öğrendikleri olayları, türküleri repertuarlarına eklerler. Bu nedenle yaşın ilerlemesine ve dengbejlerin gezdikleri yerlere bağlı olarak repertuarları zenginleşir. Dengbejlerin bu şekilde gezmeleri bazı olayların tek bir yere bağlı kalmamasına ve geniş bir alana yayılmasına da neden olur. Bu yönüyle dengbejler basın yayının görevine benzer bir görev de yerine getirmişlerdir.

Divan denilen toplantılarda söyleyen Dengbejler arasında kendi eserleri olanlar olduğu gibi başkalarının eserlerinden de okuyanlar bulunmaktadır. Dengbejler, bu eserleri hiçbir yazılı kaynak olmadan tamamen hafızalarını kullanarak söylerler. Klamlar, uzun hava tarzında söylenilir ve müzik aletleri kullanılmaz. Müzik aleti yerine sese nağme kazandırmak için "De le le, de lo lo, ha hii" şeklinde sözcükler kullanılır.

Bazen dengbejliğin değişik amaçlar için kullanıldığı görülür. Tanınmamış birini tanıtmak için veya çirkin bir kıza görücü bulmak için ("Teli" klamı gibi) bir dengbej tutulur ve kişisel amacına uygun bir klam hazırlatılır. Bunun yanında Dengbejlerin söylediği "klamlar"ın kan davalarının sürmesine hatta şiddetlenmesine neden olabildiğini de hatırlatmak gerekir.

---

[421] *Dengbej Antolojisi*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2007, ss.240, 314.

[422] Olayı anlatan/Klamı söyleyen kişi depremi çok canlı bir şekilde anlatıyor. Depremi yaşadığı anlaşılıyor. "Bir Ramazan akşamı 24 Ağustos 1975 yılı" şeklinde tarih de belirtiyor. Depremden sonra Dünya'nın farklı yerlerinden Lice'ye gönderilen yardımlardan bahsediyor. Bkz. *Dengbej Antolojisi*, ss.113–116.

Dengbejlerin anlatımları dünyevi konuları içermesine rağmen klamlarında dini motiflere de rastlanmaktadır. Yukarıda değindiğimiz antolojide Hıristiyanları, Yahudileri, Yezidileri[423] içeren klamlara rastlanır.

Dengbejlerin klamlarında dini motiflerin yanı sıra gelenek ve inançlara da rastlanmaktadır. Dileklerin gerçekleşmesi, muratların yerine gelmesi için ziyaretlere gitme, bir kâğıda yazı yazıp Van Gölü'ne atma[424] gibi inançlar örnek verilebilir.

Geleneksel anlatım tarzının diğer kolunu temsil eden Derveşler ise ilahiler, kasideler ve dini efsaneleri/mitosları anlatırlar. Köy köy, mahalle mahalle gezerler. Genelde gezilerini hasat zamanları yaparlar. Hasat zamanları dışında Perşembe günleri de (Cuma akşamı olduğu için) gezerler. Kendilerine has giysiler giydikleri de olur. Dengbejler, müzik aletleri kullanmamalarına rağmen, derveşler, müzik aleti olarak "arbane" kullanırlar. Eskiden şehir merkezinde de görülürken şu an daha çok kırsal alanlarda, köylerde, ilçelerde, ziyaret ve türbelerin çevresinde görülmektedirler. Halk, derveşlere yanlarında ne varsa buğday, mercimek, giysi vb verirler. Yukarıda da belirtildiği gibi derveşlik, dengbejliğin dini motifler taşıyan halidir ve şu an şehirde çok azalmış durumdadırlar.

Farklı konulara değinmelerine rağmen dengbejler ve derveşler halk arasında değer görür ve kendilerine saygı gösterilir. Özellikle derveşler dini efsaneleri/mitosları anlatmaları nedeniyle dindar kişiler tarafından daha çok sevilirler. Tamamen ezbere dayanan bu iki anlatım geleneğine merak saranlar eğer yetenekleri de varsa seçtikleri alana göre bir dengbej veya derveşin yanında kalır ve ondan klam veya kavilleri öğrenir.

[423] Müslüman bir genç ile Yezidi bir kızın anlatıldığı efsanede "Fakirin İpi" üzerine yemin ediliyor. Bkz. *Dengbej Antolojisi*, s.326.
[424] *Denbej Antolojisi*, s.258–259.

Dengbej ve derveşler bu özellikleriyle Dünya'nın farklı yerlerinde rastlanan mitos aktarıcılarına benzemektedirler. Kırgızlar arasında ayrı bir yeri olan, Kırgızların manevi dünyasının en kutsal değeri, sosyal hayatlarını araştırmada en güvenilir kaynak olarak kabul edilen[425] Manas Destanı'nın aktarıcıları bu konuda örnek gösterilebilir.[426]

Manasçı olarak tabir edilen Manas destanı aktarıcıları da bir ustanın yanında yetişirler. Bunlar ustalarının yanında hikâyeci, aktör, türkücü ve bestekâr olarak yetişir. Aynı ustanın yanında yetişen manasçılar bir ekol teşkil ederler. Yetişmiş bir manasçı adayının kendi başına destan söyleyebilmesi, ustasının onu topluluğun önünde sınamasına ve icazet vermesine bağlıdır.[427]

Manasçılar, destanı toplantılarda belli makamlara göre kopuz çalıp türküler söyleyerek anlatır. El, kol ve baş hareketleriyle destan kahramanlarının konuşmalarını yer ve olaya uygun biçimde ses tonlarıyla canlandırırlar.[428] Manasçıların anlattıklarına göre manasçı olmalarına bir düş veya ilahi bir ilham sebep olmuştur. Manasçıların hepsi bu rüya ve ilhamdan önce destandan hiçbir şey bilmediklerini, hikâyecilik yeteneklerinin rüya veya ilahi ilhamdan sonra birden bire ortaya çıktığını anlatırlar. Rüyalarında bir aksakallının veya destan kahramanlarından birinin, kendilerine "söyle" demesiyle söylemeye başladıklarını

[425] Mustafa Erdem, *Kırgızlarda Dinî ve Sosyal Hayat*, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c.III, s.175.
[426] Manas Destanı, Kırgız Türklerinin kahramanlık destanıdır. Dünya'nın en uzun destanıdır. Destan, zengin bir içeriğe sahiptir. Destan, her dönemin ve çağın önemli olaylarının bünyesine alarak, her asır daha da zenginleşerek günümüze kadar gelmiştir. Sahip olduğu bu özellik nedeniyle "Kırgızların mitolojilerini, dini inançlarını, gelenek ve göreneklerini, eğlencelerini ve yaşamlarını bir kahraman çevresine toplamış bir Kırgız Ansiklopedisi" olarak tanımlanmıştır. Naciye Yıldız, "Manas Destanı ve Kırgız Halk Edebiyatı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c.III, ss.550–553; Ayrıca bkz. *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976, c.XXIII, ss.248–249; Tuncer Gülensoy, "Manas", *DİA*, Ankara 2003, c.XXVII, ss.557–558.
[427] Yıldız, c.III, s.549–550; Gülensoy, c.XXVII, s.558.
[428] Gülensoy, c.XXVII, s.558; Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, İstanbul, c.VIII, s.315.

iddia ederler.[429] Manas destanını iyi bilen manasçılara "nagız manasçı", yarım bilenlere, "şala manasçı", adı verilir. Nagız manasçılar, destanın tamamını adabı ve erkânı ile anlatabilirler ve destanın bütün bölümlerini kesintisiz olarak ancak altı ayda söyleyip tamamlayabilirler.[430] Bu kadar uzun olmasına rağmen Manas Destanı'nın farklı aktarımları, manasçılardan derlenerek yazı diline aktarılmıştır.[431]

Konumuz olan Dengbejlik ve derveşlik geleneğinde ise sadece dengbejlere ait ürünlerin modern bir şekilde yazıya geçirildiği görülür. Günümüzde bu iki anlatım tarzından sadece Dengbejlik kurumlar tarafından desteklenmektedir. Şehirde şu an bir Dengbej Evi açılmış bulunmaktadır.[432] Dengbejlerle ilgili bir antoloji de hazırlanmıştır.[433] 2010 yılında Haziran ayı içerisinde yapılan Diyarbakır 10. Kültür ve Sanat Festivalleri etkinlikleri çerçevesinde de dengbejlerin eski destanları halka okudukları görülmüştür. Dengbejler, bu festivalde Mem-i Alan, Hüso u Naze, Salih u Nure, Zembilfüroş, Siyabend u Hace gibi destanları dinleyicilere okumuşlardır.[434] Yine TRT 6'da ve Diyarbakır'da yayın yapan özel televizyon kanallarında da dengbejlerin eserlerini okuduğu programlar yapılmaktadır.

Dengbejler için bu tür faaliyetler yapılmasına rağmen derveşler için bu tür destekleyici çalışmalar görülmemekte ve derveşlik bitmekle karşı karşıyadır. Dengbej ürünleri yukarıda da ifade edildiği gibi farklı kurumlar tarafından desteklenirken derveşlik geleneğine ait ürünler kişisel çabalarla koruma altına alınmaktadırlar. Yeterli olmamakla beraber "Manzumetan" adlı derlemede ve Şeyh

---

[429] Yıldız, c.III, s.549; *Türk Ansiklopedisi*, c.XXIII, s.248.
[430] Gülensoy, c.XXVII, s.558.
[431] Yazı diline aktarılmış baskıları için bkz. Yıldız, c.III, s.551–552. Manas destanının tantımı ve özeti için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, ss.495–547.
[432] Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından Avrupa Birliği finansörlüğünde "Dengbej ve Dengbejlik Geleneği" isimli proje kapsamında bir "Dengbej Evi" açıldı. Dengbej Evi için, proje kapsamı dışında Diyarbakır Mimarlar Odası tarafından restore edilen bir Diyarbakır Evi tahsis edildi.
[433] *Dengbej Antolojisi*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2007.
[434] http://www.haberdiyarbakir.com/news_detail.php?id=34194 (Tarih: 06/10/2010- Saat: 21:25)

Ahmed-i Hani'nin eserlerinin toplandığı kitaplarda yeterli olmamakla beraber bazı mitoslar kaydedilmiştir.[435] Bunun yanı sıra bazı mitoslar da amatörce hazırlanmış kasetlere kaydedilmektedir. Amatörce hazırlandıklarından piyasada bu tür kasetlere rastlanmamaktadır.[436]

Bu bölümde, derveşlerin Hz Peygamber ve sahabelerle ilgili anlattığı mitoslardan ikisi değerlendirilecektir. Her ikisi de Hz Peygamber ve sahabelerle ilgili olan bu mitoslar, Sîsebân ve Hesp-i Reş/Bore Kar kavlleridir.

2.1. Sîsebân Vadisi Kavlı

Sîsebân Vadisi Kavlı, sahabelerin Sîsebân Vadisi adlı bir yerde yaptıkları söylenen bir savaşı anlatır. Kavl'da Sîsebân Vadisi'nin nerede olduğu söylenmemekle beraber, dik yamaçlara sahip yemyeşil bir vadi olarak tasvir edilmektedir. Kavl, kendisini okutan, dinleten edebi bir dille yazılmıştır. Bu kavlda adı geçen sahabeler genelde halk arasında isimleri bilinen sahabeler olmakla beraber savaştıkları söylenen düşmanlar bilinmeyen kişilerdir.

Kürtçe yazılmış ve divanlarda okunmuş bu Kavl'ın, kime ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Kavl'a ait bulduğumuz el yazısıyla yazılmış 28 sayfalık bir nüshanın üzerinde yazar olarak Şeyh Halid ez-Zibarî el-Basretî en-Nakşibendî'nin ismi geçmektedir. Hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız Şeyh Halit ez-Zibari'ye ait olan bu nüsha 436 beyitten oluşmaktadır.

Bunun yanında Celile Celil adlı şu an Avusturya'da yaşayan bir araştırmacı da, hazırladığı "Kaşkül" adlı eserine 1997 yılında Suriye'de, Türkiye sınırına yakın Til-Elune adlı bir köyde bulduğu, içinde Sîsebân ve Hesp-i Reş kavıllarının da

---

[435] Abdullah Varlı, *Divan u Gobideye Ahmed-e Hani yed Mayin*, Sipan Yayınevi, İstanbul 2004; *Manzumetan*, Der: Zeynelabidin El-Amidi, Diyarbakır Söz, Diyarbakır, tarih yok. El yazısıyla yazılan derlemeyi okumak biraz çaba gerektirmektedir.

[436] Bore Ker ve Siseban Vadisi Kavillerini kasetten de dinlediğini söyleyenler olmakla beraber araştırmalarımıza rağmen bu kasetlere ulaşamadık.

bulunduğu bir derlemeyi eklediğini belirtmektedir. Celile Celil, yanındaki nüshada yazılı Sîsebân Kavlının, hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız Ahmed el-Hakkarî'ye ait olduğunu, Hesp-i Reş Kavlı'nın da Ali Hariri'ye[437] ait olduğunu söylemektedir.[438]

Abdullah M. Varlı ise Şeyh Ahmed-i Hani'ye[439] ait şiir, kaside vb eserleri derlemiş olduğu kitabında, elinde dedesi tarafından 16 Ramazan 1305/18 Haziran 1886 yılında yazılmış bir eser olduğunu söylemektedir. Bu yazma eserde Sîsebân ve Hesp-i Reş kavıllarının da yazılmış olduğunu, her iki eserin de altında Şeyh Ahmed-i Hani'ye ait olduklarının yazıldığını kaydetmektedir.[440] Abdullah Varlı'nın çalışmasına aldığı kavil incelenmiş ve elimizde bulunan Şeyh Halit ez-Zibari'ye ait nüshanın Şeyh Ahmed-i Hani'nin nüshasından daha kısa olmasına rağmen her iki nüshadaki konular ve olayların aynı oldukları tespit edilmiştir.

Şeyh Ahmed-i Hani, Şeyh Ahmed el-Cezeri (Molla Cezerî olarak bilinir)[441], Feki-yi Teyran[442] ve Molla Bateyî gibi şahıslar yöredeki dini hayatı etkilemiş kişiler arasında gelmelerine rağmen haklarında yeterince araştırma yapılmamıştır. Bu

---

[437] M.Ö. 1009–1078 yılları arasında yaşamıştır. Kürtçe bir divan yazdığı kaydedilmektedir. Bkz. *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.VI, 1113.

[438] http://www.kurdologie-wien.at/index.php?option=com_content&view=article&id=76%3Akashkul&catid=41%3Apublikationen&Itemid=71&lang=ku (Tarih: 06/10/2010- Saat:21:27)

[439] Şeyh Ahmed-i Hani, 1651–1707 yılları arasında yaşamış çeşitli eserler yazmış bir mutasavvıftır. Hakkâri'de doğmuş ve Doğubeyazıt'ta vefat etmiştir. Eğitim hayatını devam ettirmek için birçok yer gezmiştir. Şeyh Ahmed-i Hani'nin Mem û Zîn, Nubahara Bıçûkan, Akida İman ve Çarkûşe adlı eserleri vardır. Bunlar dışında şiir ve kasidelerinin de olduğu bilinmektedir. Nubahara Bıçûkan ve Akida İman adlı kitapları yüzlerce yıl medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ezberlenmiştir. Bkz. Sait Özervarlı, "Şeyh Ahmed-i Hani," *DİA*, İstanbul 1997, c.XVI, ss.31–32.

[440] Varlı, ss.285–286

[441] XVI-XVII yüzyılları arasında yaşamıştır. Cizre'de doğmuştur. Yörede sevilen bir mutasavvıftır. Yazılmış bir divanı vardır. Bu divan, tarikat ve medrese ehli arasında çok okunmakta, kasideleri ezberlenmektedir. Hayatı için bkz. Mehmet Çağlayan, *Şark Uleması*, Çağlayan Yayınları, İstanbul 1996, ss.116–123.

[442] Molla Cezeri ile aynı dönemde yaşamıştır. Bugün Van iline bağlı Bahçesaray/Mıks ilçesine bağlı bir köyde doğmuş ve vefat etmiştir. Doğduğu köyde bulunan mezarı ziyaret edilmektedir. 2009 yılında yapılmış olduğu kaydedilen türbesinde, yaşadığı dönem için 1561–1644 tarihleri verilmiştir. Çeşitli şiir ve kasideleri mevcuttur. Feki-yi Teyran ile Molla Cezeri arasında karşılıklı şiir yazışmalarının olduğu bilinmektedir. Hayatı ve eserleri için bkz. Mehmet Çağlayan, *Şark Uleması,* ss.150–151; *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.VI, s.1113. Feki, medrese talebesi demektir. Medrese talebeleri için okudukları kitaplara göre verilen isimler olmasına rağmen "feki", medrese talebelerinin genel ismidir. "Teyr", kuş, "Teyra-Teyran" kuşlar demektir. Rivayetlere göre kuşların dilini bildiği için bu ismi almıştır. Bazılarına göre ise kuşlar gibi uçabildiği için bu isim verilmiştir.

şahısların yeterince araştırılmamış olması, halk arasında kaynağı ve yazarı bilinmeyen bazı eserlerin bu kişilere isnad edilmesine neden olmuştur.

Mezarları halk tarafından hâlâ ziyaret edilmekte, adaklar adanmakta olan bu şahıslardan özellikle Şeyh Ahmed-i Hanî diğerlerinden daha çok etkili olmuştur. Doğubeyazıt'ta İshak Paşa Sarayı'nın yakınında bulunan türbesi her yıl binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Şeyh Ahmed-i Hanî'nin diğerlerinden daha çok etkili olmasında yazdığı eserlerin medreselerde ders kitabı olarak okutulması, kasidelerinin mutasavvıflar, medrese öğrencileri tarafından ezberlenmesi ve dini törenler, kandiller gibi vesilelerle halka okunmuş olmalarının katkısı olabilir.

Abdullah Varlı, dedesinin yazdığı eserin dışında, elinde Sîsebân ve Hesp-i Reş kavıllarına ait farklı kişiler tarafından yazılmış değişik nüshaların olduğunu belirtmektedir. Varlı, bunlardan 8 adedinin kimlere ait olduğunu kitabında kaydetmiştir.[443] Varlı'ya göre Sîsebân, Bore Kar/Hesp-i Reş Kavlı ve Zembilfüroş gibi hikâyeler farklı birçok kişi tarafından yazılmıştır. Bu nüshaların üslubu farklı olsa da isimleri –Sîsebân, Hesp-i Reş/Bore Kar ve Zembilfüroş- değişmemektedir.[444] Görüldüğü gibi bu mitoslar geniş bir alanda bilinmektedir. Hatta bunlardan Sîsebân'nın ismine, Bediüzzaman Said Nursi'nin, Sözler adlı eserinde de rastlanmaktadır.[445]

Sîsebân'ın konusu sahabelerle gayri müslümler arasında geçen bir savaşa dayanmış olmalıdır. Celile Celil, Irak'ta, Muhammed Emin Osman adlı bir araştırmacının, bastırdığı nüshanın ismini "Beyta Sîsebân Ber Cenuwizan-Sîsebân'da Cenevizlilere Karşı Ceng Beyitleri" olarak bırakmış olduğunu

[443] Varlı, ss.289–297.
[444] Varlı, s.288.
[445] "Sahabelerin gazevatına dair Kürdçe Kavl-ı Nevala Sisebân namında bir eser var idi." Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2007, s.871.

kaydetmektedir.[446] Bu da olayın Arap Yarımadası dışında gayri Müslimlere karşı yapılmış olan bir savaşa dayandığını göstermektedir. Bu iddiayı Sîsebân'ın tasviri ve kavlda geçen isimler de güçlendirmektedir. Çünkü sahabe isimleri ve Mekke-Medine gibi Arap yarımadasında geçen yer isimlerinin dışında Sîsebân ismi dâhil Arapça kelimelere rastlanmamaktadır. Sîsebân da dik yamaçları olan ağaçların gölgeler yaptığı, suyu bol olan bir vadi olarak tasvir edilmiştir. Kavlın bir bölümünde[447] vadinin isminin özelliklerinden geldiği izlenimi edinilmektedir. Burada "Siyane" sözcüğü "gölgelik yer" anlamında kullanılmıştır.

Yakut el-Hamevi, "Sîsebân"ın Azerbaycan taraflarında, "Arran" civarında bir kasaba olduğunu ifade etmektedir. Hamevi, kitabında "Sîsebân"a "Siyewan" da denildiğini belirtmektedir.[448] Aynı yerde Arran'ın kuzeyinde "Sîsecân", adlı bir kasabanın da olduğu, "Sîsecân"ın Hz Osman döneminde (M.S. 644–656), Habib b. Mesleme tarafından fethedildiği, Yakut el-Hamevi tarafından belirtilmektedir.[449]

"Arran", Aras ile Kür nehirleri arasında bulunan bölgeye verilen isimdir. Eski Yunan ve Romalılar döneminde "Albaina" olarak isimlendirilmiştir. Günümüzde "Karabağ" ile "Gence" şehirlerinin sınırlarının tümünü kapsayan bu bölge, geçmişte önemli bir yerleşim yeri idi. Hırıstiyanlığın yaygın olduğu Arran ve civarına Sasaniler döneminde Mecusilik de gelmiştir.[450]

Bu bölgeye ilk seferler Iyaz b. Ganm komutasındaki İslam orduları tarafından yapılmıştır.[451] Asıl sefer ve savaşlar ise III. Halife Hz Osman döneminde, Habib b. Mesleme komutasında gerçekleşmiştir. Habib b. Mesleme ile Selman b. Rebia

---

[446] http://www.kurdologie-wien.at/index.php?option=com_content&view=article&id=76%3Akashkul&catid=41%3Apublikationen&Itemid=71&lang=ku (Tarih: 06/10/2010-Saat: 21:27)
[447] Varlı, s. 334.
[448] Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1.Bsk, Beyrut 1990, c.III, s.337;Ayrıca bkz. Şemsettin Sami, *Kamusu'l-A'lam*, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, c.IV, s.2760.
[449] el-Hamevi, c.III, s.337–338; Sami, c.IV, s.2761.
[450] Zakir Validi Togan, "Arran", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.I, ss.596–597
[451] Ermeniye, *MEB İslam Ansiklopedisi,* c.IV, s.317;

idaresindeki ordular bu bölgenin fethini tamamlamıştır.[452] Yörenin sahabeler tarafından fethedilmiş olması, kavlin o dönemde yaşanmış olaylara dayandığını ama zamanla aslından uzaklaşmış olduğunu göstermektedir.

Kavl'da, bazen "Ömer b. Umiyye" bazen de "Iyar" olarak isimlendirilen kişinin, sahabe olduğu belirtilmesine rağmen böyle bir isme sahabeler ilgili kitaplar arasında rastlanmamaktadır. "Iyar", bu kavlda yetenekli, işlerini çok hızlı ve kusursuz halleden bir kahraman görünümündedir. Hiçbir yerde ismi geçmeyen bu şahıs ya üretilmiş bir kahramandır veya "Iyaz" isminden türetilmiştir. Iyaz b. Ganm (ö.20/641), Hz Ebu Bekir tarafından kumandan olarak Irak'a gönderilmiştir. Bizans topraklarına geçiş yolunu ilk defa açan kişi olan Iyaz b. Ganm, Hz Ömer döneminde el-Cezire'nin fethiyle görevlendirilmiş, Hicri 17–20 (638–641) yılları arasında el-Cezire bölgesinin hemen hemen tamamını İslam topraklarına katmıştır.[453] Iyaz b. Ganm yukarıda da ifade edildiği gibi aynı zamanda "Arran" taraflarına ilk seferleri gerçekleştiren komutanlardan da biridir.

Sîsebân Vadisi Kavl'ını olduğu gibi yazmak çok uzun olacağından Abdullah Varlı'nın kitabında 110 sayfa tutan 1635 beyit ve kırk bölümden oluşan nüsha özetlenerek buraya alınmıştır.[454]

Kavl

Kavl, Besmele ve Hamdele ile başlamakta, Allah'ın sıfatları ve isimleri ile devam edilmekte daha sonra peygamberimiz övülmekte ve kendisine salavat getirildikten sonra olaya geçilmektedir.[455]

Kavl'da anlatılan olay, Hz Peygamber'in minberde oturup, mahşerden, ölümden bahsettiği bir günde başlar.

---

[452] Abdulkerim Özaydın, "Arran", *DİA*, c.III, s.394–395.
[453] Asri Çubukçu, "İyaz b. Ganm", *DİA*, ss.498–499.
[454] Varlı, ss.301–410.
[455] Varlı, s.305.

Sahabeler, Resulullah'ı can kulağıyla dinlerken bir süvari çıkagelir. O da, Resulullah'ı dinlemeye başlar. Sahabeler, süvariyi görünce, ona yer açarlar. Süvari, Hz Peygamber ve sahabelere selam verir. Nebi, süvarinin selamını alır. Selamlaşmadan sonra Hz Peygamber, süvariye geliş sebebini sorar. Süvari, yolda gördüklerini anlatır.[456]

Süvari, Medine'ye gelirken yolda güzel bir köşk gördüğünü, köşkte yaşayan çok güzel bir kız olduğunu söyler. Kızı görünce çok beğendiğini ve onunla evlenmek istediğini anlatır. Fakat köşkün etrafı kendisi gibi kızla evlenmek isteyen savaşçılarla, cengâverlerle doluydu. Bir süre sonra kız dışarı çıkar ve topluluğa konuşur. Adı Hüsna olan bu güzel kız konuşmasında Hz Peygamber'i ve Hz Ali'yi öldürüp başlarını bir tepside kendisine getiren kişi ile evleneceğini söyler.

Hüsna'ya âşık olan Getruf adlı bir kâfir, Lat ve diğer putlar adına yemin ederek kızın şartını yerine getireceğini söyler. Yolcu, "Ben de bunları size haber vermeye geldim" diyerek konuşmasını bitirir.

Yolcu, Medine'ye geldiği sırada Getruf ve Hüsna aralarında anlaşmışlardır. Hüsna, Sîsebân'a Getruf'un yanına gitmiştir. Sîsebân'da oturan Getruf adamlarını toplamış hazırlıklar yapmaktadır. Hz Cebrail, Hz Peygamberin yanına gelir ve onu durumdan haberdar eder.

Hz Peygamber, sahabeleri ile istişare yapar. İstişare sonucunda düşmanın tanımadığı bir sahabeyi, durumu öğrenmek için düşmanın arasına, Sîsebân'a gönderme kararı alırlar. Ömer b. Umiyye/Iyar, sahabelerin arasından kalkar ve bu işe gönüllü olduğunu söyler.

Hemen hazırlık yapıp yola çıkan Iyar, kısa bir zamanda Sîsebân'a varır ve yöreyi araştırmaya başlar. Sîsebân, çok güzel bir vadidir. İnsanları çok cesurdur ve

[456] Kavlda yolcunun adına ve nereden geldiğine değinilmez.

hepsi Getruf'un emrindedir. Getruf, Sîsebân'da ağaçların arasında gizli bir kale yapmıştır. Iyar, Sîsebân ve meskûnlarıyla ilgili gerekli bilgileri öğrendikten sonra geri döner. Resulullah'a öğrendiklerini anlatır. Sahabe de hazırlık yapmaya başlar.

Sîsebân'ın tasvirine birçok beyitte yer verilmiş, tasvir edilmiştir. Tasvire uygun bir yere Arap yarımadasında rastlanılmaması buranın Arap Yarımadasında olmadığını göstermektedir.

Halid b. Velid, Mikdat, Ömer, Talha, Zübeyr, Selman, Said b. Zeyd, Abdurrahman b. Avf, Ebu Bekir (Allah cümlesinden razı olsun) ve diğer sahabeler hazırlık yapmaya başlarlar. O sırada Ali yoktur. Ali'nin olmayışı sahabeyi şaşırtır. O'nu, Medine'de bulamazlar.

"Onun gibi bir kahraman nerededir? Allah'ın Aslan'ı Ali Haydar nerededir?" diye birbirlerine sormaya başlarlar. Ali'nin, Mekke'ye halası Atike'yi ziyaret etmeye gittiğini öğrenirler. Alişir,[457] Allah'ın emri olan sıla-i rahimi yapmaya, akrabalarını ziyaret etmeye gitmiştir. Fakat önemli değil çünkü "Ali, Halid'in yerinde, Halid, Ali'nin yerindedir."[458]

Ordu, hazırlıklarını tamamlar, kimse geride kalmaz. Medine'nin dışında ordu düzenlenir. Düzen sırasında Halid, Ali'nin yerini alır. Mikdad, Halid'in yerine geçer. Hasan, Hüseyin, Fatma savaşmak için yanlarına gelirler. Resulullah, Hasan ve Hüseyin'i çocuk oldukları için geri bırakır. Anneleri Fatma'ya da yanlarında kalmasını söyler. Resul-i Ekrem sahabeye nasihat eder. Nasihatten sonra ordu yola koyulur ve Medine'den ayrılır, Sîsebân'a doğru hareket eder.

Sîsebân'a yaklaşınca, düşmanı kontrol etmek için tekrar birini göndermeye karar verirler ve yine Iyar'ı gönderirler. Iyar, düşmanın arasına girer. Getruf'un

[457] Hz Ali, kavlda Alişir –Aslan Ali- olarak da geçmektedir.
[458] Yani ikisi de kahramanlıkta birbirine denktir.

adamlarının hepsinin savaş için hazırlıklı olduklarını, kendilerine çok güvendiklerini ve iyice kudurduklarını görür. Düşman, vadinin her tarafına yerleşmiş, vadiyi sarmıştır. Sîsebân'da yaşayanlardan hiç kimse savaştan geri kalmamak için orduya katılmıştır.

Iyar, Sîsebân'dan çıkar. Resulullah'ın ve sahabelerin yanına döner. Gördüklerini, öğrendiklerini, Resulullah'a bildirir. Resulullah ve Sahabeler, düşmanın hazır olduğunu duyunca daha çok bilenirler. Iyar, Hüsna'nın vezirinin gizlice Müslüman olduğunu söyler.[459] Bu haber sahabeleri sevindirir.

Düşman, Sîsebân'a gelen orduyu görünce, kim olduklarını merak eder. Aralarına birini gönderirler. Hüsna, teftiş için gönderileni bekler. Gönderilen şahıs bir süre sonra döner gelir. Vezir, onun yanına gider. Ona Hüsna Sultan'ın uyuduğunu, öğrendiklerini kendisine bildirmesini emreder. Adam, gelenlerin Muhammed'in adamları olduğunu, kendileriyle savaşmaya geldiklerini, Medine'nin Herkül'lerinin Sîsebânlıların kafalarını kesmeye geldiklerini, bir an önce hazırlık yapmak gerektiğini belirtir.

Vezir, "Bizi tanıyan, bilen, bize yanaşmaz, sana inanmıyorum" der. Başka birini gönderir. O da, ilk haberciden ayrı bir şey söylemez. Vezir, bu sırada uyanan ve ikinci haberciyi dinleyen Hüsna'ya orduyu tekrar teftiş etmesini önerir. Çok kızan Hüsna, Vezir'e "Ahmak!" diye bağırır ve hâlâ bir şey anlamadığını söyler. Araya giren Getruf, Hüsna için hepsini öldüreceğini söyler.

Sonunda iki ordu karşılaşır, çok şiddetli bir çarpışma olur. Yüzbinden fazla olan düşmandan binlercesi öldürülür. Sahabeler de çok kayıp verir. Ashabdan bin kişi kalmıştır. Düşman etraflarını çevirmiş, çok zor bir duruma düşmüşlerdir.

[459] Vezir'in Müslümanlığı anlatılırken "Onun Yasin'i (Yasin Sûresi) kabul ettiği" şeklinde ifade edilmektedir.

Kuşatmadan kurtulmak için çaba gösterirler. Zorlu bir çarpışmadan sonra kuşatmadan çıkarlar ama büyük kayıplar verirler.

Düşmanın savaşı kazanabilme ihtimali, Müslümanları endişeye düşürür, korkmaya başlarlar. Peygamber, sahabenin bu durumunu görür. Müslümanların mahzun halini gören Hz Peygamber, secdeye kapanır ve dua eder. Cebrail teselli için yanına gelir. Allah'ın selamını getirir. Hz Peygamber'e, Allah'a yakarmasını, Müslümanların zaferi için dua etmesini söyler. Nebi, dua eder.

O sırada, Hz Ali, Mekke'den Medine'ye dönmüştür. Medine'nin sessizliği dikkatini çeker. Ailesinin yanına gider. Resulllah'ın ve Ashabının nereye gittiklerini sorar. Resulullah'ın ashabıyla beraber, Medine'ye saldırmak isteyen Sîsebânlılarla savaşmaya gittikleri cevabını alır.

Hz Ali de ailesiyle beraber Sîsebân'a doğru yola çıkar. Sîsebân'a varınca Hz Fatma ve çocukları Resulullah'ın yanına giderler. Resulullah, Ali'yi sorar. Ali'nin, yolda gördükleri çeşmenin başında kaldığını, abdest alıp namaz kılacağını söylerler.

Hz Ali, çeşme başında abdest alıp namaz kılar ve zafer için Allah'a dua eder. Ardından, Düldül'e biner ve hemen savaş meydanına gider. Kahramanca savaşır. Düşmanın liderlerinden bazılarını öldürür, bazılarını yaralı bırakır. Hz Ali, tek başına düşmanın binlercesini öldürür.

Sahabeler, düşmanı hezimete uğratır. Düşman, savaşı kaybeder. Savaştan sonra kâfirlerden bazıları Müslüman olur. Daha önceden Müslüman olmuş olan Vezir, Hz Peygamberin yanına gelir. Hüsna da Müslüman olur. Vezir'le Hüsna'nın nikâhı kıyılır. Sahabeler işlerini bitirdikten sonra Medine'ye dönerler. Medine'de büyük bir sevinç yaşanır.[460] Kavl, bu şekilde sona erer.

[460] Şeyh Halit Ez-Zibari, *Kavl-ı Nevala Sîsebân*, Elyazması nüsha üzerinde yer ve tarih yok.

Kavl baştan sona dikkatle okunduğu zaman uzunluğuna rağmen konularının çok sınırlı olduğu göze çarpmaktadır. Savaşın sebebi olarak gösterilen Hüsna ve Getruf, düşmanın cesaretinin ve sayısının anlatılması, inançlarının ve ahlaklarının kötülüğü, sahabelerin övülmesi, savaş meydanı, Hz Ali'nin savaşın kazanılmasında etkili olması, Hz Peygamber ve Hz Ali'nin dua ve ibadetlere savaş meydanında dahi önem vermeleri konular arasındadır.

Sîsebân, peygamber ve sahabe sevgisini artırmak için yazılmıştır. Bunun için bütün kavilde asıl tema Hz Peygamber ve sahabesinin kahramanlığıdır. Bütün konular, hatta düşmanın güçlü olarak gösterilmesi dahi bu tema etrafında örülmüştür.

Beyitlerde kahramanlıklarıyla bilinen sahabelerin tanıtılmasına, özelliklerinin anlatılmasına yer verilmiş bunlardan çok bilinenlere ise daha fazla değinilmiştir. Özellikle insanüstü özelliklerle donatılan Hz Ali, savaşın kazanılmasında önemli bir etkiye sahip olarak anlatılmaktadır.

Kavlda düşman da çok güçlü gösterilmekte birçok yerde düşmanın güçlü olduğu tekrarlanmaktadır. Özellikle Getruf ve Caezrof'a diğerlerinden daha çok yer verilmiştir. Düşmanın güçlü gösterilmesinin nedeni düşmanı övmek ve kuvvetini anlatmak için değildir. Asıl neden çok güçlü bir düşmanı yenen az sayıdaki sahabe ve Hz Ali'nin daha güçlü olduklarının anlaşılmasıdır. Güçlüyü yenen daha güçlü ve daha cesurdur.

Düşmanın dini anlatılırken Yahudi, Nasara veya putperest, hatta narperest (ateşe tapanlar) oldukları söylenmektedir. Bunun nedeni hepsinin aynı oldukları inancına dayanmaktadır. Kavlda düşmanın inancı yanında kötü sıfatlarından da söz edilmektedir.

Bazı beyitler/konular çok tekrarlanmaktadır. On iki (12) sayfa içerisinde yedi (7) kez "Hz Ali ve Hz Peygamberin başlarının kesilmesi" ifadesi söylenmekte,

özellikle aynı beyitler düşmanın ağzından tekrarlanmaktadır. Bunun nedeni dinleyenleri etkilemek, heyecanlandırmak, Hz Peygamber ve Hz Ali sevgisini depreştirmek, aşka, şevke getirmektir. Yine kavlin farklı yerlerinde "Fakat Ali aralarında yoktu." dizesi de tekrarlanmaktadır. Bu tekrarlar dinleyenleri heyecana getirmektedir.

Aşka getirmek, heyecanı artırmak için tekrarların yanında tasvirlere de çok yer verilmiştir. Savaş meydanı anlatılırken, kılıç sesleri, mızraklar, atların kişnemeleri, kan, ölüler, yaralılar canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Bunların arasında savaşın kızıştığını anlatan beyitler de kullanılmakta hatta tekrarlanmaktadır. Savaşın anlatıldığı kısımlar, 110 saffalık kavlın 37 sayfasını oluşturmaktadır. Savaş, 367'nci sayfada başlamakta 404'üncü sayfada bitmektedir. Hz Ali 390'ıncı sayfadan itibaren savaş meydanında görülmekte, savaşın gidişi buradan itibaren değişmekte, Hz Ali tek başına düşmanın binlercesini öldürmektedir.

Kavlin mitolojik özellikleri iseşu şekildedir:

Kavlin anlatıldığı zaman Hz Peygamber'in ve sahabelerin yaşadığı dönemdir. Kahramanlar da Hz Peygamber ve sahabelerdir. Bu nedenle kutsal ve gerçek bir öyküdür.

Kavlin inananlar için gerçek kabul edilmesi, dinlemeye de etki etmekte, olayın günlük konuşmalardan uzak şiirsel bir dille anlatılması, dinleyenleri hatta okuyanları cezp etmekte, dinleyiciyi/okuyucuyu içinde bulunduğu zaman diliminden ve mekândan çıkarmakta olayın yaşandığı yere götürmektedir. Bu da "miti anlatmak, miti yeniden yaşamak demektir" kaidesini hatırlatmaktadır.

Halkın dindar olması da anlatılan her olayın gerçek olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Hz Ali'nin ve sahabelerin kendilerinden kat kat güçlü düşmanla mücadele etmeleri ve Hz Ali'nin tek başına binlerce kişiyi kısa bir zamanda

öldürmesi de gerçek olarak kabul edilmektedir. Kavildeki olayları gerçek olarak kabul edenlerin nazarında Hz Peygamber ve sahabeler beşerüstü özelliklere sahiptirler. Onların bu özelliklere sahip oldukları inancı, onların yaşadığı zamanın da içinde yaşadığımız dünyadan farklı olduğuna inanılmasına neden olmaktadırlar. Tabi bu dönem tarihi olarak bilinen M.S. 610–632 yılları dışında insanların/sahabelerin olağanüstü bir güce sahip oldukları tek başlarına ve de tek bir kılıçla binlerce düşman askerinin hakkından gelebilecek güce sahip oldukları bir dönemdir. Yaşadıkları dönemin Hz Peygamber dönemi olması, anlatılanların hepsinin doğru olarak kabul edilmesine neden olmakta, "Özel olay özel bir zamanda meydana gelir" şeklindeki mitolojik mantık da işin içine karışınca dinleyici mitosu/kavli kabul etmekte tereddüt etmemektedir.

Kavl, aidiyet duygusu oluşturma, peygamber ve sahabeyi tanıtma ve sevdirme için yazılmıştır. Nasıl tanıttığı burada önemli değildir. Tarihi bir kahraman model olarak gösterilmektedir. Bu yapılırken tarihi kahramandan çok zihinde mevcut olan "kahraman" arketipi devreye girmekte ve yeni kahraman bu özelliklerle donatılmaktadır. Hz Ali'nin ilmi ve ahlaki özellikleri burada görülmemekte, ibadet boyutuna kısaca değinilmekte, Müslüman bir Herkül ve Rüstem-i Zal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu haliyle tarihi bir kahraman mitolojiye dönüşmekle kalmamış bu mitolojik motiflerin arasında kaybolmuştur.[461]

Bütün bunlarla beraber bu kaviller kişide, dini bir saygı uyandırmakta ve inancı aşılamada yardım etmektedir. Kavil aynı zamanda bireyi mensup olduğu dinle (İslam) ve bu dinin mensuplarıyla (Müslümanlar) bütünleştirmektedir. Bu kavillerin en önemli işlevleri model oluşturmalarıdır. Sahabelerin kahramanlığı, fedakârlıkları,

[461] Ahmed-i Hani'de kavlın bir bölümünde gazvenin hayali olduğunu fakat bazılarının gerçek olduğunu söylediklerini ifade etmektedir. Bkz. Varlı, s.304.

şehitlik arzusu onların faziletli ve erdemli oluşları önemli bir etkendir. Bunun yanında bu tür kavillerin dini anlatma yönü de (burada dinin cihat yönü vurgulanıyor) bulunmaktadır. Çünkü mitoslarda verilmek istenen mesajlar olayın ayrıntılarından daha doğrudur.

2.2. Hesp-i Reş -Bore Kar- (Kara Tay) Kavlı

Peygamber sevgisi hakkında bir olayı anlatan bu kavl, siyah bir at çevresinde yaşanan olayları anlatmaktadır. "Kevra" adlı bir beye ait olduğu söylenen bu Kara Tay'ın Hz Peygamber'e olan sevgisi örnek gösterilmektedir.

Kavl'da, sahabeler dışında geçen diğer kişiler ve kavlın geçtiği yer hakkında bilgi verilmez. Bu kavlın da Sîsebân Vadisi Kavlı gibi kime ait olduğu net olarak bilinmemektedir. "*Manzumetan"* adlı derlemede, Ali Hariri'ye ait olduğu belirtilmektedir. Ali Hariri'ye ait olduğu belirtilen bu versiyonda, kavl 93 beyittir.[462] Abdullah Varlı, ise şu ana kadar Hesp-i Reş Kavlı'na ait 8 nüsha eline geçtiğini söylemekte, bu kavlin de Sisebân Vadisi Kavli gibi Ahmed-i Hani'ye ait olduğunu ifade etmektedir. Bu da bu kavillerin aynı konu ve aynı olaylar esas alınarak farklı kişiler tarafından yazıldığını göstermektedir. Abdullah Varlı'nın verdiği kavl versiyonu 1171 beyitten oluşmaktadır.

Olayın geçtiği yer Sîsebân gibi net olarak ifade edilmemektedir. 858'inci ve 866'ncı beyitlerde geçen "Lil-Lilun" adlı yer Yakut el-Hamevi'ye göre Antakya ile Halep arasında bulunan bir yerleşim yeridir.[463]

Abdullah Varlı'ya göre atın yaşadığı yer Malatya, Nusaybin veya Beytuşşebap tarafları olabilir fakat "Karatay" ismi ile araştırma yapılırsa burasının Malatya sınırları içerisinde bulunan Darende olma olasılığı fazladır.[464]

---

[462] *Manzumetan*, ss.84–94.
[463] Yakut El-Hamevi, *Mu'cemu'l- Buldan, Daru Sadr,Beyrut 1977,* c.V, s.29.
[464] Varlı, s.422.

Hesp-i Reş Kavlını olduğu gibi yazmak uzun olacağından, Sîsebân Vadisi Kavlı gibi Şeyh Ahmed-i Hani'nin versiyonu esas alınarak ana hatlarıyla özetlenecektir.

Kavl

Bu kavl da Sîsebân kavlı gibi Besmele ile başlamakta, ardından peygamberimize salâvat getirilmekte, salâvatın peşinden Allah'ın sıfatları ve isimleri anlatılmakta daha sonra olaya geçilmektedir.

Peygamberimiz, davetini duyurduktan sonra, çağrısı her tarafa yayılmıştı. Kâfirlerin elinde bulunan kara bir tay da vardı.

Kara Tay da, Hz Peygamber'in ismini, çağrısını duyunca bulunduğu yerde durmak istemez, batıl bir dine sahip olan kişilerin savaşlarına gitmek, onların yanında kalmak istemez. Kâfirlerin, sırtına binmelerine ve sırtında küfür için savaşmalarına Kara Tay'ın gönlü razı olmaz. Kara Tay, sonu Cehennem olan bir inancın savaşına gitmek, sonu Cehennem olacak bir şeye girmek istemez.

Peygamber sevgisi gönlüne dolan Kara Tay'ın haberi Hz Peygamber'e ulaşır. Hz Peygamber, atın tutsak kaldığından, bir insan gibi ağladığından haberdar olur. Sahabe de, atı araştırır.

Kara Tay hakkında bilgiler, Resulullah'a gelir. Atın siyah, güzel bir at olduğu, gözyaşı döktüğü, üzgün olduğu, Kevran adlı bir mire/beye esir olduğu öğrenilir. Bir Cuma günü Nebi'nin ashabı toplanır, atı duymuşlardır. Bir insan gibi ağlayan bu atı, Hz Peygamber de duymuş, hüzünlenmiştir. Atın nasıl getirilebileceği, bu iş için kimin görevlendirileceği hakkında Hz Peygamber ve çevresindekiler istişare ederler. Kâfir de olsa başkasının malı zorla alınamazdı. Nasıl bir çözüm bulunabilirdi?

Peygamberimiz sahabeyle konuşur, Iyar'ın gönderilmesine karar verilir.[465] Iyar, planını yapar, ilişki kurabileceği kişileri öğrenir, bunlardan biri Müslüman olan, inancını gizleyip kâfirlerin arasında yaşayan bir Keşe -Keşiş- dir. Iyar hazırlıklarını yapar ve hemen yola çıkar.

Kara Tay'ın bulunduğu şehre gelir. Kalabalığın arasına karışır. Şehir halkı şarabı çok kullanmakta, şehirde su yerine şarap içilmektedir. Orada yaşayanlar, şarap içtikten sonra da birbirlerine sataşmakta ve köpekler gibi dalaşmaktadırlar. Aralarına karışan Iyar da dikkat çekmemek için eline bir şarap şişe alır ve şarap içiyormuş gibi görünmeye çalışır. Kâfirler, Iyar'a da sataşmaya başlarlar. Hepsi Iyar'ın üzerine gelir. Iyar, kendini savunur. Birçok kişiyi yaralar ve öldürür. Kalabalıklarına, çıkardıkları gürültüyü duyan şehir halkı gelir.

Bu arada Iyar'ın cengini gören Keşiş'in kızı Iyar'a âşık olur. Yanına gelir, Iyar'ı evlerine davet eder. Kız, onun Alişir -Aslan Ali- olduğunu sanmaktadır. Iyar, kendisini tanıtır, Alişir'in, şu an Peygamberin yanında olduğunu, kendisinin Kara Tay için buraya geldiğini söyler. Kıza, savaşmak için değil, atı satın almak için buralara geldiğini anlatır.

Iyar, kızın babası Keşiş ile de aynı şekilde konuşur. Keşiş, Iyar'ı Kervan Bey hakkında uyarır. Bey'in çok zalim ve acımasız olduğunu ve dikkatli olmak gerektiğini söyler. Iyar, Keşiş'e atı satın almak için geldiğini, savaşmak için gelmediğini belirtir. Atı almak için de elinden gelen herşeyi yapacağını söyler.

Iyar, hemen Bey'in divanına gitmek için yola çıkar. Keşiş, Iyar'ı tekrar uyarır. Beraber gitmelerini kendisinin Bey'le konuşacağını, Iyar'ın hiç konuşmamasını, sadece dinlemesini, şüphe uyandıracak bir şey yapmamasını söyler. Yoksa amaçlarına ulaşamayacaklardır. Keşiş ve oğlu Iyar'la birlikte, Bey'in yanına

[465] Manzumetan adlı derlemede Hz Ömer'in gittiği yazılır. Bkz. *Manzumetan*, s.41.

giderler. Toplumda sevilen biri olan Keşiş aynı zamanda Bey'in kardeşidir. Bey de, kendisini çok sevmektedir. Bey, Keşiş ve beraberinde gelenleri karşılar selamlaşmadan sonra geliş maksatlarını sorar.

Keşiş, özel bir amaçlarının olmadığını, yanına bir misafir geldiğini kendisinin Kureyşli tanınmış bir yiğit olduğunu, aynı zamanda ticaretle uğraştığını, hayvan alıp sattığını anlatır. Bey'in atını, Kara Tay'ı, satın almak istediğini, buralara kadar onun için geldiğini söyler.

Iyar'dan şüphelenen Bey, gerçek amacını öğrenmek, içini rahatlatmak için bazı sorular sorar. Keşiş, yine aynı şeyleri tekrarlar fakat Bey, Keşiş'e inanmaz, misafirinin Müslüman olduğunu söyler ve at karşılığında Iyar'dan imkânsız şeyler ister, Iyar'la Keşiş evlerine döndükten bir süre sonra da Bey, ikisinin yakalanması için emir verir.

Bey'in veziri, aynı zamanda hain biri olan Lendo, atın kimseyi sırtına almayacağından emin olduğundan, halkı atın bulunduğu yere toplayıp herkesin içinde Iyar'ı, Kara Tay'a bindirmeyi bu şekilde düşmanları Iyar'ı, yabancıları sırtına almayan Kara Tay'a öldürtmeyi Bey'e teklif eder. Bey, bu fikri beğenir. Halkın toplanması için emir verilir.

Halkın meydanda toplanmasından sonra Iyar da oraya getirilir. Iyar'ı Kara Tay'a binmesi için serbest bırakırlar. Fakat planladıkları gibi çıkmaz. Iyar hiç zorlanmadan Kara Tay'a biner, bir süre sonra da atın sırtında engelin üzerinden atlar ve şehir dışına doğru ilerler. Keşiş de kendisine katılıp Müslüman olan diğer kişilerle beraber ona yetişir. Hep birlikte Bey ve adamlarıyla savaşır ve binlercesini öldürürler. Keşiş, bu çarpışmada şehit düşer.

Iyar, bir plan yapar. Yanındakilerle beraber savaşa savaşa ovaya çıkar ve bir manastıra gizlenir. Matran'la konuşur. Matran'la beraber kırk ruhban da manastırda

bulunmaktadır. Matran ve yanındakiler kilisenin zarar görmesinden korkarlar. Fakat Iyar, kendisinin bir kahraman olduğunu, manastıra hiçbir şey olmayacağını söyler. Iyar, manastırdaki bütün sanemleri yıkar.[466]

Binlerce düşman askeri manastırın etrafını kuşatır, Iyar ve yanındakiler düşmana karşı oklarla savaşmaya devam ederler. Kırapet, Honoso, Muhtar gibi Kevran Bey'inin kahramanlarının da aralarında bulunduğu askerler, Bey'le beraber manastırı kuşatırlar ama Iyar ve yanındakilerin mücadelesi sonucu manastıra giremezler. Bey, manastırın etrafının çevrilmesini emreder. Manastır, kimsenin girip çıkmaması için kuşatılır. Bey ve adamları toplantı yaparlar. Toplantı sonucunda Müslümanları ve Peygamberlerini öldürme, hepsini yeryüzünden silme kararı alırlar.

Hz Cebrail, Hz Peygamberin yanına gelir. Ona, Beyin ve adamlarının aldıkları kararı haber verir.

Düşman gelir ve Medine'yi kuşatır. Vezir Lendo, Muhtaro ve Feyfur gibi ileri gelenler naralar, savaş çığlıkları atarlar. Onlara Lîl'den adamlarıyla gelen Selemo ve Esfer de savaş çığlıklarıyla, naralarla katılırlar. Müslümanlar çok zor bir durumda kalır. Esfer, Hz Peygamber'in dişini şehit eder.[467]

Hz Peygamber, Ali ve Ömer'i çağırmalarını, sahabeye yardıma gelmelerini söyler. Ali, Düldül'e biner savaş meydanına gelir, savaşır, Müslümanların bayrağını alır, Osman'ın eline verir. Düşmanın ganimetlerini alırlar. Müslümanlar savaşmaya devam eder. Kâfirler Medine'ye bir zarar veremeden kaçıp giderler. Medine mutlu olur.

[466] Sanem'den kastedilen Hz İsa ve Hz Meryem'in ikonaları olmalı.
[467] İfade aynen "Hz Peygamber'in dişinin şehit olduğu "şeklindedir.

Bu arada düşman tarafından kuşatılmış ve zor bir durumda olan Iyar, bir kuşla Hz Peygamber'e haber gönderir ve Hz Peygamber'i kendi durumundan haberdar eder.

Hz Peygamber ve sahabeler, Iyar'ın imdadına yetişir, büyük bir savaş olur. Düşmanın ileri gelenleri öldürülür. Feyfur, Iyar tarafından öldürülür. Iyar, Bore Kar'ın sırtında savaşır. Allah hepsinden razı olsun Ebubekir, Osman, Ali, Bilal-i Habeş, Talha, Sa'd, Zübeyr, Hasan ve Hüseyin, Malik-i Ejder, Abbas gibi sahabeler de kahramanca savaşırlar. Hz Ömer, Peygamberimiz'in dişini şehit etmiş olan Esfer'i öldürür. Sahabeler burada büyük bir zafer kazanır ve Medine'ye dönerler.[468] Kavl bu şekilde sona erer.

Sîsebân Vadisi ve Hesp-i Reş adlı bu mitoslar, mevlitler gibi bilgi vermek amacıyla değil etkilemek için yazılmışlardır. Her iki mitosta da Iyar adında sahabe olduğu söylenen ama sahabe olmayan bir kahramandan söz edilmektedir. "Iyar" isminin daha önce de belirtildiği gibi Diyarbakır'ı fetheden İslam Ordusunun komutanı "Iyaz b. Ganm"'in ismiyle benzerliği dikkat çekicidir. Buna rağmen "Iyaz" ismi pek fazla bilinmemekte halk arasında daha çok Hz Halid, Hz Ali, Hz Ömer gibi sahabeler tanınmaktadır. Her iki kavlda da bu isimlere rastlanmaktadır. Sîsebân ve Hesp-i Reş Kavl'ında geçen ve cesaretleri kitaplara kaydedilmiş olan bu sahabeler halkı o kadar etkilemiş ki, Diyarbakır ve çevresinde bu isimlere çok rastlanmaktadır. Ali, Ömer, Halit gibi isimler hemen her ailede mevcuttur.[469]

[468] *Manzumetan*, ss.84–94.

[469] Halid b. Velid'in Diyarbakır'ı fetheden ordu içinde bulunduğu bilinmektedir. Silvan ilçesinde de Muaz, halk dilindeki söylenişiyle "Maaz" ismine rastlanmaktadır. Yörede bu sahabelerin dışında yöre ile ilişkilendirilen peygamberlerin isimleri de çocuklara verilmektedir. Zülküf, Zülfiye, Yunus, İdris, Danyal (çok az), İlyas ve Ashab-ı Kehf'ile ilgili rivayetlerde geçen isimlere rastlamak mümkündür.

Hesp-i Reş Kavl'ında ismi geçen Malik-i Ejder'in (Malik el-Eşter)[470] bir savaşta, Balıkçılarbaşı Semti'nde yaralanarak bir parmağını kaybetmiş olduğuna inanılmaktadır. Bazılarına göre Malik-i Ejder Diyarbakır'da görev yapmıştır. Balıkçılarbaşı'nda, Aşefçiler[471] sokağında bulunan Malik-i Ejder Ziyareti'nde yalnız bir parmağının gömülü olduğu söylenmekte ve bu türbe haftanın belli günlerinde ziyaret edilmektedir.

Kavlda, Malik el-Eşter'in Hz Peygamber ve sahabelerle beraber savaşa gittiği söylenmektedir. Oysa Malik el-Eşter'in, Hz Peygamber'i hayatta iken görmediği Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın kumandasında Bizans'a karşı yapılan savaşlarda tanınmaya başladığı ve sadık bir Hz Ali taraftarı olduğu ifade edilmektedir.[472]

Yine kavlda Hz Peygamber'in bu savaşta dişinin kırıldığı, düşmanların Medine'ye saldırmak istediği anlatılmaktadır. Bu anlatılanlara Uhud Savaşı ile Hendek savaşı sırasında yaşananlar benzemektedir. Bilindiği gibi Uhud Savaşı'nda Hz Peygamber, atılan bir taş sonucu yaralanmış ve bir dişi kırılmıştır.[473] Hendek Savaşı'nda da Müşrikler değişik kesimlerle ittifak kurarak Medine'yi kuşatmışlardır. Savaştan sonra da antlaşmayı bozan Beni Kurayza Yahudileri üzerine yürümüşlerdir.[474]

---

[470] Malik el-Eşter ismi telaffuz kolaylığı nedeniyle Malik-i Ejder, olarak söylenmektedir. Malik b. El-Haris b. Abdiyegus el-Eşter en-Nehai (ö.37/657 ?), Yemen asıllı Mezhic kabilesine mensuptur. Yermuk savaşında bir gözünü kaybettiği için "Eşter" (göz kapakları ters çevrilmiş) lakabıyla meşhur oldu. Sadık bir Hz Ali taraftarı olarak bilinir. Mısır'ın Kulzum vilayetinde vefat etmiştir. Abdülkerim Özaydın, "Malik el-Eşter", *DİA*, c.XI, s.486–487; Malik el-Eşter, Diyarbakır'ın fethine katılmış ama Diyarbakır'da kalmamıştır. Türbede kalan kişinin Malik isimli başka bir kişiye veya Malik el-Eşter'in neslinden birine ait olabileceği söylenmektedir. Bkz. Melek-Demir, ss.169–170.

[471] "Aşef", toprağı çapalama ayrıca yabani otları ayıklama işine denir. Aşef'e gidenler beraberinde getirdikleri sebze ve yenilen bazı otları (ebegümeci, yarpuz vb) bu sokakta sattıkları için sokak bu ismi almıştır.

[472] Özaydın, ss.486–487.

[473] İbrahim Sarıçam, *Hz Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 2007, s.174.

[474] Sarıçam, ss.183–191, 227–229.

Hesp-i Reş Kavl'inde "matran" ve "manastır" ile "ruhban" sözcükleri geçmektedir. Bilindiği gibi "matran" Süryani din adamları için kullanılır. Süryanilikte cemaat üyeleri idari bakımdan bölgelere ayrılır. Matran, belirli bir bölgedeki ruhani ve Süryanilerin dini reisi olan ve o bölgedeki ruhaniler tarafından seçilen bir rahiptir.[475] Matran, seçildikten sonra, patrik tarafından takdis edilir.[476] "Patrik"ten sonra gelen en büyük dini rütbe olan matran, ruhani ve idari yetkileri kendinde bulundurur ve sorumlu olduğu bölgedeki tüm ruhani ve sivil birimler kendisine itaat eder. Günümüzde "matran" yerine "metropolit" ifadesi daha çok kullanılmaktadır. Matran/Metropolitlik yönetim merkezine abraşiye denir. Bir âbraşiyenin coğrafi sınırları, bir şehri kapsayabildiği gibi, bir ülkenin birkaç şehrini veya bir kıtadaki birkaç ülkeyi de kapsayabilir. İslam kaynaklarında matran kelimesine, "Hıristiyanlar arasındaki davalara bakan kadı" anlamı verilmektedir.[477]

Yakut el-Hamevi'nin, Lîl/Lîlûn'in Antakya ile Halep arasında bulunan bir yerleşim yeri olduğunu söylediği ifade edilmişti. Antakya ve civarı Süryanilerin en önemli yerleşim merkezlerinden biridir. Kavl'da Matran'ın manastırın zarar görmesinden korktuğu görülmekte fakat kendileriyle ilgili herhangi bir endişeden bahsedilmemektedir. Iyar da, din adamlarına zarar vermemiştir. Günümüze kadar Müslümanların yaşadığı bölgelerde manastırların ve Süryani din adamlarının varlıklarını devam ettirdikleri bilinmektedir.

Bütün bu saydıklarımız, Hesp-i Reş Kavlı'nın yaşanmış olaylara farklı öğeler eklenerek ve bu şekilde aslından uzaklaştırılarak oluşturulmuş bir mitos olabileceğini düşündürmektedir. Hz Peygamber'in dişinin kırılması Uhut Savaşı'nı,

---

[475] El-Kenaisu'ş-Şarkiyye ve Evtanuha, Kıpti Kilisesinden bir Rahip (Yazar belirtilmemiş) Mektebetu'l-Menar, Kahire, Tarih yok., c.III, s.118.

[476] Aziz Koluman, Ortadoğu'da Süryanilik Dini-Sosyal - Kültürel Hayat, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.75.

[477] Levent Öztürk, *Asrı Saadetten Haçlı Seferine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 63.

düşmanların birleşerek Medine'ye saldırmaları Hendek Savaşı'na benzemektedir. Bu iki savaşın dışında başka savaşlar da birleştirilerek hepsi tek bir savaşmış gibi anlatılmıştır. Iyaz b. Ganm ve Malik el-Eşter'in İslam fetihlerine katıldığı bilinmektedir.

Bu mitoslar incelendiğinde, sahabelerin insanüstü özelliklerle donatıldıkları, özellikle Hz Ali'nin savaşları kazanmada önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Mitoslar bu özellikleriyle yani Hz Peygamber'in ve sahabelerin başarılarını olağanüstü motiflerle süsleyerek anlatmaları ile, kahraman ve prestij mitoslarına örnek teşkil etmektedirler.

Halk arasında bu iki kavl dışında Hz Ali hakkında birçok rivayet dolaşmaktadır. Anlatılanlara göre Hz Ali'nin attığı savaş çığlıklarıyla düşmanlar ölmektedir. Bugün Ergani'de Makam Dağı karşısında bulunan Ali Dağı'nda, Hz Ali'nin atının ayak izlerinin bulunduğuna inanılmaktadır. Ergani dışında Eğil'de de Hz Ali'nin sırtını dayadığı ve sırt izinin kaldığı söylenen bir kaya mevcuttur. Bu kaya halk tarafından ziyaret yeri olarak kullanılmaktadır.[478]

Hz Ali'nin ve atının izi olduğu öne sürülen izler Diyarbakırla sınırlı değildir. Anadolu'da birçok yerde mevcuttur. Yaşar Kalafat'a göre halk muhayyilesi Hz. Ali'yi bütün Anadolu'da dolaştırmış, atı Düldül ve kılıcı Zülfikar'ın birçok dağ ve kayada izini tespit etmiştir.[479]

Sahabelerin kahramanlığını anlatan bu kavillere kendilerini kaptıranların, savaşın yaşandığı ortama ve olayın gerçekleştiği zamana gittikleri, silahlarıyla havaya ateş ettikleri anlatılır. Bu hikâyeler çok sık okunduğundan hikâyeleri

[478] Yavuz, ss.284–285.
[479] Yaşar Kalafat "Türkiye'de Halk İnançları ve Alevilik", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1999, say 9, ss.15–21.

ezberleyenlerin de olduğu anlatılmaktadır. Bu tür hikâyeleri anlatanlardan (aynı zamanda Mevlidhan olan) Mustafa Bayur, hatıralarında şunları söylemektedir:

"Herkes uzun kış gecelerinde yatsı namazından sonra Dabakhane kahvesine giderdi. Orada cenk kitaplarını okuyanları dinlerdi. Hz Muhammed'in hayatını, Hz Ali'nin savaşlarını, Mem û Zin'i dinlerdi. Artık bu dinleme işi öyle bir hale gelmişti ki cemaat de ezberlemişti. Satır atlandığı zaman okuyanı uyarıyorlardı." Acayip dikkatli bir kitle vardı. Heyecana geliyorlardı. Hz Ali'nin savaşları anlatılırken Pat! Pat! Tabancalarını patlatıyorlardı. Allah Allah sesleri en çok alışkın olduğumuz seslerdi."[480]

Şefik Korkusuz da, Ramazan aylarında Teravih'ten sonra okunan bu hikâyelere değinirken, dinleyenlerden kimisinin nara attığından, kimisinin hançerini salladığından bahsetmekte ve unutamadığını bir örneği vermektedir:

"Bunların okumaları esnasında pek çok insanın Tasavvufi terim ile tam bir cezbeye geldiklerini hiç unutamam. Hele hele Hz Hüseyin olayı okunduğunda dinleyenlerden kimisi nara atarken, kiminin de üzerinde taşıdığı hançerini çıkarıp önündeki masaya adeta kafire saplarcasına *"Al ula kafır"* deyip sapladığı halen gözlerimin önündedir."[481]

2.3. Zembilfüroş (Sepet Satıcısı)

Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde bulunan, yıkık bir kaleye Zembilfüroş Kalesi denmektedir. Kalenin bu ismi Silvan'da yaşandığına inanılan bir olay nedeniyle aldığı söylenir.

---

[480] Diken, *Diyarbekir Diyarım*, ss.87–88.

[481] Korkusuz, *Eski Diyarbekir'de Gündelik Hayat*, ss.80, 137. Diyarbakır'da bazı aileler, Hz Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi ile ilgili olarak Kerbela'da başına gelenlerden ötürü top oynamanın günah olduğuna inanır gerekçe olarak da Hz Hüseyin'in Kerbela'da kafasının kesildiği ve tekmelendiği söylenir. Şu an bu inanç çok az kalmış durumdadır

Bu olay halkı o kadar etkilemiş ki Sîsebân ve Hesp-i Reş kavilleri gibi farklı şair ve yazarlar tarafından divan halinde yazılıp söylenmiş, tıpkı Leyla ve Mecnun gibi birçok kişiye ilham kaynağı olmuştur. Herhangi bir olayın farklı kişiler tarafından kendi yorumlarıyla nazma geçirilmiş olması, söylenmesi ve yaşadığı döneme ait işaretler katması, burada da olduğu gibi mitosların farklı versiyonlarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Burada kaydedilmiş olan mitos kişisel duyumlar ve bilgilerle beraber, "Diyarbakır Efsaneleri" ve "Manzumetan" adlı iki kitaptan derlenmiştir. "Manzumetan" adlı derlemede yazar olarak Feki-yi Teyran, gösterilmektedir. Kürtçe yazılmış birçok eser gibi bunun da Feki-yi Teyran'a dayandırılmasının nedeni Feki-yi Teyran'ın Molla Ahmed Cezerî, Molla Bateyî ve Şeyh Ahmed-i Hani gibi yöredeki dini yaşantıya etki eden diğerleri gibi medrese ve tasavvuf geleneğinden gelmiş olmasıdır. Halk arasında Feki-yi Teyran'ın isminin fazla bilinmesi Feki-yi Teyran etrafında birçok mitosun ortaya çıkmasına da neden olmaktadır.

Zembilfüroş mitosu şu şekildedir:

Bir padişahın çok yakışıklı bir oğlu varmış. Binbir nazla büyütülen bu çocuk yiğit bir delikanlı olmuş ve evlenmiş. El bebek gül bebek yetiştirilen, hastalık, ölüm gibi kavramlara yabancı olan bu delikanlı, zaman zaman babasının veziriyle ava çıkıp eğlenirdi. Yine bu av eğlencelerinin birinde, sürekli gidip geldiği yol kenarındaki mezarların birinden çıkmış bir kuru kafa görür. Ölüm ve ölü kavramlarını bilmeyen genç, bu kafatasını alarak dikkatle inceler sonra da vezirle arasında şöyle bir konuşma geçer:

— Vezir, sen bunun ne olduğunu biliyor musun?

— Bu ölmüş bir insanın kafatasıdır Şehzadem.

—Ölüm ne demektir?

—Şehzadem, her insan ve her canlı, bir süre yaşadıktan sonra ölecektir ve mezara gömülüp, bu hale gelecektir.

— Bu ölenler aç mı kalmışlardı, niçin öldüler?

—Senin dedelerin padişahtılar, onlar da öldüler Şehzadem. Ölüm; zengin-yoksul, genç-ihtiyar dinlemez, bir gün gelir herkesi bulur.

—Yani vezir, bir gün ben de ölüp bu hale mi geleceğim?

—Evet, Şehzadem, günü geldiğinde sen de, ben de hepimiz öleceğiz.[482]

Bu konuşmadan sonra çok duygulanan ve dünyanın geçiciliği karşısında uzun uzun düşünen Şehzadenin yüreğinde, ilahi bir aşk uyanır. Saraya döndükten sonra ağlayarak secdeye kapanır ve tüm dünya nimetlerinden vazgeçerek kendisini Allah yoluna adamaya karar verir. Bu kararını hanımına da söyler. Hanımına saltanatını, zenginliğini elinin tersiyle itip bundan böyle kendi emeğiyle geçineceğini, kendisinin de bu yoksul hayata katlanma gücü varsa beraber gelmesini, zenginlikten vazgeçemeyecekse ayrılabileceklerini söyler. Hanımı, Şehzadeye kendisinin de onunla geleceğini ve iyi günde olduğu gibi kötü günde de yanında olup onun yoksul hayatını paylaşacağını bildirir.

Hanımıyla birlikte ülkesinden ayrılan Şehzade, memleket memleket gezerek zembil (sepet) yapıp satmaya ve hayatını böyle kazanmaya başlar. Bir yandan da sürekli Allah'a ibadet eden Şehzadenin zamanla çocukları da doğup büyümeye başlamışlar. Çok yoksul olan bu ailenin, sırtlarındaki eski giysilerinden başka bir şeyleri yokmuş.

Şehzade ve ailesi bir gün Silvan'a gelip yerleşirler. Şehzade, sokaklarda zembil sattığı için onu "Zembilfüroş" yani "Sepet Satıcısı" şeklinde isimlendirirler. Yoksul sepetçi, sokaklarda sepet satarken bir gün, Silvan Beyi'nin güzel hanımı,

[482] Budda'nın yaşadıkları ile karşılaştırınız. Tümer-Küçük, ss.160–161.

sarayın penceresinden onu görür. Bu yakışıklı ve yoksul gence bir görüşte âşık olur. Sırrını yanındaki hizmetçilere açar. Onu sarayına getirtmek için zembil satın almak bahanesiyle hizmetçilerden birini gönderir. Beyin karısı, zembil satın almak bahanesiyle yanına getirttiği Zembilfüroş'la yalnız kalmak, birlikte olmak ister. Allah korkusu ve ilahi aşk duyguları içinde bulunan genç, hanımın bu dileğini geri çevirir.[483]

Hanımın bütün tekliflerini geri çeviren Zembilfüroş[484] kalkıp gitmek isteyince, çaresiz kalan hanım, kocasının mevkiini kullanır:

—Öyleyse seni yakalatıp, tutsak edeceğim, der.

Kadının elinden kurtulamayacağını anlayan delikanlı, elini yüzünü yıkamak ve abdest almak için izin ister. Adamın kaçmasından korkan Köşk Hatunu, onun ayağına bir ip bağlayarak ucunu da kendi eline alır ve bir ibrik verir. Zembilfüroş, kalenin en yüksek burcuna çıkar. Burada çevresine bakınan ve düştüğü oyunu düşünen genç, hiçbir kurtuluş yolu kalmadığını anlayınca ağlamaya başlar. Şah-ı Kudret'e yakarır:

—Ya Delile'l- Hairin! Beni bu zahmetten, sıkıntıdan, günaha düşmekten kurtar! Ey Rahmeti bol Yaratıcım! Ey kalplerdekini ve gizli her şeyi bilen Rabbim! Sen, bütün sırları bilirsin. Şefkat kapısının en büyük açıcısısın. Her şeyin Halık'ı sensin, beni helak olmaktan koru! Cercis'i[485], Eyyub'u, Yusuf'u onca zahmetten kurtardın. Saltanat verdin. İbrahim'e ateşi serin yaptın, Musa'yı denizden kurtardın, on iki yol açtın O'na. Yunus'u balıktan alıp tekrar Dünya'ya vasıl ettin. İnancım yalnız Sana'dır. Nuh'u ve kendisine inananları beraber kurtardın, asiler, şakiler hepsi

[483] Hatun'un ismi "Gül" olarak veriliyor. Bkz. *Manzumetan,* s.57. Zmbilfüroş'un isminin de Abbas olduğu söylenir.
[484] Hatun ile Zembilfüroş arasında geçtiği söylenen konuşma yörede söylenen Kürtçe bir ezgide geçmektedir.
[485] Cercis'in peygamber olduğuna ve Silvan Kalesi'nin de Cercis'in öğretmesi üzerine ümmetinden Handik adında bir hükümdar tarafından yapıldığına inanılır. Bkz Çiçek, s.171.

denizde kahroldu. Biliyorum ki Sen hep uyanıksın ve işitirsin. Ben günaha girmemek için burçtan atlayacağım[486] diyerek kendini burçtan aşağı bırakır.[487]

Cebrail, Allah'ın emriyle, Zembilfüroş'a bir zarar gelmeden onu havada tutar ve sert bir şekilde yere çarpmaktan korur. Zembilfüroş, hiç yaralanmadan yere düştüğünü görünce secdeye kapanır. Rabbine kendisini bu günahtan koruduğu için şükreder.[488]

Bir süre sonra ipi çeken hanım, adamın yerine ibriğin geldiğini görünce, onun kaçtığını anlar ve çok üzülür. Sonraki günlerde kıyafet değiştirerek, günlerce şehrin sokaklarında dolaşır, sonunda delikanlının oturduğu evi bulur. Bir gün adam evde yokken, gidip karısıyla konuşur. Yoksul kadına pekçok mücevher vererek onu kandırır ve bir gecelik onun yerine geçmeye kadını razı eder.

Silvan Beyi'nin Hanımı, o gece Zembilfüroş'un hanımının giysilerini giyerek, onun yerine yatağa girer. Gece geç vakit yorgun-argın evine gelen Zembilfüroş, yatağına uzanınca, yataktaki hanım döner ve çıkarmayı unuttuğu ayak bileğindeki gümüş halhallar ses çıkarır. Karısının halhallarının olmadığını bilen Zembilfüroş, hemen yataktan fırlayarak yanındaki kadının yüzüne bakar ve gerçeği anlayınca oradan hızla uzaklaşarak dağlara kaçar. Köşk Hatunu da ardından dağlara kaçıp onu aramaya başlar. Bunun üzerine sepetçi ağlayarak Allah'tan ölümünü ister ve oracıkta ölüp ilahi aşka kavuşur. Onun ölümüne dayanamayan hanım da arkasından ölür. Onları, Silvan'ın kuzeydoğusuna düşen, beş-altı kilometre

[486] *Manzumetan*, ss.59–60.
[487] Bu burcun şu an Silvan'da "Zembilfüroş Burcu" olarak isimlendirilen burç olduğuna inanılır.
[488] *Manzumetan*, ss.60–61. Bundan sonra Zembilfüroş evine gider. Yiyecek bir şeyleri yoktur. Satılacak malları da kalede kalmıştır. Hiç ummadıkları bir anda evlerinin bir yerinde birçok nimeti, Cennet taamlarını görürler. Allah, kendilerini hiç ummadıkları bir anda rızıklandırmıştır. *Manzumetan* adlı derlemede kaydedilmiş olan ve Feki Teyran'a ait olduğu söylenen Zembilfüroş mitosu, burada biter.

uzaklıktaki bir dağın başına gömmüşler.[489] Bazı rivayetlerde Zembilfüroş'un kaleden atladıktan sonra öldüğü belirtilir. Ama bu ölüm intihar değildir. Günahtan kaçınmadır. Silvan'da bugün yıkık durumda bulunan kalenin, ismini bu mitostan aldığı söylenir. Silvan halkı, kaleye Zembilfüroş Kalesi demektedir.

Bu mitos, nefsine boyun eğmeyen, namus, iffet ve ahlak timsali olarak tanınan bir kahramanı anlatmaktadır. Dünya nimetlerinden yüz çevirmiş bir kişinin hayatını anlatan mitos, bu yönüyle Hz Yusuf ve Buddha'nın hayatına benzediği gibi tabakat kitaplarında anlatılan bazı kişilerin hayatlarıyla da benzerlik göstermektedir.[490]

Hz Yusuf'un güzelliğini taşıyan Zembilfüroş, namus ve iffetini koruma, günahtan sakınma uğruna ölümü göze alıp kendini burçtan aşağı bırakması nedeniyle örnek olarak gösterilmektedir. Rabbini tanıyan kişi nezdinde hiç bir Dünya nimetinin, ister makam (padişahlık) ister mal mülk olsun, değeri yoktur. Bunun farkına varan Zembilfüroş da hepsini, ölüm elinden almadan kendisi terk ediyor. Hepsi elinde olduğu halde kalbindeki boşluğu doldurmayan dünya nimetlerini terk ediyor ve dünya nimetleriyle dolduramadığı bu boşluğu, Allah sevgisi ve imanla dolduruyor.

Diyarbakır'da bu mitoslar dışında başka mitoslar da anlatılmaktadır. Zembilfüroş'un zıttı olabilecek, yetmiş yaşında yüzlerce sofi ve müridi bulunan bir tarikat şeyhinin genç bir Hıristiyan kızına âşık olması ve kız için dinini terk etmesi hatta domuzlara çobanlık yapmasını anlatan Şeyh San'an ve akşam namazında Hacc'daki beyinin yanına yiyecek götürüp dönen Tilalo vb mitoslar halkın din anlayışına ve dini yaşantısına etki etmektedir. Şeyh San'an bazı kişiler tarafından

[489] Yavuz, ss.156–159.
[490] *Şahsiyyatun İstevkefetni* adlı eserde Fudeyl b. Iyaz'ın başından geçen bir olay Zembilfüroş'un yaşadığı olayla benzerlik göstermektedir. Bkz. Said Ramazan el-Buti, *Şahsiyyatun İstevkefetni*, Daru'l-Fikr, 2.Tab', 1999, Dımaşk, ss.22–25.

gerçek aşkın sembolü olarak gösterilirken, günlük hayatta âşık olan ve mantık dışı davranışlar sergileyenlerin hareketlerini normal karşılamak, onlara kızmamak için örnek gösterilmektedir. Tasavvufi motifler bulunan bu mitosta, tasavvuf ehli arasında sık sık işlenen, her halükarda şeyhini/mürşidini takip etme, şeyhin/mürşidin elinde gassalın elindeki meyyit olma davranışları görülmektedir.

Şeyh San'an mitosu da farklı kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Diyarbakır'da halk arasında Feki Teyra'ya ait olduğu söylenmekle beraber, Feridüddin Attar'ın "*Mantıku't-Tayr*" adlı kitabında da geçmektedir.[491] Tilalo mitosunun da Munzur Efsanesi'yle benzeştiği görülmektedir.[492] Zembilfüroş mitosunun başka mitoslarla benzerlik gösterdiği yukarıda ifade edilmişti. Zembilfüroş'un saltanatı terk etmesi Buda'nın yanı sıra VIII. Yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf olan İbrahim b. Edhem'de de görülmektedir. Üç kahraman bu yönüyle benzerlik göstermektedirler.[493]

Yine Ashab-ı Kehf kıssası ve Ashab-ı Kehf'in kaldığına inanılan mağaralara Diyarbakır dışında birçok yerde rastlandığı bilinmektedir. Kur'an'da tek bir olaydan söz edilmesine rağmen yeri belirtilmeyen bu tarihi olay ile ilgili olarak Dünya'da 34 yerde Ashab-ı Kehf mağarası olduğuna inanılmaktadır.[494]

Kehf Suresi'nde tek bir olaydan söz edilmesine rağmen birçok yerde Ashab-ı Kehf'e ait olduğuna inanılan mağaraların olması ve bu yerlerle ilgili mitosların anlatılmasının nedeni farklı yerlerde benzer olayların tekrarlanması olabilir. Bilindiği gibi mağaralar geçmişte barınak olarak kullanıldığı gibi saklanma yeri olarak da

---

[491] Ferideddin-i Atar, *Mantık Al-Tayr I*, Çev: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s.97–127. Ayrıca bkz. Tökel, ss.411–414.
[492] Munzur efsanesi için bkz. Aslan, *Halk Bilimi Araştırmaları I*, ss.423–425.
[493] İbrahim b. Edhem için bkz. Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, ss.405–410.
[494] Batı kökenli kaynaklarda Ashab-ı Kehf'in isimleri Malkhos, Markianos, Maksimlianos, Ioannes, Denis, Serapion, Kostantionos olarak yer alırken, doğu kökenli kaynaklarda değişerek Yemliha, Mekselina, Mislina, Mernuş, Debernuş, Sazenuş, Çoban Kefeştatayyuş olarak geçmektedir. Bkz. Gül Güllü, "Mitolojiden Teolojiye Eshabü'l-Kehf", *Milli Folklor*, 2003, yıl 15, say 59, s.22.

kullanılmıştır. Yine mağaraların ibadet için de kullanıldıkları bilinmektedir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de anlatılan olaya benzer olaylar farklı dönemlerde ve farklı yerlerde yaşanmış olabilir. Diyarbakır merkezde de, Kırklardağı'nda bir grup insanın ibadet etmek için kaldığına ve bir daha çıkmadıklarına inanılan Kırklar Dağı ziyareti vardır. Bu ziyaretin bulunduğu yer de küçük bir mağaraya benzemektedir.[495]

Eğer mukayeseli bir araştırma yapılırsa bu mitoslar gibi birçok mitosun diğer yerlerde derlenmiş mitoslarla benzer yönleri ortaya çıkacaktır. Bu şekilde dünyanın farklı yerlerinden derlenmiş mitoslar arasında benzerlik olmasının nedenleri hakkında pek çok teori üretilmiştir.[496]

Kanaatimizce benzerlik göstermesinin en büyük nedeni insan olgusudur. Benzer olayların farklı coğrafyalarda farklı dönemlerde yaşanması bu olaylara farklı tepkiler gösterilmesini gerektirmez. Çünkü duygular, yaşanılan olaylara gösterilen tepkiler, arzu ve istekler ait olduğu yörenin motiflerini taşımakla beraber "insan"a ait evrensel olgulardır. Bu nedenle mitoslar arasında yaşanılan olaylara benzer tepkiler görülmekle beraber, mitosların ait olduğu kültürün motiflerini de taşıdıkları görülmektedir. Bunun yanında farklı din mensuplarını içeren Kırklar Dağı mitosunda geçen Müslüman bir genç ile Süryani bir kız arasındaki aşkı anlatan mitoslar da vardır.

Diyarbakır çevresinde tespit edilen mitosların genelinde İslami motiflerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Hz Peygamber, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberler ve sahabeler İslam dinine ait öğelerdir. Bu durum din-mitoloji

---

[495] Kur'an-ı Kerim'de de benzer olaylar farklı sûrelerde anlatılmaktadır. Kehf Suresi dışında Bakara Suresi'nin 259. ayetinde de yüzyıl uyuyan sonra tekrar uyanan, bir kişiden bahsedilmektedir. Muhammed Hamidullah da, Kehf Suresi'nin 9. ayetinin mealinde verdiği dipnotta değişik yerlerde uzun süre uykuda kalma öyküsüne rastlandığını belirtmektedir. Hamidullah, 1848'de İngiliz Himayesindeki, Hindistan'da, bu türden bir öykünün varlığını gösteren resmî belgeler olduğunu belirtmektedir. Bkz. Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'an Çeviri ve Açıklama*, Çev: Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, Kehf Suresi'nin meali, ss.441–442.

[496] Teoriler için bkz. Philippe Borgeaud, *Karşılaşma Karşılaştırma*, ss.29–30.

ilişkisinde anlatılan; mitolojinin, dinin temel kaynaklarına girmemekle beraber din müntesiplerinin yaşamına karışabileceğine dair bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca mitolojinin her zaman üretilebileceğini ve her dinin, o dinin kendi özelliklerini taşıyan kendine ait mitosların, müntesipleri tarafından üretilebileceğini de göstermektedir.

Tüm mitosların anlatılış şekilleri incelendiğinde belli bir dönemlerinin ve nedenlerinin olmadıkları görülür. Bu tür hikâyeler derveşler, dünyevi olanlar ise dengbejler tarafından "divan" denilen toplanmalarda, anlatılmaktadır. Bu toplanmalarda genelde uzun olanlar, (Sîsebân Vadisi Kavlı, Hesp-i Reş, Zembilfüroş, Siyabend ile Hace, Mem-i Alan ve Mem ile Zin gibi) anlatılır.

Diyarbakır'da anlatılan bazı mitoslar Kur'an'da geçen bazı kıssaları hatırlatmaktadır. Halkın bilmek istediği şeyi hayal unsuru ile doldurması, merak duygusu, sonu tam olarak bilinmeyen olayları bir sonuca bağlama arzusu gibi duygular Kur'an'da adı geçen peygamberler hakkında birçok hikâyenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şeytanın demire hapsedilmesi, Kur'an'da şeytanların zincirlendiğinden bahseden, Hz Süleyman'ın şeytanları, cinleri, çalıştırdığı bildiren ayetleri hatırlatmaktadır.[497] Peygamber Hz Süleyman ile Halid Bin Velid'in oğlu olan Hz Süleyman'ın karıştırılmış olması dikkat çeken başka bir örnektir.

Diyarbakır'da karşılaşılan başka bir durum da bazı mitolojik kahramanların da İslami motiflerle tekrar anlatılmasıdır. Mitosun özellikleri anlatılırken, mitosların tarih içerisinde değişebildikleri, her değişikliğin bir dönem hakkında fikir verebileceği belirtilmişti. Rüstem-i Zal (Zaloğlu Rüstem) adlı mitolojik kahraman bu konuda örnek verilebilir. Firdevsi'nin Şehname'sinde geçen Rüstem-i Zal,

[497] Sâd, 38/36–38, "Bunun üzerine Biz de, istediği yere onun buyruğu ile kolayca giden rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları, demir halkalarla bağlı diğerlerini onun buyruğu altına verdik."

Diyarbakır ve çevresinde anlatılan hikâyelerde İslamiyet'le özdeşleştirilmiş, bir İslam kahramanı olarak gösterilmiştir.[498] Aynı duruma yani İslamiyetten önce yaşamış bir kahramanın Müslüman olarak gösterilmesine Manas Destanı'nda da rastlanmaktadır. Manas Destanı da farklı dönemlerde farklı manasçılar tarafından tekrar tekrar söylendiği için Manas, destanda Müslüman biri olarak anlatılmakta, hatta İslam'ın yayılması için savaştığı söylenmektedir.

Yörede anlatılan hikâyelerden birinde bir şehri ele geçirmek için savaşan Rüstem, savaş sırasında bir "kâfir"le karşılaşır. Zorlu bir savaşçıyla karşılaştığının farkına varan Zaloğlu, Allah'tan yardım dilemekte ve şöyle yakarmaktadır:

"Ey gecenin ve gündüzün Rabbi ben bu kadar zorlanırsam, bir kâfir karşımda bu kadar uzun süre dayanırsa ben nasıl savaşabilirim." Bu duasının arkasından düşmanını yere serer, düşmanına Müslüman olup olmayacağını, gecenin ve gündüzün Rabbini tanıyıp tanımadığını sorar. Hayır, cevabını alınca da kâfiri öldürür. Rüstem, düşmanlarını yendikten sonra da şehre üç gün süre tanır. Bu sürenin sonunda gecenin ve gündüzün Rabbini tanıyanların dışında kalan herkesten harac alır.

Diyarbakır ve çevresinde Rüstem-i Zal ile ilgili anlatılan hikâyelerde, Zaloğlu, yaşadığı söylenen zamanın çok ötesine de götürülmektedir. Bu hikâyelerde, Rüstem-i Zal, Hz Hızır ile görüşmekte, saat kullanmakta, kahvehaneye gitmekte, Besmele getirmektedir. Bunların dışında bu hikâyelerde Mardin Kapı, On Gözlü Köprü gibi yerler bulunmasının yanı sıra Rüstem-i Zal'ın, Cuma günü Ulu Cami'ye hutbeye gittiği anlatılır.

[498] Bkz. Ögel, s.498.

C. MİTOSLARIN HALK İNANÇLARIYLA İLİŞKİSİ

1.Mitolojik Halk İnançları

Mitolojinin kapsamı günümüzde hayli genişlemiş, içine batıl inanç, hurafe diye tanımlanan öğeler de dâhil edilmiştir. Bu bağlamda mitoloji gibi çok karışık olan ve tek bir kökene bağlanamayacak kadar farklı türlere ayrılan halk inançlarının[499] bazılarının kökeninde eski dini inançlar ve mitolojiler yer almaktadır.[500]

Halk inançlarını doğru anlayabilmek ve kökenini sağlıklı bir şekilde tespit edebilmek için halkın kullandığı tabirleri bilmek ve bu tabirleri hangi anlamda kullandıklarını da anlamak gereklidir. Çünkü bazı halk inançlarında kullanılan dini terimler dini bir aslı çağrıştırsa da bu inançların dini bir dayanağı mevcut değildir.

Halkın sık sık kullandığı "günah, sevap, hayır" kavramlarının hangi anlamda kullanıldığına dikkat etmek gerekir. Bu sözcükler bazen kendi anlamları dışında "faydalı ve zararlı" sözcükleri yerine kullanılmaktadır. "Geceleyin tırnak kesilmesi günahtır" sözünde geçen "günahtır" sözcüğü aslında zararlıdır anlamına gelmektedir. İnsanın sağlığına zarar verebilecek davranışlardan sakındırmak için "zararlı" yerine "günah"tır denilmektedir.

"Gece sakız çiğnemek, ölü eti yemek gibidir" sözü de düşünüldüğünde, sakız çiğnerken uyuya kalabilme sonucu sakızın yüze, saça vb yapışabilme olasılığı akla gelmektedir. "Hamur yoğuramayan bayanın nikâhı batıldır" sözü yine dinle ilişkilendirilerek hamaratlık özendirilmektedir.

---

[499] Merhum Hikmet Tanyu, bu inançları 190 türe ayırmış ve daha da ekleneceklerin olabileceğini söylemiştir. Bkz. Hikmet Tanyu, "Dinî Folklor veya Dinî-Manevî Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma", *Uluslar arası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Konya Turizm Derneği Yay, Ankara 1976, ss.118–135.

[500] Birinci Bölümde de verilmiş olduğu gibi, Bilge Seyidoğlu'na göre halk arasında hâlâ yaşayan batıl itikat veya hurafe denilen şeylerin menşeini mitlerde aramak gerekir. Bkz. Bilge Seyidoğlu, ss.108–109. Tabii bütün halk inançlarının kökenlerini mitolojide aramak ve genelleme yapmak yanlış olacaktır. "İçtimaî ilimlerde cihanşümul kanunlar yoktur." Cemil Meriç, *47'liler Yahut Bir Romanın Düşündürdükleri*, Hisar Dergisi, Haziran 1975, sayı: 138, ss. 6–8.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi sıradan olayların dahi dine dayandırılması dinin ne kadar çok etkili olduğunu göstermektedir. Kaynaktaki kudsiyet halkı etkilediğinden, her hangi bir konu halka kabul ettirilmek istendiğinde ikna etmek için dinden olduğu, hadis veya Kur'an'da geçtiği söylenmekte bu da halkın yorum yapmadan kabul etmesine neden olmaktadır.[501]

Diyarbakır'da mevcut halk inançları incelendiğinde birçok konuda oldukları görülmektedir. Hepsini açıklamak konunun uzamasına neden olacağından buraya doğum, tedavi olma, güneş ve ay, bazı günler ve dini semboller ile ilgili olanlar eklenmiştir. Bu inançlar şu şekildedir:

1.1. Kırklı kadın ve çocuklarla ilgili inançlar

Kırklı kadın ve çocuklarla ilgili inançlar okumuş kesimde azalmakla beraber kadınlar arasında hâlâ devam etmektedir. Bu inançlar ve uygulamalar şunlardır:

Kırklı kadının kaldığı odaya süpürge konulur.

Kırklı kadın gece evinden dışarı çıkarılmaz.

Kırklı kadın uyuyacağı zaman başucunda demirden (iğne, çuvaldız, makas, bıçak vb) bir şeyler bırakılır, karanlıkta kalmaması gerektiğinden gece odasında ışık açık bırakılır.

Kırklı kadın ve bebeğin kırklarının karışmaması için başka bir kırklı kadın ve bebekle yan yana getirilmez hatta birbirleriyle karşılaştırılmazlar.

Kırkı çıkmamış bebek için de benzer uygulamalar yapılır. Buna göre;

Kırklı bebeğin yanı başına Kur'an bırakılırken başının altına, hamayil (korku için yapılan bir tür muska), makas, bıçak konulur. Bebeğin başına, kız ise kırmızı tülbent, erkek ise mavi tülbent, bebek sarılık olmuşsa, sarı tülbent bağlanır.

[501] Günümüzde rastlanan başka bir durum da Kur'an-ı Kerim'de geçen "aleyna, ileyna" vb sözcüklerin anlamlarına bakmadan "Kur'an'da geçiyor" diyerek çocuklara isim olarak verilmesidir.

Kırklı bebek yalnız bırakılacağı zaman başucuna bıçak, soğan, kırk adet sarımsak da bırakılır. Bazen sarımsaktan yapılmış kolye bırakılır.[502]

Yeni doğmuş bebek ve yeni doğum yapmış bayan için ilk yedi gün çok önemlidir. İkisi de bu süre içerisinde hiç yalnız bırakılmamalı, yedinci gece sabaha kadar, kaldıkları oda aydınlık tutulmalı, kimse uyumamalı, uyanık olarak başında beklemelidir.

Bazı yerlerde doğan bebeğin alnına haç çizilmektedir. Müslüman bir ailenin bebeği olduğu anlaşılmasın diye haç işareti yapıldığı söylenir. Çünkü cinlerin, Müslüman çocuklarına zarar verdiklerine inanılır.

Bütün bu tedbirler bebekleri ve yeni doğum yapmış kadınları cinlerden korumak için yapılır. Albastı ve Alkarısı olarak adlandırılan bu varlıklar, Diyarbakır ve çevresinde "Şubat Karısı, Pirabok, Pirelik, Pıspatık, Piraboçik, Kepoz" olarak da isimlendirilirler. Bunların cinlerden bir grup olduğuna inanılır. Çünkü cinlerden bazılarının amaçları sadece yeni doğum yapmış kadın ve yeni doğmuş bebeklere zarar vermek iken bazılarının amacı yalnız başına çölde, sokakta gezen kişilere zarar vermektir.[503] Bu varlıklar Kur'an ayetlerinin yanı sıra demirden, demirden yapılan eşyalardan korkmaktadırlar. Bu nedenle kadın ve bebeğe zarar vermemeleri için yukarıda da değinildiği gibi yanlarına demirden yapılmış eşyalar bırakılır.

Yeni doğum yapmış kadın ve yeni doğmuş bebekle ilgili inançlara, Diyarbakır ve bütün ilçelerinde rastlanmaktadır. Bu konuda yörede anlatılan mitoslar vardır. Bunlardan bazılarında kadınlar ya delirmekte, ya da ölmektedir. Ölümle biten mitoslarda, ölüm bazen kadının ciğerinin çekilmesiyle gerçekleşir. Diyarbakır

---

[502] Türkler arasında doğum ile ilgili olarak kırklı kadın ve kırklı bebek hakkında inançlar için bkz Yaşar Kalafat, *Hazara Türklerinde Karşılaştırmalı Halk İnançları,* http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=newsdetails&w=1&yid=116 (Tarih: 13/10/2010- Saat: 22:12)

[503] Eski Diyarbakır evlerinde her evin, her kilerin hatta hemen her yerin oraya ait cinleri vardır. Buna benzer inanca Romalılarda da rastlanmaktadır. Bkz. Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihi*, s. 72.

Efsaneleri adlı kitapta bunlardan bazıları kaydedilmiş bunlardan ikisi buraya eklenmiştir.

Pirabok (Cin)

Bir kadın doğum yaptığında lohusanın ve bebeğin yataklarının etrafı yedi gün boyunca kalın bir iple çevrilir. Ayrıca kırk gün, lohusanın içeceği suya da bir iğne bırakılır. Bir lohusaya böyle yapılmamış. Doğumdan sonra altıncı gece, bir Pirabok (kötülük yapan cin), kara kedi kılığında evin bacasından girerek, bebeğin üstüne atlamış. Anne bağırınca, yine bacadan kaçıp gitmiş. Fakat ertesi gün, bebek ölmüş, anne de aklını yitirmiş.[504]

Nefse (Loğusa) Cini

İki çoban, hayvanlarını Bismil ilçesi Köseli Köyü yakınındaki Hacın deresinde otlatırmış. Geceleri birisi uyur, diğeri nöbet tutarmış. Bir gece uyanık olanı, acıktığını söyleyen bir çocuk ağlaması duymuş. Bir kadın sesi de çocuğa "Ağlama, ben şimdi, köyde doğum yapan Hedo'nun evine gideceğim, bir kıl olup un torbasının içine gireceğim, o beni çorbayla beraber içince de, ciğerini alıp sana getireceğim" demiş.

Bunu duyan çoban hemen, uyuyan arkadaşını uyandırıp, "Ben köye tütün almaya gidiyorum" demiş ve köye doğru koşmaya başlamış. Korkmasın diye, arkadaşına duyduklarını söylememiş.

Çoban köye varıp, henüz bir oğlan çocuğu doğurmuş olan komşuları Hedo'nun evine gitmiş ve loğusanın tam karşısına oturmuş. Hedo'ya pekmez ve undan yapılmış, loğusa çorbası getirmişler. Hedo tam içeceği sırada, çoban içindeki kılı görmüş. Hemen uzanıp alarak, torbasına koymuş ve ağzını da sıkıca bağlayarak geri, sürüsünün yanına dönmüş, olanları diğer arkadaşına anlatmış. Bu sırada,

[504] Yavuz, s.118.

torbadaki Nefse Cini giderek şişmeye başlamış. Çuvalın ağzı, kıl iple bağlı olduğu için çıkamıyormuş. Çobana kendisini bırakması için yalvarmış. Bir daha kimseye zarar vermeyeceği konusunda söz verip, tövbe ettiği için, çoban da onu bırakmış. Çünkü cinlerin sözlerini tuttuğuna inanılır.[505]

Yeni doğmuş bebek ve yeni doğum yapmış kadınlarla ilgili olarak kırkı kaldırma adı verilen bir uygulama vardır. Kırkı kaldırma kırkıncı gün yapılır. Bebeğin kırkı kaldırılırken, Üzerinde Ayetel Kürsi yazılmış olan bakır bir tastan başka bakır bir kaba 40 tas su boşaltılır ve bu su bir kenarda bekletilir. Sonra bebek yıkanır. Yıkama işlemi bittikten sonra bir kenarda bekletilen su ile bebek üç defa yıkanır. Bazen işlemin uzun sürmemesi için 40 yerine 3 tas ile de yıkanır. Yıkandığı zaman aşağıdaki sözler söylenir.

1 ve 2. yıkamada şu söylenir.

"Nebi'nin kızı Fatma, güneşte Hasan ile Hüseyin'in başını yıkıyor. Onun suyundan kızımın/oğlumun başına su gelir."

3. Yıkamada başkalarının kırkıyla karışmaması için şunlar söylenir:

"Herkesin kırkı kendisine …….'in (burada bebeğin ismi söylenir) kırkı …….'a

Çocuklarla ilgili olarak şöyle bir inanç da vardır:

Bir evde doğan bütün çocuklar ölmüşse ve sonra bir çocukları olursa ve bu çocuk erkek olursa o çocuğun diğerleri gibi ölmemesi veya zarar görmemesi için erkek çocuğun tek kulağı delinip küpe takılırdı. Bu uygulamaya şu an rastlanmamaktadır. Günümüzde uzun süre çocukları olmayan bazı aileler, erkek kız fark etmez çocuk sahibi olduklarında yedi yaşına kadar o çocuğu, ailenin geliriyle

[505] Yavuz, s.118.

giydirmezler. Ailesi (annesi) çocuğa gereken elbiseleri ya yedi evden dilencilik yaparak toplar veya bir başkası gönüllü olarak çocuğu giydirir.

1.2. Tedavi İle İlgili İnançlar

Tedavi ile ilgili inançlar, hastalığın türüne göre farklılık göstermektedir. Hastalıklar ve tedavileri şu şekildedir.

Gözünde gelincik çıkan bir kimse, bu rahatsızlığının giderilmesi için, amcasının oğluyla evlenmiş bir bayanın saçlarının tellerini, gelincik çıkan yere sürmeli, sürdüğü sırada da şu sözleri söylemelidir. "Ben kör oldum amcamın oğlunu aldım, sen niye kör olup bu gözde çıktın." Bazı yerlerde rahatsızlığın geçmesi için, ikiz çocuk doğurmuş bir bayanın saçı veya elbisesi gelincik çıkmış göze sürülür.

Kızamık olan bir kimsenin bütün elbiseleri ve yatağı kızamık geçinceye kadar kırmızı renkte olmalıdır. Kızamığın dışarı atması için hastaya kırmızı renk şeker verilir.

Sarılık hastalığı, ağır ve yaygın olmasından olsa gerek, hastalığın tedavisi için birçok farklı işlem yapılmaktadır:

Sarılık hastalığına yakalananlara sarı elbise giydirilmekte, uyuduğu zaman üzerine sarı bir şey (tülbent) atılmaktadır. Veya renginden dolayı kehribar taşı, bir ipe bağlanmakta ve hastanın boynuna geçirilmektedir, kehribar taşı olmadığı zaman sarı boncuklar, hatta altın da takılmaktadır. Bu şekilde hastalığın geçeceğine inanılır. Başka bir yöntem de içine altın konmuş suyun içirilmesidir. Yedi yıl kullanılmamış yeşil sabunla banyo yapmanın da faydalı olacağına inanılır. Sarılık hastalığının tedavisi için, Diyarbakır'da Urfa Kapı'da bulunan Sarı Saltık Türbesi'ne de gidilmektedir.

Başka bir tedavi şekli de balığa bakmaktır. Buna göre akvaryumun veya kavanozun içine bırakılan Japon balığına (sarıya yakın olduğu için) uzun süre

bakılır. Balık türünün fark etmediği de söylenir. Her iki inanca göre de balık hastadan, hastalığı alır ve ölür.

Başka bir inanca göre sarılık olan kimse, bir şeyhin yanına gitmelidir. Her şeyhin kullandığı kendine has bir yöntemi vardır. Kimi iki kaşın veya kulağın arkasını jiletle çizer. Buna "zerıke bırin" (sarılığı kesme) denir.

Sarılığın korkudan ortaya çıktığına inanıldığı için bazı Şeyhler, yine korku ile hastayı tedavi etmek için önce hastayı konuşturur, ilgili ilgisiz sorular sorar, hastanın dikkatini bu şekilde dağıttıktan sonra, hastanın hiç beklemediği bir anda korkutma amacıyla hastayı tokatlar.

Tedavi için Diyarbakır'ın Hani ilçesinde bulunan ve çok soğuk olan, Arkenis Suyu'na girenler de bulunmaktadır. Bu suya üç Çarşamba girilmesi gerektiğine inanılır. Fakat Diyarbakır Efsaneleri adlı kitapta belirtildiğine göre Cuma günleri de gidilmektedir. Cuma günü gidenler, güneşin doğuş ve batış saatlerinde iyileşmek amacıyla bu çeşmede yıkanmalıdırlar.[506] Bu da bu suya her iki gün de girildiğini göstermektedir. Arkenis suyunun çok soğuk olması ve bu yönüyle hastaya şok etkisi yapmasının hastanın şifa bulmasına yardım ettiğine inanılır.

1.3. Güneş ve Ay ile ilgili inançlar

Diyarbakır ve çevresinde Ay ve Güneş ile ilgili inançların diğerlerine göre fazla olması dikkat çekicidir. Bu inançlar ayın, güneşin ve yıldızların kutsal kabul edildiği, geçmişte Diyarbakır ve çevresinde görülen Mitraizm, Şemsilik ve Sin[507] kültü gibi inançlara dayandırılabilir. Mecusilerin ve Yezidilerin de ibadetlerinde güneşe döndükleri bilinmektedir. Mecusiler, güneş doğarken, öğlen tepedeyken,

[506] Yavuz, s.381.
[507] "Sin" Eski Harran'ın meşhur ay tanrısıydı. Tanrıların Tanrısı Tanrıların efendisi ve Tanrıların kralı olarak adlandırılmıştır. Bkz. Gündüz, "Harranîlerde Peygamberlik ve Harranlı Baba", *Mitoloji İle İnanç Arasında*, ss.167–168.

öğleden sonra, güneş batarken ve gece olmak üzere beş vakit güneşe, ışığa ya da ateşe dönerek dua okur.[508]

Diyarbakır ve çevresinde Ay ile ilgili inançlara daha çok rastlanmaktadır. Ay tutulması olduğu zamanlarda şehirde sadece tenekelere vurulurken, kırsal kesimde çocuklar tenekelere vururken büyükler arasında silahla gökyüzüne doğru ateş edenler de bulunurdu. Ay tutulmasının nedeni olarak, gökteki bir yılanın ayı yutması gösterildiğinden yılanı korkutmak ve ayı kurtarmak için bu işlemler yapılırdı. Ay tutulması, başka nedenlere de bağlanmıştır. Masal tarzında bir anlatımı şu şekildedir:[509]

"Ay erkektir, Güneş kadın. Bu sebepten Ay geceleri doğar ve gökte dolaşır. Bazen ay yolunu şaşırır ve gökteki devlerden birinin pençesine düşer. Kurtulmak için - Benim çok askerim vardır, bak silah atıp beni arıyorlar. Bana bir fenalık yaparsan seni yaşatmazlar.- deyip, Dev'den kurtulmaya çalışır. Silah seslerini duyan dev de korkusundan Ay'ı salıverir." Ay, Dev'den kurtulup özgürlüğüne kavuşarak yüzünü gösterince Diyarbakırlılar "Ay gördüm Allah, Amentü billâh. Aylar mübarek, Elhamdülillah" sözlerini söylerler. Bu tekerlemeden sonra kısmeti bol, iyi birinin yüzüne bakılırsa işlerin doğru gideceğine, kötü birinin yüzüne bakılırsa kötü gideceğine inanılır.[510]

Diyarbakır'da halk arasında ayın ve güneşin insan üzerinde büyük etkisi olduğuna inanılır. Ay'ın hastalıklara neden olduğuna inanılır. Bu nedenle küçük çocukların geceleri aylık döngüsünü tamamlamak üzere 27 günlük hilal ay'ı görürlerse korkup hastalanacaklarına inanılır. Ayın bu olumsuz etkileri halk arasında Ay basması, Ay düşmesi, Ay tutması, Ay çarpması (Sere Hive, Bıne Hive) gibi

[508] Gündüz, "Mecusilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, s.519.
[509] Mitos ile ilgili bölümde mitosların dini inancın desteğini kaybettiği zamanlarda diğer edebi türlere dönüşebileceği ifade edilmişti.
[510] Şeyhmus Diken, *Sırrını Surların Fısıldayan Şehir*, s.181.

çeşitli terimlerle ifade edilmektedir. Halk inanışlarına göre, Ay Allah'ın nurudur. İçi dışı ışıkla dolu bir nur topudur. Öyle bir nur ki çocuklar onun bu görkemine dayanamaz çarpılırlar. O yüzden çocuk geceleri dışarı çıkarılmaz. Hatta bezleri bile dışarıda bırakılmaz.[511] Bunların yanında "Aya karşı bevletmek, tükürmek, küfretmek uğursuzluk getirir" gibi inançlar da mevcuttur.

Ay ve güneş'in tedavi edici özelliği olduğuna da inanılmaktadır. Bazı yerlerde sarılık hastalığına yakalanan kişilerin yüzü güneş ışığına tutulur.

Ay ve güneş dışında gökyüzü ile ilgili inançlar arasında herkesin bir yıldızı olduğu inancı mevcuttur. Bu inanca göre her insanın bir yıldızı vardır. O ölünce yıldızı da kayar. Leyla ile Mecnun'a ait yıldızlar vardır. Leyla ile Mecnun'un yıldızları yılda bir defa yan yana gelirler, iki yıldızın yan yana geldiği anda tutulan dilekler gerçekleşir.

1.4. Kara Çarşamba (Çarşema Reş) İle İlgili İnançlar

Kara Çarşamba (Çarşema Reş) Şubat ayının son çarşambasından başlar, Mart ayının ilk çarşambasının bitiminde biter. Yörede bu tür zaman belirlemelerinde Rûmi takvim kullanıldığı için Kara Çarşamba belirlenirken de Rûmi Takvim esas alınır.

Hz Eyyub'un bugün hastalandığı, peygamberlerin başına gelen musibetlerin Kara Çarşamba'da geldiği söylenir. Bu zaman diliminde yıkanılmaz. Çocuklara karışılmaz ve beddua edilmez. Kara Çarşamba nasıl geçerse kendisinden sonraki yılın da öyle geçeceğine inanılır. Bu nedenle bu dönem içerisinde hayırlı işler yapılmalıdır. Kara Çarşamba'nın bittiği dönemde, kurtuluş günü olduğuna inanıldığı için daha çok dikkat edilir. Bu vakitlerde Kur'an ve mevlit okuyanlar da görülür.

---

[511] Nuran Elmacı, Pervin Özelçi, *Diyarbakır'da Çocuk İshalleri: İnanışlar Ve Yerel Tedavi Uygulamaları*, http://www.antropoloji.net/index.php?option=com_content&task=view&id=86&Itemid=9 (Tarih: 06/10/2010-Saat: 21:36)

Diyarbakır çevresinde Kara Çarşamba ile ilgili inançlardan biri hem Kara Çarşamba hem de yılanlarla ilgilidir. Buna göre Kara Çarşamba günü yılanların şahı Şahmeran babasının evini ziyaret etmeye gider. Eğer o gün hava açık ise Şahmeran rahat bir şekilde gider. O yıl yılanlar çok olur. Eğer hava yağmurlu ise eteklerini toplayıp öğle gider bu yüzden o yıl yılanlar az olur.

Kara Çarşamba günü "Dare Tu'ok-Dağdağan Ağacı"ndan parçalar kesilir, ağaçtan muska veya başka şekiller yapılıp dağlanır sonra her iki omuza veya bir omuza takılır. Bu şekilde nazardan korunacağına inanılır.[512]

Çarşamba ile ilgili başka bir inanca göre Çarşamba günleri yıkanmak rahatsızlık getirir.[513] Üç Çarşamba üst üste yıkananların cinler tarafından çarpılacağına inanılır.

Çarşamba gününün Yezidiler için de anlamı vardır. Yezidiler arasında her yıl Nisan Ayının ilk Çarşambasında "Çarşema Sor" (Kırmızı Çarşamba) bayramı kutlanır. Yezidilere göre bu gün "Sersal" yani Yılbaşı bayramıdır.[514] Rumi takvim esas alınarak kutlandığı için Miladi takvime göre 13 Nisan'dan sonraki ilk Çarşamba, Çarşema Sor günüdür.[515] Bu bayramda kurbanlar kesilmekte, mezarlar ziyaret edilmekte, yumurtalar boyanmakta, evler çiçeklerle süslenmektedir.[516]

1.5. Haç, Demir, Ateş ve Şeytan ile İlgili İnançlar

Haç ve demir, halk arasında tedavi ve korunma amaçlı olarak kullanılmaktadır.

---

[512] Altunboğa, s.99.
[513] Altunboğa, s.102.
[514] Bu bayram ve nasıl kutlanacağı Yezidîlerin kutsal kitaplarından Mushaf-ı Reş'te geçmektedir. Bkz. "Mushaf-ı Reş (Arapça Musul Nüshası)", ss.317–318.
[515] Batman ili Beşiri ilçesinde bu yıl kutlanan Kırmızı Çarşamba bayramı için bkz. http://www.batmanpostasigazetesi.com/haber/yezidiler-carsema-soru-kutladi-19134.htm (Tarih: 06/10/2010-Saat: 21:30)
[516] "Mushaf-ı Reş (Arapça Musul Nüshası)", ss.317–318; Lescot, s.65; Guest, s.77.

Haç çizme genelde çocuklara uygulanır. Yeni doğmuş bebeklerin yanı sıra ay basmasından rahatsızlanan çocuklara odun ocağında yemek pişirilen tencerenin is'inden (duman lekesi) çocuğun alnına, boynuna, sağ koluna ve sol bacağına "işaret" yapılır. İşaret alına haç biçiminde diğer yerlere ise halka biçiminde yapılmaktadır. Bu işleme üç gün devam edilir. Bu haçı ancak kadınlar çizebilir. Bu kadının erkek kardeşinin olmaması veya erkek kardeşinin kazancından yememesi gereklidir.[517] Bazı zamanlarda mahallede dindar olarak tanınan yaşlı kadınlara yaptırılır. Ay basması her dönemde süregeliyorsa bu çocuklar ziyarete hocalara ve şeyhlere götürülürler.[518]

Haç işareti, nazar değmemesi ayrıca cin ve şeytanların kötülüklerinden korunmak için de yapılır. Çünkü cin ve şeytanlar Müslüman çocuklarına zarar verirler. Haç işareti havale geçiren çocuklara da yapılır. Bu şekilde, çocuğun zarar görmeyeceğine inanılır.

Yöredeki Hıristiyanlardan geçtiği tahmin edilen haç sembolünün Süryaniler için de anlamı vardır. Süryanilere göre haçın bulunduğu yere şeytan ve kötü ruhlar giremez. Haçı üzerinde taşıyan kişinin, şeytan, cin ve kötü ruhların şerrinden korunacağına inanılır.[519]

Haç gibi dini sembol olmamasına rağmen, kötülüklerden korunmak amacıyla demir de kullanılmaktadır. Yeni doğan çocuk ve yeni doğum yapmış olan birisinin

---

[517] Bkz. Mebrure Değer, *Diyarbakır Yöresi Halk İlaçları ve Tedavi Yöntemleri*, İstanbul Ünv, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1985, s. 69.

[518] Şeyhlerin küçük bir sopası vardır. Çocuğun ensesine vurur. Çocuk aniden açılır. Diğer bir uygulama ise, çocuğun boyunun iple ölçülüp bu ipin yakılmasıdır. Bu yolla doğaüstü güçlerin onlara tekrar gelmemeleri için, "çocuk öldü" mesajı verilmekte, böylece kötü güçler çocuktan uzaklaştırılmaktadır. Bkz. Nuran Elmacı, Pervin Özelçi, *Diyarbakır'da Çocuk İshalleri: İnanışlar Ve Yerel Tedavi Uygulamaları*, http://www.antropoloji.net/index.php?option=com_content&task=view&id=86&Itemid=9 (Tarih: 06/10/2010-Saat: 21:38

[519] Bu inanışın bilerek veya bilmeyerek Müslümanlarca da kabul görmesi kültürel etkileşime örnek olarak gösterilmiştir. Bkz. Mehmet Şimşek, ss.233–234.

yanına demirden yapılmış makas, iğne, bıçak ve benzeri eşyalar bırakılmaktadır. Bunun kişiyi cinlerden koruyacağına inanılır.

Demirin bu koruyucu özelliğinin şeytana karşı da kullanıldığı bir mitosta anlatılmaktadır. Buna göre herkesi birbirine düşüren Diyarbakır'ın Şeytanı'nı, bir evliya, demir külçesinin içine hapsederek, İçkale'nin duvarına zincirle bağlar ve insanları şeytandan kurtarır. Yine Ulu Cami ile ilgili iki mitostan birinde, yılan demire dönüşmüş ikincisinde ise akrebe karşı demirden bir tılsım yapılmıştır.[520]

Demirin yağmur ve doluya karşı da etkili olduğuna inanılır. Şiddetli dolu yağdığında, yere demir atılırsa, dolu yağmasının duracağına inanılır. Dolunun kesilmesi için avluya bıçak veya demir bir nesne atılır. Ölen kişinin karnının şişmemesi için karnının üzerine bıçak bırakılır. Kefen, bıçak veya makasla kesilmez.

Yine demir ile ilgili olarak uzun süre giyilmeyen elbiseleri cinlerden korumak, cinlerin bu elbiseyi giymemesi için çengelli iğne ile tutturma inancı vardır. Demirin cinleri yakalamakta etkili olduğu inancı da vardır. Buna göre bir cini etki altına almak için demir bir iğneyi gizlice onun vücuduna batırmak gerekmektedir.[521]

Demir ile ilgili inançlara eski dinlerde de rastlanmaktadır. Şinasi Gündüz, çeşitli geleneklerde demirin, cinlere karşı koruyucu bir metal olarak kullanıldığını söyler. Bunun yanı sıra Mecusilerde, demir, temizlik sembolü olarak görülür.[522] Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü'nde, Zerdüşt inancında demirin, iyiliği üstün kılan ve egemenliği kuran tanrısal güç olarak tanımlandığı ifade edilmiştir.[523] İsmet Zeki

[520] Yavuz, ss.251–252.
[521] Yörede, Hazine avcıları da yanlarında her zaman demirden yapılmış "çuvaldız" denilen büyük iğneler taşırlar. Cinler tarafından korunduğna inanılan bir hazineye rast gelindiğinde, ortaya çıkması muhtemel cinleri zararsız hale getirmek için bu çuvaldızın cinin vücuduna batırıldığı söylenir.
[522] Gündüz, *Din Ve inanç sözlüğü*, s.93.
[523] Esat Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yay, 1.Bsk, İstanbul 2004, s.55.

Eyuboğlu'na göre demirle ilgili inançların kökeni eski Anadolu inançlarıdır. Fakat demirle ilgili inançlara birçok yerde ve inançta rastlanmaktadır.[524]

Demirin yanı sıra ateşle ilgili inançlara da rastlanmaktadır. Ateşe tükürmenin, ateşe sövmenin, ateşe su dökmenin uğursuzluk getireceğine inanılır. Ateş, üzerine su dökerek söndürülmez, bunun yerine, ateş toprakla örtülür. Ateş kutsal sayıldığından ateşi söndürmek için üzerine su dökmek, günah kabul edilir.

Şeytan ile ilgili inançlar arasında ise onun eski bir melek olduğu inancı vardır. Ortaokul ve Lise öğrencileri arasında bu konu hakkında bazen sorular sorulmaktadır. Bazı mevlitlerde de bunu çağrıştıran anlamlar vardır.[525]

Şeytanın boynunda tavk-ı lanet (tokı lanet de denir) olduğu söylenir.[526] "Tavk-ı lanet" deyimi beddualarda da kullanılmaktadır. "Tavk-ı Lanet boynuna dolansın!, Tavk-ı Lanet boynuna geçsin" şeklinde beddualar yapılmaktadır.

Bunların yanında şeytanla ilgili başka inançlar da vardır. Açık bırakılan seccadede şeytanın namaz kılacağına inanılır. Namazdan sonra seccade hemen toplanmalı temiz bir yere bırakılmalıdır. Tırnak uzatılırsa uzayan tırnaklar arasında şeytan namaz kılar. Şeytan yıldırımdan korktuğu için şimşek çaktığı zaman insanların arkasına sığınır. Şeytanın insanın arkasına saklanmaması için, yıldırım çaktığı zaman "Euzubillahi mineşşeytanirracim" denilmesi gerekir. Şeytanın sağ gözü kördür. Çirkin bir çehresi vardır. İnsanları kötü yola saptırmak için her kılığa girebilen Şeytan sadece yüzünün çirkinliğini ve sağ gözünün körlüğünü

[524] Eyuboğlu, ss.96–98.
[525] M. Zahit Kardeşlik tarafından yazılan mevlidin 158. beytinde Hz Âdem yaratıldıktan sonra, Meleklerin Allah'ın emriyle Âdem'e secde ettiklerini, fakat Melek Tavus'un secde etmediğini, orada kendini Şeytan yaptığını yazmaktadır. Bkz. Mevlid-i Şerif, 158. beyit.
[526] Beysanoğlu'nun yazdığına göre eskiden, bir Yezidi'nin durduğu yerde etrafına bir daire çizildi mi, o daire biri tarafından bozulmadıkça, Yezidi, çizginin dışına çıkamazdı. Bkz. Beysanoğlu, "Yezidilik ve Yezidiler", s.397.

değiştiremez.[527] Şeytanın bir gözünün kör olduğuna inanıldığından bazen birisine sinirlenildiğinde "Şeytane kor (Kör şeytan) denilir.

2. Hayvanlar ve Bitkilerle İlgili Mitolojik İnançlar

Şahıslar etrafında oluşturulan mitolojik inançlar Diyarbakır yöresindeki dini yaşantıyı oldukça etkilemiştir. Bunlar arasında, hayvanlar ve bitkilerle ilgili olanlar da vardır. Diyarbakır yöresinde görülen hayvanlar ve bitkilerle ilgili mitosların bir kısmı bazı hayvan ve bitkilerin nasıl ortaya çıktığını veya sahip olduğu özellikleri nasıl kazandığını açıklamakta, bir bölümü ise bazı hayvan ve bitkilerin halk arasında niçin kutsal sayıldıklarını veya düşman olarak kabul edildiklerini açıklamaktadır. Her iki açıklama şeklinde de hayvanların ve bitkilerin, şahıslarla ilişkilendirilerek bu özellikleri aldıkları görülmektedir.

Halk arasında kedinin Hz Muhammed'in (s) mendilinden yaratıldığına inanılır. Hz Peygamber, mendilini sallayınca kedi ortaya çıkmıştır. Kedi, fare gibi zararlı hayvanlar için yaratıldığından "kediyi öldürmek günahtır" denir ve kedinin mübarek bir hayvan olduğuna inanılır.

Başka bir mitosta, kedinin zararlı hayvanlar için yaratıldığı inancı Hz Nuh tufanına kadar götürülmüştür. Buna göre Hz Nuh'un gemisine alınan domuz hapşırınca fare çıkmış ve gemiye zarar vermeğe başlamış bunun üzerine aslan da hapşırmış ve kedi çıkmış. Kediler, gemiye zarar veren fareleri yakalamaya başlamışlar. Bu mitos kedi ile aslan arasındaki benzerlikten dolayı üretilmiş olmalıdır. Fare ile domuz arasında da, necis oluşları yönüyle benzerlik vardır.[528]

---

[527] Kardaş, s.459.

[528] İslami Kaynaklara Göre peygamberler adlı çalışmada yukarıdaki mitosa benzer rivayetler verilmiştir. Rivayete göre gemide hayvan tezekleri çoğalınca Allah, Hz Nuh'a: "-Sen filin kuyruğunu çimdikleyerek sık!" diye vahyetti. Hz Nuh filin kuyruğunu çimdikleyerek sıkınca, kuyruktan birer tane erkek ve dişi domuz düştü. Onlar gemideki tezekleri yemeğe başladılar. Fareler dişleriyle geminin ağaçlarını kemirerek delmeğe başlayınca Allah, Hz Nuh'a, aslanın iki gözü arasına vurmasını ilham etti. Bunun üzerine aslanın burun deliğinden erkek ve dişi olmak üzere iki kedi çıktı.

Kedinin aksine keklik sevilmeyen bir hayvandır. Kekliğin sevilmemesinin nedenini ve ayakları ile gagasının kırmızı renkte olmasının sebebini açıklayan bir mitos vardır. Buna göre, Hz Hüseyin, Kerbela'da ailesiyle birlikte şehit düştüğünde, tüm hayvanlar onun için üzülürken, keklikler gelip Hz Hüseyin'in kanını içmiş ve vücudunu gagalamışlar. Bu yüzden keklikler, hain ve öldürülmesi gereken bir hayvan olarak görülür. Başka bir mitosta ise keklik bir peygamberi şikâyet eder. Allah da kekliğin yaptığına karşılık olarak onu herkesin yakalaması için güzel bir hayvana dönüştürür.

Kırlangıçla ilgili bir mitosta ise kırlangıcın kuyruğunun niçin çatallı olduğu açıklanmaktadır. Buna göre Kırlangıç, Hz İbrahim ateşe atıldığı zaman ateşi söndürmek için, ağzını suyla doldurmuş ve götürüp ateşin üzerine dökmüş. Nemrud'un adamları kırlangıcın, ateşe su döktüğünü görünce, onu öldürmek istemişler ve taş atmaya başlamışlar, kırlangıç oradan kaçmaya çalışmış fakat bu sırada taşlardan biri kuyruğuna isabet edince kuyruğu ikiye bölünmüş ve o günden sonra hep öyle kalmış. Ayrıca, kırlangıçların, saygıdan dolayı Kâbe'nin üzerinden geçmediklerine inanıldığı için de kutsal sayılmaktadırlar. Kırlangıçlar kırsal kesimde evlerin içinde yuva yapmalarına rağmen kimse onları rahatsız etmez ve yuvalarına karışmaz.

Yarasanın uçtuğu halde niye tüysüz olduğu da bir mitosta açıklanmaktadır. Buna göre yarasa, Hz Süleyman'ın emrini yerine getirerek Belkıs'a yapılacak köşkte kullanılması için tüylerini yolmuştur.

Diyarbakır'da halk arasında Küçük Kumru[529], Yusuftutan olarak isimlendirilmektedir. Bunun nedeni bir mitosta açıklanmaktadır. Buna göre Hz

---

Onlar farelere saldırdılar. Böylece gemi farelerin istilasından kurtuldu. Bkz. Abdullah Aydemir, *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yay, Ankara 2006, s.49.

[529] Bilimsel adı: Streptopelia senegalensis.

Yusuf'un ağabeyleri, Hz Yusuf'u babalarının yanından alıp insanlardan uzak bir kuyuya atmışlar. Böylece kuyuya attıkları Yusuf'un haykırmasını, yardım istemesini kimse duyamayacaktı. Kuyuya atılan Yusuf, yardım istediği sırada bir kuş gelip kuyunun başında "Yusufumu tu tu Yusufumu tu tu" diye ötmeye başladı. Kuş, her gün kuyunun başına gelip bu şekilde ötmeye devam etti. Aradan zaman geçti. Bir süre sonra bir kervan kuyunun yakınından geçer. Kuşun bir kuyu başında "Yusufumu tu tu Yusufumu tu tu" diye öttüğünü görünce gelip kuyuya bakmışlar. İçinde Yusuf'u görünce onu çıkarıp yanlarına almışlar. Bu nedenle kuş, "Yusuftutan" olarak adlandırılmış. Bu kuşa kimse zarar vermez, eti yenmez onu öldürmek günahtır denir.

Buna benzer bir inanç da örümcek ve güvercin ile ilgilidir. Hz Peygamber'in, hicreti sırasında düşmanlarından kurtulup sığınmak için girdiği mağarada, örümcek tarafından örülen ağ ve güvercin tarafından kurulan yuva sayesinde kurtulduğuna olan inançtan dolayı, evlerde örümcek tarafından yapılan ağı dağıtmanın uğursuzluk getirdiğine, hatta o yuvanın dağılacağına inanılır.[530] Güvercin, hangi evin balkonuna yuva yaparsa o ailenin zengin olacağına inanılır. Bunun yanında güvercin beslenen eve uğursuzluk gireceğine, sahibine kötülük ulaşacağına da inanılır.

Diyarbakır ve çevresinde bulunan iki farklı kertenkele türünden biri öldürülmekte diğerine ise karışılmamaktadır. Bunlardan biri (gumgumok) diğerinden (marijok) daha büyüktür. Denilir ki, Kertenkele'yi (gumgumok) öldürmek sevaptır.[531] Yedi tanesini öldürenin Cennet'e gideceğine veya Cennet'in kapılarından birinin, kertenkeleleri öldürene açılacağına inanılır. Fakat diğerini öldürmek günahtır. Bunun nedeni yine bir mitosla açıklanmaktadır. Buna göre Nemrut, Hz

[530] Örümcek ve güvercin için bak Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi,* İrfan Yay, 5. Bsk, İstanbul 1993, c.I ss.163–164.
[531] Bu kertenkele türü evlerde yaşamaktadır.

İbrahim'i ateşe attığı zaman, Kertenkele (gumgumok) ateşi daha gür hale getirmek için üflemeye gitmiş, diğeri (marijok) ise, ağzını suyla doldurmuş ve söndürmek için ateşe dökmüş. Bu sebepten dolayı (gumgumok) nerede görülürse öldürülür fakat diğeri öldürülmez.[532]

Diyarbakır'da hakkında mitolojik inanç olan hayvanlardan biri de yılandır. Hatta yılan ile ilgili mitoslara diğer hayvanlardan daha çok rastlanmaktadır.[533] Halk arasında yılan hakkında birbirinden çok farklı mitoslar vardır. Bazılarında insanlara âşık olan yılanlardan bahsedilmekte, bazılarında da her evin kilerinde veya bodrumunda yaşayan ve ev sakinlerine zarar vermeyen yılanlardan bahsedilmektedir. Bunların aksini söyleyen mitoslarda ise insan ile yılan arasında düşmanlık olduğu inancı vardır. Bu düşmanlığın başlangıcı da iki olaya dayandırılır. Bunlardan ilki Hz Âdem'in cennetten çıkarılması ikincisi Hicret sırasında Hz Peygamber ve Hz Ebu Bekir'in sığındıkları mağarada Hz Ebu Bekir'in yılan tarafından ısırılmasıdır.[534] Her iki olay hakkında farklı rivayetler vardır.[535]

---

[532] Kertenkele, bir insanın dişlerini sayarsa, saydığı kadar dişlerinin dökülecegi veya o kişinin öleceğine inanılır. Bu inanca daha çok köylerde rastlanır.

[533] Diyarbakır'da yılanlar ve akrepler çok fazla bulunmaktadır. Bu yüzden Diyarbakır "Yılanlı ve Akrepli Şehir" olarak da tanımlanmıştır. Bkz. İhsan Biçici,Yılanlı, Akrepli, Sevdalı Şehir: Diyarbakır, http://www.milliyet.com.tr/2004/03/24/pazar/paz13.html (Tarih: 06/10/2010-Saat: 21:51).

[534] Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi adlı eserinde, yılanın Hz Ebu Bekir'i ısırmasını, anlatmaktadır. Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c.I, ss.163–164.

[535] Yılan ve Hz Ebu Bekir ile ilgili anlatılan bu olay Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı adlı çalışmada Kara Dâvud kitabından şu şekilde nakledilmiştir: Sevr mağarasındayken Hz. Peygamber başını Ebû Bekir'in dizine koyunca bir yılan mağara deliklerinin birinden başını çıkarır, Ebû Bekir telâşlanarak elbisesinden bir parça koparır ve deliğin üzerini kapatır. Yılan da başını başka bir delikten çıkarır, Ebû Bekir burayı da ayağı ile kapatır. Yılan ayağını sokar. Resûl-i Ekrem'i uyandırmak istemeyen Ebû Bekir dayanamayıp ağlamaya başlar ve bir damla göz yaşı Resûl-i Ekrem'in yüzüne damlar. Uykusundan uyanan Hz Peygamber acılar içinde sızlanan Ebû Bekir'in ayağını eliyle sıvazlayarak eski haline getirir. Konuşmaya başlayan yılan önceki peygamberlerden son nebinin faziletini öğrenip ona âşık olduğunu, aşkından altı yüzyıl avare dolaştığını, İsâ aleyhisselâmdan Hz Muhammed'in altı yüzyıl sonra Medine'ye hicret ederken Sevr mağarasında kalacağını öğrendikten sonra sürünerek bu mağaraya geldiğini, buranın değişik yerlerine Resûl-i Ekrem'i görebilmek için yetmiş delik açtığını anlatır. Ebû Bekir'in ayağını ısırması da onu engellemesinden dolayıdır. Hz Peygamber yılanı affettiğini bildirdikten sonra eliyle sırtını sıvazlar ve ondan misk gibi kokular yayılmaya başlar. Ayrıca Hz. Peygamber yılanla kendisinin ve neslinin Muhammed ümmetini ısırmamasına karşılık ümmetinin de onları öldürmeyeceği ilkesinde anlaşır. Bu anlaşma üzerine hâlen Mekke'de kimsenin incitmediği misk kokulu yılanların yaşadığı iddia edilir. (Arpaguş, ss.183–184).

Diyarbakır'da hayvanlar dışında bazı bitki türleri hakkında da mitolojik inançlar vardır. Bitkilerle ilgili inançlarda da yine dini şahıslara rastlanmaktadır.

Bitkilerle ilgili mitoslar arasında Diyarbakır'da çok yetişen karpuzla ilgili olanlar dikkat çekmektedir. Karpuz ile ilgili anlatılan bir mitosta Lokman Hekim ismi geçmektedir. Buna göre: Günün birinde Lokman Hekim'in yolu Diyarbakır'a düşmüş. Urfa Kapısı'ndan içeri girmiş, yavaş yavaş ilerlemiş sebze satanların bulunduğu yere gelince orada yığın yığın patlıcanları görmüş; "Hayret" demiş. Bu patlıcanları yiyen halk, nasıl oluyor da hasta olmuyor? "Biraz daha yürümüş, üst üste yığılı büyük karpuzları görünce, "Yemekten sonra bu karpuzdan yemelerinden dolayı hastalanmıyorlar" demiş.

Pirinç ve narın yaratılışı da Hz Peygamber ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre Pirincin Hz Peygamber'in terinden[536] narın ise Hz Peygamber'in dişinden yaratıldığına inanılır.

Buraya kadar anlatılan hayvanlar ve bitkilerle ilgili mitoslar incelendiğinde bunların yaşantıya da etki ettiği görülmektedir. Örümcek, güvercin, kumru, kırlangıç ve leylek gibi hayvanları öldürmek günahtır denir. Yarasanın kanadından su içmenin zekâyı arttırdığına, kekemeliği giderdiğine inanılır. Bunların arasında özellikle yılan ile ilgili inançlara Diyarbakır'da çok rastlanmaktadır. Yılanların insanlara âşık olmasından ve kıskançlığından[537], öldürülen yılanların ay çıkmayana (Gece olmayana) kadar kesin olarak ölmediğinden bahseden birçok mitos ve inanç mevcuttur. Ayrıca yılanların yıllarca düşmanını unutmadığından mutlaka intikam alacağından bahsedilir. Bunun için yılan asla yaralı bırakılmamalı kesinlikle öldürülmelidir. Bu yüzden yılanın başı ezilir. Yılanla ilgili mevcut inançlardan biri

[536] Bu konu hakkında Hasi'nin mevlidinde bilgi vardır. Bkz. Hasi, *Mevlid-i Nebi*, 83–90 arası beyitler.
[537] Yılanların aşık olmasıyla ilgili efsaneler için bkz. Yavuz, ss.129–130 ve ss.359–360.

de iki yılanın birbirleriyle oynadığını gören kişinin o an Allah'tan ne dilerse dileklerinin kabul olacağı inancıdır. Eski Diyarbakır evlerinin kilerlerinde veya bodrumlarında rastlanan bazı yılanların evde oturanlara zarar vermediğine bu yılanların evin bir üyesi olduğuna dair inançlar da azalmakla beraber devam etmektedir.

Hayvanlar ve bitkilerle ilgili mitoslar incelendiğinde bu mitoslarda peygamberlerin ağırlıkta olduğu görülür. Bu anlatımlarda Peygamberlerin bazı canlıların ortaya çıkmasında veya günümüzdeki özelliklerini kazanmalarında etkili oldukları görülmektedir. Yılan ile insan arasındaki düşmanlığın başlangıcı Hz Ebu Bekir ile Hz Âdem'e kadar dayandırılmaktadır. Hayvanların düşman kabul edilme nedenleri incelendiğinde ilk olaydan dolayı tüm nesillerin sorumlu tutulduğu görülmektedir. Bu tutum Hıristiyan inancındaki asli günahı çağrıştırmaktadır.

Yörede çok yetiştirilen ve çok sevilen karpuz da Kur'an'da ismi geçen Hz Lokman ile ilişkilendirilmiş ve Hz Lokman'ın, hekimlik alanındaki tanınmışlığından faydalanılmıştır. Genelde dindar olan ve çabuk heyecana gelen halk, herhangi bir konu din ile bir peygamberle, bir sahabeyle veya bir şeyhle ilişkilendirildiğinde hemen kabul etmektedir.

SONUÇ

"Diyarbakır Çevresindeki Dini Anlayışta Mitolojik Unsurların Etkisi" adlı çalışmamızda şu sonuçları elde ettik:

Mitos, farklı bakış açılarına göre farklı şekillerde yorumlanabilen kültürel bir olgudur. Mitosun bu özelliği mitos için yapılan tanımlarda da karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu kültürel olguyu karşılamak için kullanılan sözcüklerde de bir netlik sağlanamamıştır. Kimi mit, kimi mitos, kimi de efsane sözcüklerini kullanmaktadır. Bu tezde, mitosun, olağanüstü hikâyeleri tanımlamak için kullanılan "efsane"nin dini olanlarını karşıladığı görüşü tercih edilmiştir.

Mit-Mitos-Efsane arasında sınır belirlenmemesindeki karışıklık mitoloji ve mitolojik sözcüklerinde görülmemektedir. Söylencebilim olarak Türkçeye çevrilen mitolojinin konusu mitoslar olmasına rağmen kapsamı günümüzde hayli genişlemiştir. Mitolojik tabiri ise mitolojiye ait olanı anlatır.

Mitoslar desteğini dinden almaktadır. Bu nedenle dini inanç değiştiği zaman yeni din tarafından desteklenmeyen mitos, ya edebi bir şekle bürünmekte veya yeni kabul edilen inanca uygun bir hale girerek varlığını sürdürmektedir. I. Bölümde belirtilmiş olduğu gibi mitoslar bir yerde kutsal bir metin iken başka bir yerde masal vb şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Bazen de yeni inanç tarafından kabul edilmeyen mitoslar, nedeni bilinmeyen, kökeni unutulmuş hurafe veya batıl inançlar olarak varlığını sürdürebilmektedir. Çünkü tarih boyunca ortaya çıkmış hiçbir inanç tam olarak kaybolmamaktadır.

Din-mitoloji ilişkisi farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Dinin mitoloji üzerindeki etkisi, yeni mitolojiler oluşturma ve mitolojiyi sembolik dil olarak kullanma şeklinde gerçekleşmekteyken, mitolojinin din üzerindeki etkisi ise mitolojinin kutsal kitaplara karışması veya dini yaşantıdaki etkisi şeklinde

gerçekleşmektedir. Dini yaşantıya karışan mitoloji ile mücadele edebilmek kolay olduğu halde, kutsal kitaplara karışan ve dini bir inanç halini alan mitoloji ile mücadele etmek zordur.

Diyarbakır yöresindeki mitolojik inançlar, mevlit, mevlitle ilgili inançlar, şeyh vb dini şahsiyetler ile ilgili mitoslardır. Mitolojik inançlar arasında en yaygın olanlar mevlit çevresinde ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamberin hayatını anlatmak ve Hz Peygamberin doğum günlerinde okunmak için yazılan mevlit, doğum, düğün, ölüm, hastalık, adak gibi birçok nedenlerle Kur'an'dan daha çok okunur hale gelmiştir.

Mevlitlerde kullanılan rivayetlerde seçici davranılmaması birçok farklı öğenin mevlitlere karışmasına neden olmuştur. Dini algılamanın ortaya çıkmasına neden olduğu bir mitos olmanın yanında yeni mitosların da ortaya çıkmasına sebep olan mevlitler buna rağmen hadis ve siyer kitaplarından daha çok rağbet görmüştür.

Diyarbakır ve çevresinde en çok okunan mevlit Molla Bateyî'nin Mevlidi'n-Nebi'sidir. Kendisinden sonra yazılan birçok mevlitte de bu mevlidin etkisi görülmektedir. Bateyî ve onun etkisinde kalınarak yazılmış mevlitlerde Hz Peygamber, beşeri özelliklerden soyutlanmış, doğumundan itibaren her hareketi, harikuladeliklerle dolu bir kahraman olarak anlatılmaktadır. Beşerüstü olarak algılama, Hz Peygamber dışında sahabelere, İslam âlimlerine ve mürşidlere olan bakış açısında da görülmüş, haklarında mitoslar oluşturulmuştur. Sahabeler, mürşidler ve İslam âlimlerinin beşerüstü olarak algılanmaları vefatlarından sonra da devam etmiş, bu şahısların türbeleri etrafında birçok inanç ortaya çıkmıştır.

Diyarbakır çevresinde, mevlit dışındaki mitoslar, dengbejler veya derveşler tarafından aktarılmaktadır. Dengbejler, dünyevi olayları anlatırken derveşler dini efsaneleri/mitosları anlatmaktadır. Bu iki geleneksel anlatım tarzının ortak yönü

ezberden okunmalarıdır. Her iki anlatım türünde de tanrı veya yarı tanrı olan kahramanlar görülmemektedir. Zira anlatılan hikâyelerde kahramanlar, tarihi şahsiyetlerdir. Bunlar peygamberler, sahabeler veya şeyhlerdir. Fakat sürekli anlatılmalarından ve kişiden kişiye aktarılırken yapılan eklemelerden dolayı tarihsel bir kişilikten sıyrılarak mitolojik bir şekle bürünmüşlerdir. En güzel örneği "Mevlit"lerde ve sahabelerin savaşlarını anlatan cenknamelerde görülmektedir. Mevlitler ve sahabe cenknamelerinde tarihi kişilikler/kahramanlar beşerüstü özelliklerle donatılmıştır.

Şahıslar ile ilgili oluşturulan mitoslar, bu şahıslar etrafında başka mitolojik inançların da ortaya çıkmasına etki etmiştir. Bu bağlamda peygamberlerin bazı bitki ve hayvanların yaratılışı veya belirli bir özelliği kazanmalarında etkili olduklarına inanılmıştır. Hayvan ve bitkiler, peygamberler veya sahabeler ile ilgili oldukları için ya önem kazanmış veya kaybetmiştir.

İnsanoğlunun en çok yanlış anladığı şeyler, en çok değer verdiği şeyler olduğundan, halkın dini duygularının ağır basması nedeniyle herhangi bir konu, dinle, peygamberle, sahabeyle, tarikat büyükleriyle ilişkilendirilerek aktarıldığında, halk anlatılanı kolay kolay eleştirmemiştir. Özellikle tarikat çevresinde üretilen rivayetlerde, tarikat büyüklerinin ahlaki örnekliğiyle yetinilmemiş olması değişik eklemeler yapılmasına neden olmuştur. Rivayetlerde akla ve mantığa uymasından çok, olayların güzel ve efsanevi motifler taşıması ve sevilen kişinin büyüklüğüne büyüklük katmasına önem verilmiştir. Ayrıca farklı tarikatların mevcut oluşu ve bu tarikatlara bağlı kişiler arasında kendi şeyhini, kendi büyüğünü öne çıkarma şeklinde bir çekişmenin, bir yarışın zaman zaman yaşanılması mitolojik inançların daha da artmasına neden olmuştur. Bu yarış düşüncesine göre, Şeyh başkalarıyla

kıyaslanarak, başkalarından daha büyük bir şeyh olduğu ispatlanarak ona olan inancın, bağlılığın, doğruluğu, haklılığı gösterilmiş olur.

Diyarbakır'da anlatılan bazı mitoslar Kur'an'da geçen bazı kıssaları hatırlatmaktadır. Şeytanın demire hapsedilmesi, Kur'an'da şeytanların zincirlendiğini, Hz Süleyman'ın şeytanları ve cinleri çalıştırdığı bildiren ayetleri hatırlatmaktadır. Peygamber Hz Süleyman ile Halid Bin Velid'in oğlu olan Hz Süleyman'ın karıştırılmış olması dikkat çeken başka bir örnektir. Bunun yanında halk eski bir kahramanı yeni bir dindeki kahramanlarla da karşılaştırmış veya karıştırmıştır. Diyarbakır'da anlatılan Rüstem-i Zal ile ilgili anlatılarda Rüstem'in Müslüman bir kahraman olarak anlatılması gibi. Rüstem-i Zal'ın Ulu Cami'ye gitmesi örneğinde olduğu gibi bu hikâyeler, anlatıldığı çevrenin özelliğini de vermektedir.

Diyarbakır'da anlatılan mitosların içerisine yerel unsurların da karıştığı tespit edilmiştir. Kırklar Dağı, Dicle Nehri bu unsurların arasında yer almaktadırlar. Yerel motiflerin yanında, aynı ziyaretin farklı dinlere mensup olan kişiler tarafından ziyaret edilmesi, farklı inanç mensupları arasında ilişkilerin, aşkların da olması, şehrin dini motifini, farklı din müntesipleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Peygamber, sahabe ve şeyhlerin içinde bulunmadığı Zembil satıcısı gibi mitoslar ise ahlaki konularda kullanılmaktadır. Bu hikâyeler diğerleri kadar kutsal kabul edilmemekle beraber ahlaki konularda örnek verilmektedir.

Diyarbakır çevresindeki mitosların genelinin İslami motiflerle süslü olması, mitosların desteğini dinden aldıklarını göstermektedir. Bu da bazı antropologların iddia ettiği gibi mitosun eski çağlara ait bir olgu olmadığını gösterir. Aksine mitos, her zaman üretilecek bir olgudur. Mitolojik düşünme tarihin hiç bir dönemiyle sınırlandırılamayacak kadar güçlü olmasından dolayı mitoloji iddia edildiğinin

aksine sadece insanlığın belli bir dönemine ait değildir, hemen her dönem mitoloji üretilmiştir.

Özellikle batılı yazarlar tarafından ortaya atılan mitolojinin eski çağlara ait olduğu iddiasını mevcut durum çürütmüştür. Günümüzde de görüldüğü gibi seküler bir yaşam dahi yeni mitoslar doğurmuştur. Yeni nesil eski mitosları unutmakla beraber, kutsallaştırmaya meyilli insanoğlunun bir realitesi olan mitik ihtiyacını (kahraman, örnek şahıs vb.) sinema karakterlerinden, müzik yıldızlarından ve futbolculardan karşılamakta, bu durum yeni mitlerin oluşmasına neden olmaktadır. Eski mitoslarda görülen dildeki edebi güzelliğin yerini daha çok görsel ve işitsel özellikler –efektler- içeren filmler almıştır.

Mitolojik tabiat, insanın yaratılışından gelen bir özelliktir. Dinin temel yapıları incelendiğinde de, dinin yapısında sadece kuralların olmadığı, dinin salt hukuk düzeni olmadığı görülmektedir. Dinde insanı en çok etkileyen yönlerden biri onun manevi yönü olmasına rağmen din sadece manevi yönleri olan bir sistem de değildir. Din, farklı birçok özelliği içinde barındıran bir kurumdur. İnsanlık tarihinde görülen bütün dinlerde sıraladığımız bu özellikler vardır. Çünkü dinler tek tip insana hitap etmemektedir. Getirilen mesaj çok sade olsa da inananlar, dini kendilerine göre yorumlayabilmekte, dinin resmi çerçevesinin dışında farklı bir din anlayışı oluşturmakta ve dini yaşantılarını buna göre düzenleyebilmektedirler.

Bu bağlamda hayatı anlamlandırma özelliğine sahip olduğu gibi dine zarar verme özelliği de bulunan mitolojik inançlardan korunmak için yapılacak şey dinin sahih kaynaklarına başvurmak, sağlam kaynaklardan ayrılmamaktır. İnanç söz konusu olduğu zaman konular sağlam ve sahih kaynaklara dayanmalı, müdellel ve tarihi verilerle ispatlanmış olmalıdır. İnsanlığın kültürel mirası olan efsane ve mitolojiyi din adı altında kutsallaştırmadan aslî haliyle kullanmak gerekir. Çünkü

yüzyılların arasından sıyrılıp gelen kültürel miras niteliğindeki mitolojiler aslî halleriyle kalmaları durumunda faydalı bir işlevde bulunacaklardır. Mitosun işlevlerinden biri olan kişide bir aidiyet duygusu oluşturması, bilinçsiz bir şekilde de olsa kişide kendi inancını sahiplenmesine neden olabilmektedir.

EKLER

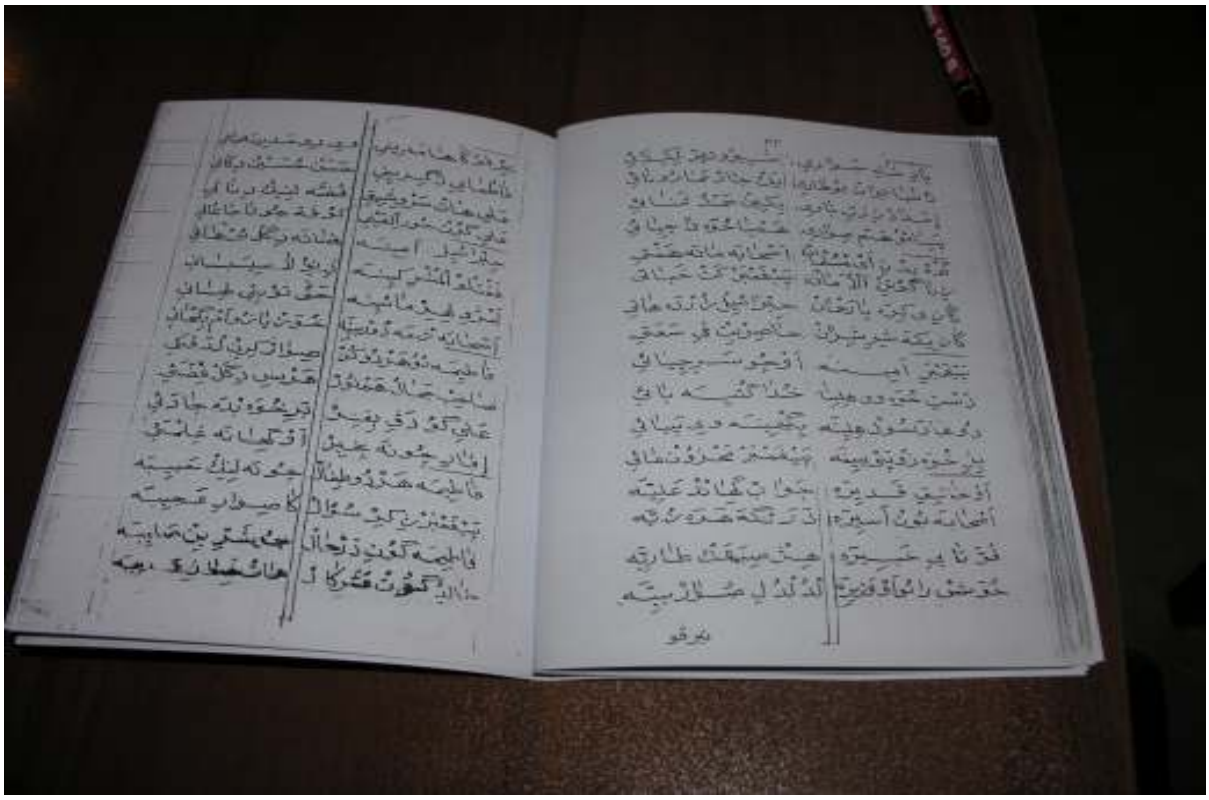
EK 1: ŞEYH HALİT EZ-ZİBARÎ'YE AİT EL YAZMASI SÎSEBÂN VADİSİ KAVLI NÜSHASININ FOTOKOPİSİNDEN BÖLÜMLER

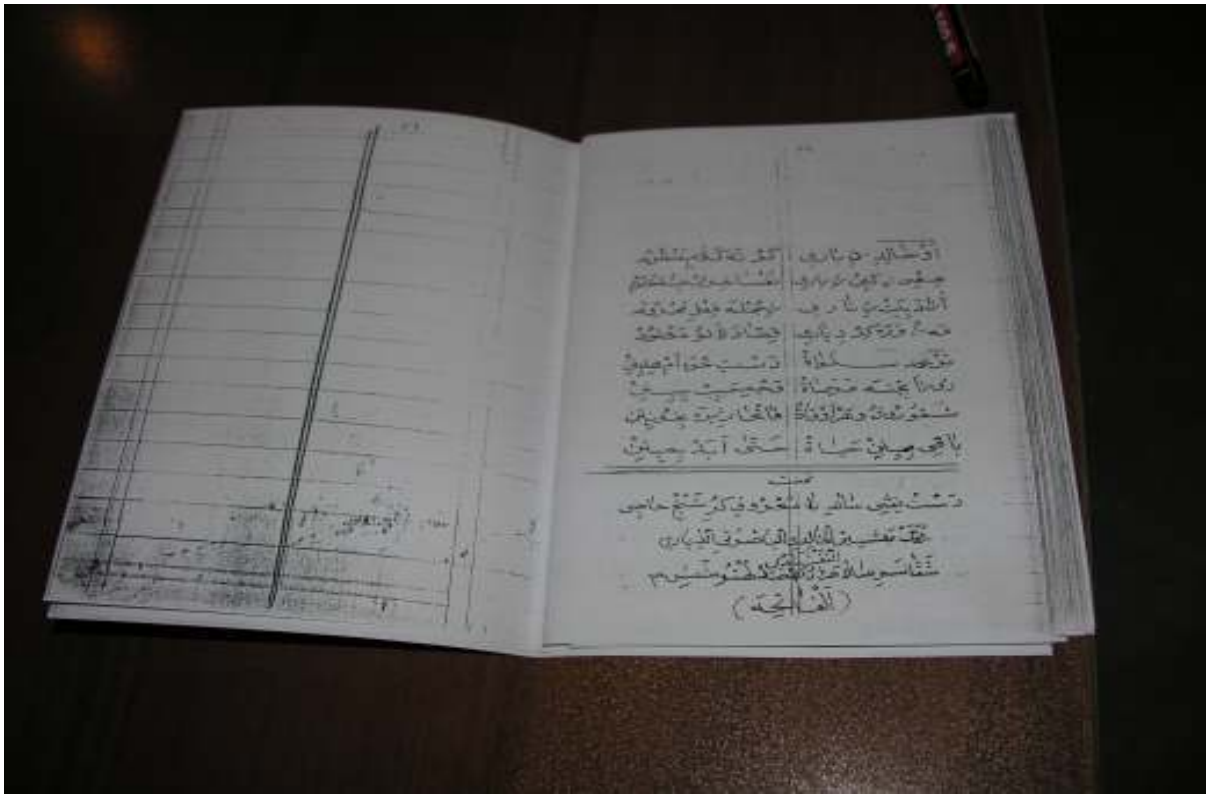
İlk Sayfa

İkinci ve Üçüncü sayfalar

Yirmi iki ve yirmi üçüncü sayfalar

Yirmi sekizinci sayfa

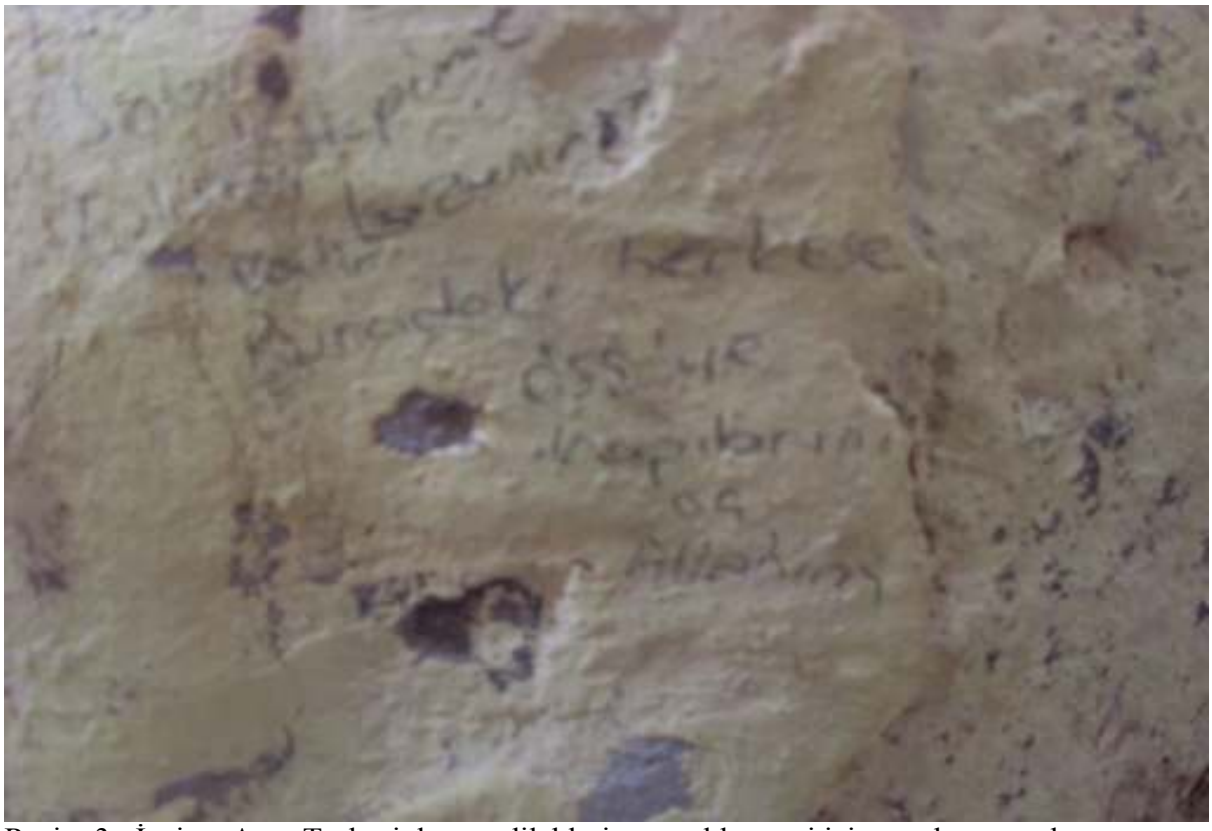
EK 2: DİYARBAKIR'DA DİNİ YAŞANTIDA ETKİLİ OLAN BAZI YERLERİN FOTOĞRAFLARI

Resim 1: Keçi Burcu'dan Kırklar Dağı ve Ongözlü Köprünün görünüşü (Özgür ANLI, 11/05/2006)

Resim 2: İnci ve Arap Türbesi duvarına dileklerin gerçekleşmesi için taş yapıştırılırken (Hayreddin KIZIL, 06/ 05/ 2010)

Resim 3: İnci ve Arap Türbesi duvara dileklerin gerçekleşmesi için yazılmış yazılar. (Hayreddin KIZIL, 06/ 05/ 2010)

Resim 4: İçkaleye giren kapılardan birinin üzerinde Hz Peygamber'in yapmış olduğuna inanılan duanın yazılmış olduğu levha. (Hayreddin KIZIL, 06/ 05/ 2010)

Resim 5: Hz Yunus'un yedi yıl kaldığına inanılan mağara (Hayreddin KIZIL, 06/ 05/ 2010)

Resim 6: Hz Yunus'un yedi yıl kaldığına inanılan mağara (Hayreddin KIZIL, 06/ 05/ 2010)

Resim 7: Hz Süleyman Camii (Özgür ANLI, 11/05/2006)

Resim 8: Hz Süleyman Camiinin kapısının önü Perşembe günü (Hayreddin KIZIL, 06/ 05/ 2010)

Resim 9: Hz Süleyman Cami'de yedi çeşmeden su içilir. (Hayreddin KIZIL, 06/ 05/ 2010)

Resim 10: Hz Süleyman Camii Sahabe kabirlerinin bulunduğu bölüm Perşembe günü (Hayreddin KIZIL, 06/ 05/ 2010)

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim Meali, Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadettin Gümüş, Ali Turgut, TDV Yayınları, Ankara 2007

Kitab-ı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997

ACAR, Abdurrahman, "Amid (Diyarbakır) Şehri'nin Fethi, (Vakidi'ye Göre)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.I, Diyarbakır 1999

ADAM, Baki*, Dinler Tarihi İlahiyat Önlisans Programı Ders Kitabı*, Eskişehir 1999

AKYÜZ, P. Gabriel, "Hıristiyanlık Tarihinde Süryanilerin İnancı ve Özellikleri Tarihte Süryaniler", *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Türksev Yayınları, Ankara 2004

……., *Diyarbakır'daki Meryem Ana Kilisesi'nin Tarihçesi M.S. 3 Yüzyıl*, 1.Basım, İstanbul 2000

ALICI, Mustafa, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007

ALİ EMİRÎ EFENDİ, *Osmanlı Doğu Vilayetleri -Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyyesi-,* Hazırlayanlar ve Sadeleştirenler: Abdülkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, 1.Baskı, İstanbul 2008

ALTUNBOĞA, A.Bilal, *Diyarbakır Folklorundan Kesitler*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1999

El-AMİDİ, Zeynelabidin, *Behcetu'l-Enam Bi Şerhi Mevlidi'n-Nebi Aleyhisselatuvesselam*, Basım yeri ve tarihi yok

……, *Manzumetan*, Der: Zeynelabidin El-Amidi, Diyarbakır Söz, Diyarbakır tarih yok

El-AMİDİ, Muhammed Mehdi, *Muhtasar Mevlid-i Nebi*, Basım yeri ve tarihi yok

ARMSTRONG, Karen, *Mitlerin Kısa Tarihi*, Çev: Dilek Şendil, Merkez Kitapçılık Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2006

ARPAGUŞ, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yay, İstanbul 2001

ARSLAN, Rıfkı, "Diyarbakır Kentinin Tarihi ve Bugünkü Konumu", *Müzeşehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999

ASLAN, Enes, *Halkbilimi Araştırmaları I*, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Yayınları, Basım yeri yok, 2003

ATİYA, Aziz Suryal, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Mezopotamya'da İlk Doğu ve Batı Süryani Kiliseleri Tarihi, Yakubi, Nasturi, Maruni, Çev. Belirtilmemiş, Bet-Prasa Nsibin, 1995

ATTAR, Feridüddin, *Mantık Al-Tayr I*, Çev: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968

AYDEMİR, Abdullah, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006

AYTEKİN, Hakan- ÖZGEN, Hasan; *Taşlar ve Düşler Diyarbakır*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004

BALİ, Rıfat N., "Diyarbakır Yahudileri", *Müzeşehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999

BASCOM, William R., "Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar", Çev: R. Nur Aktaş, Banu Aktepe, Başak Değer, Ayhan Doğan, Yeliz Özay, Kıvılcım Serdaroğlu, *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 15, sayı 59, 2003

BAYAT, Fuzuli, *Mitolojiye Giriş*, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Çorum 2005

EL-BELAZURİ, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud, *Fütuhu'l- Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı Ankara 2002

BEYSANOĞLU, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi I-III*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2003

……., "Yezidîlîk ve Yezîdîler", *Müzeşehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 1999

……., "Süryanîler", *Müzeşehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 1999

BEYYÛMİ, Ali, *Kuruluş Devrinde Eyyübîler (Selahaddin Eyyübî'nin Devleti)*, Çev: Abdulhadi Timurtaş, Kent Yayınları, İstanbul 2005

BİLGE, Mahmut, *Yezidiler Tarih-İbadet-Örf ve Adetler*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşğın, Kalan Yayınları, 1. Basım, Ankara 2002

BORGEAUD, Philippe, *Karşılaşma Karşılaştırma Dinler Tarihi Araştırmaları*, Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, Ankara 1999

Britannica Comptons Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık., c.XIV, 1991

EL-BUHARİ, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhari*, Daru İhyai'l-Kutubu'l-Arabiyye, c.VI, baskı yeri ve tarihi yok

BULDUK, Abdulgani Fahri, *Diyarbakır Valileri*, Haz. Eyyüp Tanrıverdi-Ahmet Taşğın, Medrese Yay, İstanbul 2007

EL-BUTİ, Said Ramazan, *Şahsiyyatun İstevkefetni*, Daru'l-Fikr, 2.Tab', Dımaşk 1999

CABİRİ, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı –Arap-İslam Kültüründeki Bilgi Sistemlerinin Eleştirel Bir Analizi*, Çev: Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul 2000

CAMPBELL, Joseph, *Tanrının Maskeleri Batı Mitolojisi*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara 2003

……*Tanrının Maskeleri İlkel Mitoloji*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 1995

…….*Tanrının Maskeleri Yaratıcı Mitoloji*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2003

…….*Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev: Sabri Gürses, Kabalcı Yayınevi, 1.Basım, İstanbul 2000

CİLACI, Osman, *Dinler Ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2001

COOMARASWAMY, Ananda K., *Hinduizm Ve Budizm*, Çev: İsmail Taşpınar, 1.Basım, İstanbul 2000

COX, James L., *Kutsalı İfade Etmek Din Fenomenolojisine Giriş (Teori, Metot ve Uygulama)*, Çev: Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul 2004

ÇAĞLAYAN, Mehmet, *Şark Uleması*, Çağlayan yayınları, İstanbul 1996

ÇAĞMAR, M. Edip, *Edebî Açıdan Arapça Mevlidler*, İlâhiyât Yayınları, , 1.Baskı, Ankara 2004

ÇAKAR, Mehmet Sait, *Yezidilik Tarih ve Metinler Kürtçe ve Arapça Nüshalar*, Vadi Yayınları, Ankara 2007

ÇAYIR, Celal; YILDIZ, M. Cengiz; GÖNENÇ, "İsmail, Kaybolmaya Yüz Tutan Bir Anadolu Dini Topluluğu: Şemsiler / Harrânîler", *Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar-Dini Topluluklar*, Haz. İbrahim Özcoşar, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay, İstanbul 2007

ÇELİK, Mehmet, *Antakya Süryani Kilisesi (Kuruluş Dönemi)*, c.I, İstanbul 1987

ÇEVİK, Adnan, "*XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi"*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2002

ÇİÇEK, Zeynel Abidin, *Diyarbakır'ın Fethi Tarihi ve Kültürü*, Diyarbakır Söz Matbaası, Diyarbakır 2007

ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, 1.Basım, İstanbul 2002

ÇUBUKÇU, Asri, "İyaz b. Ganm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXIII, İstanbul 2001

DANACIOĞLU, Esra, "Diyarbakır'da Amerikan Misyonerleri", *Müze Şehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999

DEĞER, Mebrure, "*Diyarbakır Yöresi Halk İlaçları ve Tedavi Yöntemleri"*, İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1985

DEMİR, Ahmet, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi (Doğu ve Güneydoğu İlleri)*, Kent Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2004

DEMİR, Şehmus, *Mitoloji Kur'an Kıssaları Ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yayınları, İstanbul 2003

DEMİR, Ömer; ACAR, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, 3.Baskı, Ankara 1997

DEMİRCİ, Kürşat, *Dinlerin Dejenerasyonu*, İnsan Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1996

DEMİRTAŞ, Ayşe, "*İslam Fethine Kadar Diyarbakır"*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2007

Dengbej Antolojisi, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2007

DEVELİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 13.Baskı, Ankara 1996

Dictionary of Religions, Edited by John R. Hinnel, Penguin Book, England, 1997

DİKEN, Şeyhmus, *Sırrını Surlarına Fısıldayan Şehir*, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul 2004

……., *Diyarbekir Diyarım Yitirmişem Yanarım*, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2004

Diyarbakır Salnameleri 1286–1323 (1869-1905) I-V, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999

DÖNMEZ, Şevket, "Kapadokya'da Ateş Kültü"*, Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Türksev Yayınları, Ankara 2004

DUNDES, Alan, "Types of Myth"*, Encyclopedia Britannica,* c.XV, William Benton Publisher

EKMEKÇİ, Güneş, *XVI. Yüzyıl Diyarbakır Şairleri*, Diyarbakır Valiliği Hizmet Vakfı Başkanlığı, İstanbul 2009

ELIADE, Mircea, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev: Ümit Aktuğ, İmge Kitabevi, 1.Baskı, Ankara 1994

……., *Mitlerin Özellikleri*, Çev: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul, 1993

……., *İmgeler Simgeler*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, 1.Baskı, Ankara 1992

……., *Dinin Anlamı Ve Sosyal Fonksiyonu*, Çev: Mehmet Aydın, Din Bilimler Yayınları, Konya 2005

……., *Dinler Tarihi- İnançlar Ve İbadetler Morfolojisi-*, Çev: Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya 2005

……., "Modern Dünyanın Mitleri", *İslam'da Sembolik Dil*, Çev. Sadık Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul 1995

ERDEM, Mustafa, "Kırgızlarda Dinî ve Sosyal Hayat", *Türkler*, c.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 6.Basım, İstanbul 1996

ERİKLİ, Yahya, *Peygamberler Sahabeler Diyarı Diyarbakır ve Bölgedeki Ziyaretler*, Diyarbakır Söz Matbaası, Diyarbakır 2006

ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir I-III*, Türkçeye Çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 5. Basım, 1999

ES'AD BEY, *Tahlil-i ve Tenkidi Tarih-u Edyan*, Basım yeri ve tarihi yok

ESKİ, Zeynelabidin, *Viranşehir'deki Kocakarı Uydurmaları*, Viranşehir 2006

EVLİYA ÇELEBİ b. Derviş Muhammed Zılli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi IV. Kitap Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Trankripsiyonu*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2001

EYUBOĞLU, İsmet Zeki, *Anadolu İnançları-Anadolu Mitologisi –İnanç-Söylence Bağlantısı*, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987

EZDARİ, M. Mustafa Molla Ali, *Mevlid-i Şerif*, İhsan Yay, İstanbul 2005.

FISKE, John, *Mitler ve Mit Yapanlar*, Türkçesi: Utku Uğlu, Öteki Yay, Ankara 2002

GARAUDY, Roger, *İsrail Mitler Ve Terör*, Türkçesi: Cemal Aydın, Pınar Yayınları, 6.Basım, İstanbul 2003

GARDEN, R.J. "Diyarbakır", *Müze Şehir Diyarbakır,* Çev: Hamdi Can Tuncer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999

GASTER, Theodor H., "Mit Ve Hikaye", *Milli Folklor,* Çev: Aysun İmirgi, Yıl 18, sayı 69, 2006

Gelişim Hachette, Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, Sabah Gazetesi, c.VIII, 1993

GEZGİN, İsmail; GEZGİN, İlkay; ÇOKİŞLER, Nazım, *Mitoloji: Mitos ve Logos Hayatımıza Yön Veren Söylenceler*, Güncel Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2004

GÖLCÜK, Şerafettin, "Esatir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.XI, İstanbul 1996

Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat, c.X, 1984

GÖYÜNÇ, Nejat, "Diyarbakır", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* c.IX, İstanbul 1994

GUEST, John S., *Yezidilerin Tarihi*, Çev: İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007

GÜLENSOY, Tuncer, "Manas Destanı"*, Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.XXVII, Ankara 2003

GÜLLÜ, Gül, "Mitolojiden Teolojiye Eshabü'l-Kehf", *Milli Folklor*, yıl 15, sayı 59, Güz 2003

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *Dinler Tarihi Yeryüzündeki İlkel Dinler*, Sadeleştiren: Sevdiye Yıldız, Kesit Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2006

GÜNDÜZ, Şinasi, *Mitoloji İle İnanç Arasında –Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*-, Etüt Yayınları, 1.Basım, Samsun 1998

……., *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998

……, "Mecusilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, Ankara 2007

……, "Atargatis Kült Merkezi Edessa (Urfa)", *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Tüksev Yayınları, Ankara 2004

……., "Şeyh Adi ve Yezidilikte Gnostik Unsurlar", *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Türksev Yayınları, Ankara 2002

GÜNEL, Horepiskopos Aziz, *Türk Süryanileri Tarihi*, Diyarbakır 1970

GÜRKAN, Salime Leyla, "Yahudi Mistisizmi Sabetaycılık ve Anadolu Yahudileri", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, Ankara 2007

El-HAMEVİ, Yakut, *Mu'cemu'l-Buldan,* c.I-III, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye , Birinci Tab', Beyrut, Lübnan 1990

……, *Mu'cemu'l-Buldan,* c.V, Daru Sadr, Beyrut 1977

HAMİDULLAH, Muhammed, *Aziz Kur'an Çeviri ve Açıklama*, Çev: Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık, Beyan Yayınları, İstanbul 2000

……, *İslam Peygamberi I,* İrfan Yay, 5. Bsk, İstanbul 1993

EL-HASİ, Molla Ahmed, *Mevlidi'n-Nebi*, El-Mektebetu'l-İslamiyye, Diyarbakır, baskı tarihi yok.

HAYDARİ, Muhammed Emin, *Mevlid-i Nebi*, Ayfa Basın Yayın, İstanbul, Baskı Tarihi yok

HAYES, Carlton J.H., *Milliyetçilik: Bir Din*, Türkçesi: Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul 1995

HOOKE, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev: Allaeddin Şenel, İmge Kitabevi, 4.Baskı, Ankara 2002

Hüseyin Cisri Efendi, *Risale-i Hamidiyye*, Ter: Manastırlı İsmail Hakkı, Sad. Ahmet Gül, Bahar Yayınları, İstanbul 1980

İBNU'L-ESİR, *el-Kamil Fi't-Tarih*, c.XI, Daru Sadr, Beyrut, Baskı Tarihi Yok

İBNİ HALDUN, Muhammed b. Abdurrahman b.Haldun Hadrami, *Mukaddime*, Çev: Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara 2004

İBNİ HALLİKAN, *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-zaman*, c.III, Daru Sadr, Beyrut 1978

İBN İMAD, *Şezeratu'z-Zeheb Fi Ahbari Men Zeheb*, c.VI, Thk: Abdulkadir el-Arnut ve Mahmud el-Arnut, Daru İbni Kesir, 1.Tab', Beyrut 1991

İBNİ KESİR, İmam Hafız Ebu'l-Fida İsmail, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c.XI-XII, Daru'l-Marife, 2.Baskı, Beyrut 1997

İBRAYEV, Şakir, "Kazak Mitleri Ve Efsaneleri Hakkında"*, Bilig Dergisi*, Ter: Metin Arıkan, Sayı: 37, Bahar 2006

İSLAMOĞLU, Mustafa, *Üç Muhammed İki Tasavvur Bir Gerçek*, Denge Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2004

İZNİK, Erkan, "Anadolu'daki Gizemli Işık: Mithra", *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara 2004

KALAFAT, Yaşar, "Türkiye'de Halk İnançları ve Alevilik", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, say 9, 1999

KARDAŞ, Nimet, "Diyarbakır Halk Kültüründe Bazı Gelenek ve İnanmalar", *Müze Şehir Diyarbakır,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999

KARDEŞLİK, M. Zahid, *Mevlûd-i Şerif*, Basım yeri ve tarihi yok

El-Kenaisu'ş-Şarkiyyetu ve Evtanuha, Kıpti Kilisesinden bir Rahip (Yazar belirtilmemiş), Mektebetu'l-Menar, Kahire, Tarih yok., c.III

KESLER, M. Fatih, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar "Kur'an-ı Kerim'de Ehli Kitap",* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3.Baskı, Ankara 2001

KOÇ, Turan, *Din Dili*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998

KOLUMAN, Aziz, *Ortadoğu'da Süryanilik Dini-Sosyal-Kültürel Hayat*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001

KORKMAZ, Esat, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yay, 1. Bsk, İstanbul 2004

KORKUSUZ, M. Şefik, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, Kent Yay, 1.Bs, İstanbul 2003

……., *Eski Diyarbekir'de Gündelik Hayat*, Kent Yay, 1.Bsk , İstanbul 2007

……., *Tezkire-i Meşayihi Amid Diyarbekir Velileri I-II*, Kent Yay, 1.Bsk, İstanbul 2004

Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyat, 2.Bsk, 2006

KURTOĞLU, Mehmet, *Urfa Efsaneleri*, Kent Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2005

LESCOT, Roger, *Yezidiler Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, Çev: Ayşe Meral, Avesta Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2001

MAHFUZ, Adem, *Tarihi Değerleriyle Diyarbakır ve Bediüzzaman*, Baskı Yeri ve Tarihi yok

MALINOWSKİ, Bronislaw, *İlkel Toplum*, Çev: Hüsen Portakal, Öteki Yayınevi, 2.Baskı, Ankara 1999

MAOLUF, Loui, *El-Müncid Fi'l-Luğa*, 4.Bsk, İran 1374

MAR YEŞUA, *Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı*, Çev: Mualla Yılmaz, Sad. Candan Turhan, Yeryüzü Yay, Basım yeri ve tarihi yok

MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999

MELEK, Ali-Abdullah DEMİR, *Dini Değerleri İle Diyarbakır*, Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları, Ankara 2009

MENZEL, Theodor, "Adi b. Musafir"*, MEB İslam Ansiklopedisi*, c.I, Milli Eğitim Basımevi, Tarihsiz, İstanbul

……., "Yezidîler" (tadil ve ikmal İhsan Süreyya Sırma), *MEB İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986

MERİÇ, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 1998

……., "47'liler Yahut Bir Romanın Düşündürdükleri", *Hisar Dergisi*, Haziran 1975, sayı: 138

MEVDUDİ, Ebu'l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz Peygamber*, Çev N. Ahmed Asrar, Pınar Yay, Ankara 1983

Meydan Larousse, c.VIII, , İstanbul, Meydan Gazetecilik ve Neşriyatı, 1990

MEB Türk Ansiklopedisi, c.XIII 1966; c.XXIII 1976; c.XIX 1971, Milli Eğitim Basımevi, Ankara,

MEB İslam Ansiklopedisi, C.IV 1948; C.VI 1967, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

MOLLA BATEYÎ - HASAN EL-ERTÛŞÎ-, *Mevlidi'n-Nebi*, Ayfa Basın Yayın, İstanbul, Baskı Tarihi yok

M.ŞEMSEDDİN, "Kadim İran'da Din", *Dinleri Tarihleriyle Okumak*, Çev: Fuat Aydın, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007

NASIR-I HÜSREV, *Sefername*, Çev. Abdülvehap Terzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1967

NASR, SEYYİD HÜSEYİN, *İslâm ve Bilim İslam Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları*, İnsan Yayınları, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2006

NECATİGİL, Behçet, *Yüz Soruda Mitologya*, K Kitaplığı, Koç Kültür Sanat ve Tanıtım Hizmetleri, Basım yeri yok, 2002

NURSİ, Said, *İşârâtu'l-İ'caz Fî Mîzani'l-Îcâz*, Tahkik ve Havaşî: Molla Musa el-Celalî, Daru'z-Zehra, İstanbul 2008

…….. Said, *Sözler*, Zehra Yayıncılık, İstanbul 2007

O'FLAHERTY, Wendy Doniger, *Hindu Mitolojisi*, Çev: Kudret Emiroğlu, İmge Yayınevi, 1.Baskı, Ankara 1996

OLENDER, Maurice, *Cennetin Dilleri Tanrısal Bir Çift: Ariler Ve Samiler*, Çev: Nevzat Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı Ankara 1998

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, c.I, Ankara 1989

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Malik el-Eşter", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.XI, İstanbul 1995

ÖZTUNA, T. Yılmaz, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Tarihi*, c.I, Hayat Yayınları, İstanbul 1963

ÖZTÜRK, Levent, *Asrı Saadetten Haçlı Seferine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998

PADER, William E., *Religious Worlds (The Comparative Study of Religion)*, Beacon Pres, Boston 1994

PEKOLCAY, Ayşe Necla, *Mevlid*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993

PETTAZONİ, Raffele, "Mitin Gerçekliği", *Milli Folklor Dergisi*, Çev: M. Mete Taşlıova, , Yıl:14, Sayı: 53, Bahar 2002

Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608–1609, Hazırlayan: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1964

RASAİĞ, Matran Süleyman, *Tarihu Musul*, c.I, Yayınevi, Baskı tarihi ve yeri yok

ROSENBERG, Donna, *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler*, Çev: Koray Atken vd. İmge Kitabevi, 2.Baskı Ankara 2000

ROUX, Jean-Paul *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998

SAİD PAŞA, "Vilayetin Tarihçesi"*, Diyarbakır Salnameleri*, c.III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 1999

SAMİ, Şemseddin, *Esatir- Dünya Mitolojisinden Örnekler-*, Hazırlayan: Cengiz Batuk, İnsan Yayınları, 1 Baskı, İstanbul 2004

……., *Kamusu'l-A'lam*, Kaşgar Neşriyat, c.IV-VI, Ankara 1996

SANDARS, N. K., *Gılgameş*, Çev: Nice Damar, Avesta Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2001

SARIÇAM, İbrahim, *Hz Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002

SCHİMMEL, Annamarie, *Dinler Tarihi*, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2007

SEYİDOĞLU, Bilge, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler Ve Tahliller*, Dergâh Yayınları, 7.Basım, İstanbul 2002

ŞERİATİ, Ali, *Medeniyet Tarihi I*, Çev: İbrahim Keskin, Ankara 1998

……., *İslam-Bilim I*, Çev: Faruk Alptekin, Nehir Yayınları, İstanbul 1992

ŞEŞEN, Ramazan, "Cezire", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.VII, İstanbul 1993

ŞİMŞEK, Esma, Anadolu'da Yağmus Duasına Bağlı Olarak Oynanan Bir Oyun: "Çömçeli Gelin", *Milli Folklor*, Kış 2003, Yıl 15, sayı 60

ŞİMŞEK, Mehmet, *Süryaniler Ve Diyarbakır*, Chiviyazıları Yayınevi, 1.Basım, İstanbul 2003

TACOU, Constantin, *Din ve Fenomenoloji Mircea Eliade'ın Eserlerine Toplu Bakış*, Çev: Havva Köser, İz Yayıncılık, İstanbul 2000

TANYU, Hikmet, "Dinî Folklor veya Dinî-Manevî Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma", *Uluslar arası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, Konya Turizm Derneği Yay, Ankara 1976

TARAPOREWALA, Irach J.I., *Zerdüşt Dini- Zerdüşt'ün Gathaları- Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, Çev: Nice Damar, Avesta Basın Yayın, 1.Bsk, 2002, İstanbul

TAŞĞIN, Ahmet, *Yezidiler*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2005

……, "Yezidiler, Becirmaniler, Karaçiler", *Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar-Dini Topluluklar*, Hazırlayan: İbrahim Özcoşar, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2007

……., “Şemsiler”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır, II. Uluslar arası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sembozyumu*, c.III, Yayıncı: Diyarbakır Valiliği ve Türk Külütürü’nü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2008

……., “İnanç Merkezinin Sosyal Bütünleşmedeki İşlevi: Diyarbakır Örneği”, *Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Türksev Yayınları, Ankara 2004

TEMO, Azad Said, *el-Yezidiyye Min Hilali Nususiha’l-Mukaddese*, el-Mektebetu’l-İslami, Birinci Tab’, Beyrut 2001

TEYMUR, Ahmet, *el-Yezidiyye ve Menşeu Nihletihim*, el-Matbaatu’s-Selefiyye ve Mektebetuha, Kahire 1347

TEZOKUR, M. Hadi, “19.Yüzyıl Diyarbakır’ında Süryaniler”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır- II. Uluslar arası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sembozyumu*, c.III, Yayıncı: Diyarbakır Valiliği ve Türk Külütürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2008

……., “Diyarbakır’da Ayakta Duran Üç Kilise”, *Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır*, Ankara 2010

The New Encyclpoedia, c.XII, United States Of America (USA), 1981

TIĞLI, Asiye, *Zerdüşt Hayatı ve Öğretisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2004

TILLICH, Paul, *İmanın Dinamikleri*, Çev: Fahrullah Terkan ve Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, Ankara 2000

TİMUROĞLU, Vecihi, “Mitos ve Şiir”, *Hece Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 119, Kasım 2006

TOGAN, Zakir Validi, “Arran”, *MEB İslam Ansiklopedisi* c.I, İstanbul 1965

TOKAT, Latif, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004

TÖKEL, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar -Şahıslar Mitolojisi-*, Akçağ Yayınları, 1.Baskı, Ankara 2000

TUNCER, Orhan Cezmi, *Diyarbakır Kiliseleri*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2002

TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay, 3.Baskı, Ankara 1997

UYGUR, Esma Dicle, "Diyarbakır Halk Kültüründe Cigaret, Nevruz, Hızır İlyas ve Murat Gelenek ve Şenlikleri", *Müze Şehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yayınları, 1999

UZUN, ABDULLAH, *Cizreli Ebu'l-İzz ve Otomatik Makineleri*, Esra Yayınları, İstanbul 1997

ÜZÜLMEZ, Müslüm, *Çayönünden Ergani'ye Uzun Bir Yürüyüş*, İstanbul 2005

VAKIDÎ, Muhammed b. Ömer, *Tarihu Futuhi'l-Cezire ve'l-Habur ve Diyar-ı Bekr, ve'l-Irak*, Thk: Abdulaziz Feyyad Harfuş, Dımeşk, 1996/1417

VARLI, Abdullah, *Diwan u Gobideye Ahmed-e Hani yed Mayin*, Sipan Yayınevi, İstanbul 2004

VEYNE, Paul, *Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar Mıydı?*, Çev: Mehmet Alkan, Dost Kitabevi, Ankara 2003

The Wordsworth of Encyclopedia of World Religions, Wordsworth Edition, Great Britain, 1999

WACH, Joachim**,** *Dinler Tarihi Bilimsel Bir Disiplin Olarak Kuruluşuna Teorik Bir Giriş*, Çev: Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2004

YATKIN, Abdulaziz, *Açık Hava Müzesi Diyarbakır*, 2007, Basım yeri yok

YAVUZ, Muhsine Helimoğlu, *Diyarbakır Efsaneleri –Derleme, Araştırma, İnceleme-*, Doruk Yayınları, 2.Baskı, Ankara 1993

……, *Masallar Ve Eğitimsel İşlevleri*, T.C. Kültür Bakanlığı, 1.Baskı, Ankara 2002

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yayın-Dağıtım, İstanbul 1996

YILDIZ, Naciye, "Manas Destanı ve Kırgız Halk Edebiyatı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

YILMAZ, Hüseyin, *Ezeli Hikmet ve Dinler –Dinler Tarihinde Tradisyonel Perspektif*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003

YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995

YINANÇ, Mükrimin Halil, "Diyarbakır", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c.III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963

YİTİK, Ali İhsan, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, Ankara 2007

EZ-ZEHEBÎ, İmam Şemseddin Muhammed b. Osman, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, c.XX, Thk: Şuayb el-Arnut ve Muhammed el-Iraksûsî, Müessesetu'r-Risale, 11.Baskı, 1996

EZ-ZİBARİ, Şeyh Halit, *Kavl-ı Nevala Sîsebân*, Baskı yeri ve tarihi yok el yazması nüshanın fotokopisi

İNTERNET KAYNAKLARI

AKSOY, Mustafa "*Türkiye'de Kirveliğin Kültür Sosyolojisi Açısından Tahlili*" http://www.turansam.org/makale.php?id=222

AKTAY, Yasin, *Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar*, http://www.dinlertarihi.com/dergi/cilt_4/sayi_1/03_yasinaktay.pdf

AY, Arif, Efsane-Menkıbe Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi" http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/medergi/20.htm

KALAFAT, Yaşar, *Hazara Türklerinde Karşılaştırmalı Halk İnançları, http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=newsdetails&w=1&yid=116*

....., *Halaç Türklerinde Halk İnançları*, http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=newsdetails&w=1&yid=77

....., *Tacikistan'da Türk Halk Kültürü,* http://www.yasarkalafat.info/index.php?ll=newsdetails&w=1&yid=273

CAMPANİLE, Guiseppe http://www.aleviweb.com/forum/archive/index.php?t-1964.html

ELMACI, Nuran- ÖZELÇİ, Pervin, *Diyarbakır'da Çocuk İshalleri: İnanışlar Ve Yerel Tedavi Uygulamaları*, http://www.antropoloji.net/index.php?option=com_content&task=view&id=86&Itemid=9

http://www.batmanpostasigazetesi.com/haber/yezidiler-carsema-soru-kutladi-19134.htm

www.bilinmeyendiyarbekir.com

http://www.deyrulzafaran.org/turkce/manastir/haberdetay.asp?id=105&kategori=TANITIM

http://www.haberdiyarbakir.com/news_detail.php?id=34194

http://www.hurriyet.com.tr/pazar/6891240.asp?m=1

http://www.aleviforum.com/showthread.php?t=25361

http://www.kurdologie-wien.at/index.php?option=com_content&view=article&id=76%3Akashkul&catid=41%3Apublikationen&Itemid=71&lang=ku

http://kygm.kulturturizm.gov.tr/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFFFB2CB2AD591CE261D9DD78D03148A6E

http://sor.cua.edu/Intro/index.html

İhsan Biçici,Yılanlı, Akrepli, Sevdalı Şehir: Diyarbakır,

http://www.milliyet.com.tr/2004/03/24/pazar/paz13.html

http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=766322&title=yorum-bejan-matur-diyarbakirin-son-ermenisi&haberSayfa=0

TEZ ÖZETİ

Kızıl, Hayreddin, Diyarbakır ve Çevresindeki Dini Anlayışta Mitolojik Unsurların Etkisi, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Baki Adam, 230 s.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Tezin Giriş bölümünde Diyarbakır'ın siyasi ve dini tarihine yer verildi. Bütün dinlere yer vermek konunun uzamasına neden olacağından belli başlı dinlerin ne zaman ortaya çıktıklarına, Diyarbakır'a bu dinin ne zaman geldiğine yer verildi. Diyarbakır Salnameleri ve Seyahatnamelerden faydalanarak din müntesiplerinin farklı dönemlerdeki durumlarına değinildi ve şu an mevcut din müntesipleri varsa belirtildi.

I. Bölüm'de çalışmanın anlaşılması için gerekli olduğundan mitosun tanımı, kökeni, türleri, özellikleri ve işlevlerine değinildi. II. Bölüm'de ise Diyarbakır çevresinde yaygın olan mitolojik unsurlara yer verildi. Bu bölümde Diyarbakır çevresinde okunan mevlitlere, Hz Peygamber ve sahabeler hakkındaki mitoslar ile yörede bilinen bir mitosa yer verildi. II. bölümde mevlit ile ilgili olan bölüm başa alındı. Çünkü Diyarbakır ve çevresinde dini anlayışta en temel unsurların başında mevlit gelmektedir. Bu nedenle mitoslar mevlitten sonra kaydedildi. II. Bölümde Diyarbakır ve çevresinde etkili olan bazı halk inançları üzerinde de duruldu. Halk inançlarını eklemenin nedeni, mitoloji gibi çok karışık olan ve tek bir kökene bağlanamayacak kadar farklı türlere ayrılan halk inançlarının bazılarının kökeninde eski dini inançların ve mitolojilerin yer almasıdır.

Tezin sonuna konuların daha iyi anlaşılabilmesi için sahabelerle ilgili bir mitosun kaydedildiği el yazması bir nüshadan bölümler ve dini yaşantıda etkili olan yerler ile ilgili fotoğraflara da yer verildi.

ABSTRACT

Kızıl, Hayreddin, Effect of Mythological Components on Religious Conception in Diyarbakır and Its Neighborhood, Ph. D Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Baki Adam, 230 pp.

The study consists of an introduction, two parts and a conclusion. In the introduction part, political and religious history of Diyarbakır was mentioned. Since mentioning all religions would cause lengthen the issue, when the eminent religions appeared and when they reached Diyarbakır were mentioned. Situations of religion adherents in different periods were adverted by making use of Diyarbakır Annuals and Travel Books and if exist, present adherents were indicated.

In the I. Part, definition, root, types, features and functions of mythos were mentioned since it was necessary to understand the study. In the II. part mythological components common in Diyarbakır neighborhood were adverted. In this part, mawlids read in Diyarbakır neighborhood, mythoses about the Prophet Muhammad and his companions and a mythos known in the region were mentioned. In this part, the section about mawlid was mentioned first. Because, mawlid constitutes one of the basic components of religious conception in the region. In the second part, some people beliefs that have influence on the people living in Diyarbakır and neighborhood were also adverted. Reason of adding people beliefs is that old religious beliefs and mythologies are present in the root of some of people beliefs split up different types in a way that are very complicated and cannot attributed to only one root as mythology.

In the end of the thesis, parts from an hand writing sample where a mythos about the companions of the prophet Muhammad and photographs about the places which had influence on the religious life were added as well.